

הערכת תכנית ציל"ה (צהרי יום להעשרה ולהזנה) בבתי ספר בשנה"ל תשע"ו

דצמבר 2017 ▪ טבת תשע"ח

הובלת צוות ההערכה:

ד"ר טל רז – מנהלת אגף סקרים והערכת פרויקטים, ראמ"ה

צוות ההערכה:

סיגל גבעולי – מרכזת צוות המחקר וחוקרת כמותית ראשית

ד"ר אילה לוטן – חוקרת איכותנית ראשית

ליאורה שחם סורני

אריאלה בן משה

ריאד טיבי

עדי רחן

תוכן עניינים

4	רקע
6	מטרת המחקר ושאלות המחקר
6	שיטת ההערכה – מערך, אוכלוסייה וכלים
11	תמצית
18	ממצאי ההערכה
18	1. הכנות והיערכות להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו
18	1.1 היערכות יישובית להפעלת התכנית – ממצאים מהמחקר האיכותני
20	1.2 היערכות בתי הספר להפעלת התכנית
23	1.3 שיווק, רישום ותשלומי הורים
25	1.4 מועד תחילת הפעילות של ציל"ה בבתי הספר
27	2. השתתפות בתי ספר ותלמידים בציל"ה בתשע"ו
27	2.1 היקפי השתתפות של בתי ספר בציל"ה
29	2.2 היקפי השתתפות של תלמידים בציל"ה
32	2.3 נוכחות בפועל של התלמידים שנרשמו לציל"ה
33	2.4 מאפייני ההורים בבתי ספר שבהם הוצעה תכנית ציל"ה
38	3. קשרי הגומלין עם הרשות
41	4. צוות ציל"ה בבית הספר
41	4.1 רכזי ציל"ה
42	4.2 מדריכי ציל"ה
51	5. השתלמויות לפיתוח מקצועי, הדרכה ובקרה
51	5.1 פיתוח מקצועי לרכזים ולמדריכים
53	5.2 הדרכה וליווי לצוות ציל"ה
57	6. קשרי העבודה של צוות ציל"ה עם צוות בית הספר
61	7. פעילויות ותכנים בציל"ה תשע"ו
61	7.1 סדר יום (ממצאים איכותניים)
62	7.2 פעילויות ותוכני העשרה על ידי מדריכות ציל"ה
64	7.3 חוגי העשרה נרכשים בציל"ה
69	7.4 היבטים לימודיים בציל"ה
72	7.5 ההזנה במסגרת ציל"ה
76	8. עמדות כלפי תכנית ציל"ה
76	8.1 הערכת פעילות ציל"ה בתשע"ו בהשוואה לשנת הפעילות בתשע"ה
77	8.2 השפעות נתפסות של ציל"ה על התלמידים המשתתפים בה
80	8.3 משוב אודות תכנית ציל"ה
86	8.4 יתרונות נתפסים ונקודות חוזק של ציל"ה, לפי תפיסת המרואיינים
87	8.5 המלצות לשיפור תכנית ציל"ה, לפי תפיסת המרואיינים
90	9. דין והמלצות

תכנית ציל"ה (צהרי יום הלימודים) היא מסגרת העשרה הפועלת בתום יום הלימודים ומיועדת לתלמידי הגיל הרך בגנים ובשכבות הנמוכות בבית הספר. התכנית פועלת בבית הספר החל משעת סיום הלימודים ומציעה פעילות העשרה חינוכית וחברתית, פעילות לימודית והזנה.

תכנית ציל"ה החלה לפעול בשנת הלימודים תשע"ג כיישום של החלטת הממשלה¹ לאמץ את המלצות דוח טרכטנברג ולסבסד מסגרות העשרה בתום יום הלימודים.

בשנת תשע"ג פעלה התכנית ברשויות המשתייכות לאשכולות למ"ס 3-1 ובירושלים (המשתייכת לאשכול למ"ס) בקרב תלמידים בגילאי 3-9 (בגני ילדים ובכיתות א'-ג').

בשנת תשע"ד בהתאם להחלטה מעודכנת של הממשלה² המשיכה התכנית לפעול באשכולות למ"ס 3-1 ובירושלים (בדומה לתשע"ג), אולם שכבות הגיל המשתתפות בתכנית צומצמו והיא התמקדה בגילאי 3-8 בלבד (בגני ילדים ובכיתות א'-ב' בלבד (ללא כיתות ג').

בשנת תשע"ה החליטה³ הממשלה להמשיך לתמוך במסגרות לימודיות בשעות אחר הצהריים באשכולות כלכליים-חברתיים 3-1, אך הטילה השתתפות כספית על ההורים (בסך של 60 ש"ח לחודש).

בשנים תשע"ג-תשע"ה הופעלה התכנית בניהול משרד החינוך, באמצעות זכיינים שנבחרו על ידי המשרד.

בתשע"ו הפעלת התכנית עדיין יועדה לאשכולות כלכליים-חברתיים 3-1. אולם מתכונת ההפעלה של התכנית הועברה ישירות לידי הרשויות כדי שיפעילו אותה בעצמם או באמצעות מפעיל שבחירה הרשות. רשויות שבחרו להפעיל את התכנית בעצמן, התבקשו להגיש בקשה למשרד החינוך באמצעות קול קורא.

להלן פירוט השינויים בתכנית שעליהם הוחלט בשנה"ל תשע"ו:

- מעבר להפעלה עצמית של הרשויות (באופן ישיר או באמצעות מפעיל שהרשות בחרה) במקום באמצעות זכיינים שאושרו על ידי משרד החינוך.
- תוספות תקציביות לתכנית לצורך להקטנת גודל קבוצות (מ-30 ל-28 תלמידים), הגדלת התקציבים (ל-11,000 ש"ח למסגרת חינוכית במקום 5000 ש"ח בתשע"ה) לצורך רכישת חוגי העשרה חיצוניים והעלאת שכר המדריכים (ל-55 ש"ח לשעה בהשוואה ל-45 ש"ח בתשע"ה).

¹ החלטת הממשלה מספר 4088 מיום יג' טבת תשע"ב, 12 לינואר 2012

² התכנית הכלכלית לשנת 2013-2014 סעיף 199, מיום 13 למאי 2013

³ החלטת הממשלה מיום 7/10/2014, סעיף 2063

▪ צמצום תשלומי ההורים (לסך של 40 ש"ח לחודש או 8 ש"ח בבתי ספר הפועלים במסגרת חוק יוח"א)⁴.

- הדגשת הפן הפדגוגי באמצעות סיוע בלימודים ובשיעורי בית.
- מאמץ להתחלת הפעילות במקביל לתחילת שנת הלימודים.

ציל"ה מלווה בהערכה מעצבת של ראמ"ה החל מתחילת פעילותה. בתשע"ג בוצעה הערכה איכותנית⁵, שליוותה את התנעת התכנית. בתשע"ד⁶ ובתשע"ה⁷ בוצעה הערכה המשלבת כלים איכותניים וכמותיים. ההערכה בתשע"ו בחנה את השינויים שחלו במתכונת הפעילות בעקבות העברת האחריות הישירה לתפעול התכנית לידי הרשויות, וניסתה להעריך את שביעות הרצון של הגורמים הקשורים לתכנית בעקבות מהלך זה.

על פי ההערכה האיכותנית שהתקיימה בתשע"ג, התכנית החלה לפעול בבתי הספר רק באמצע השנה, בתי הספר ראו את הפוטנציאל הגלום בתכנית ותפסו שנה זו כתקופת 'התנעה'. עם זאת הביעו בתי הספר אי-נחת מהקבוצות הגדולות, מאיכות ההזנה, מהיעדר יכולת לבחור מדריכים לתכנית ומחוסר במנגנוני פיקוח וניהול במסגרת התכנית.

ממצאי ההערכה מתשע"ד: ניכרה התייעלות בהיערכות ובהפעלת התכנית כתוצאה מהניסיון שנצבר בתשע"ג. התייעלות זו ניכרה בהיבטים הנוגעים לגיוס מדריכים, למערך ההזנה ולתכנון הפעילות. מנגד נשמעה ביקורת על תקציבים מצומצמים של התכנית שהובילו לכך שמרכיבי ההעשרה יתאפיינו במגוון ובאיכות דלים ולכך שנוצרו קבוצות גדולות מידי שהקשו על סיוע לימודי ועל אספקת הזנה איכותית.

ממצאי ההערכה מתשע"ה: בשנה זו הביעו רוב משתתפי התכנית שביעות רצון מקיומה של התכנית, אולם גם בשנה זו קבלו המרואיינים על תקציבים לא מספקים לתכנית ועל שינויים של הרגע האחרון בהנחיות להפעלת התכנית, ובראשם תוספת של תשלומי הורים. אלו גרמו, לצמצום במספר הנרשמים ולאיחור במועד הפעלת התכנית.

על פני שלוש שנות ההערכה נמצא כי מתבצעת הטמעה מתמשכת של התכנית, שהתייעלה במהלך השנים ולוותה בשביעות רצון גוברת והולכת מהתכנית. עם זאת, דווח על הצלחה מוגבלת של התכנית, בהתייחס ליעד החינוכי-פדגוגי שמשרד החינוך קבע לה, שלפיו התכנית אמורה לקדם

⁴ על מסגרות המוכש"ר והפטור הוחלו תשלומים נוספים בהתאם לשיעור השתתפות המדינה בתקצוב המוסדות.

⁵ ההערכה האיכותנית בתשע"ג כללה ראיונות של 10 מנהלי בית ספר ורכזי ציל"ה. בנוסף רואיינו גם מדריכי ציל"ה, מפקח כולל, רכזת יישובית ונציגים מ-5 זכיינים. ההערכה כללה מרואיינים מהמגזר הדובר עברית והמגזר דובר הערבית.

⁶ בתשע"ד ההערכה האיכותנית כללה 10 ראיונות של מנהלי בית הספר ורכזי ציל"ה (ששה מהם רואינו גם בתשע"ג). בנוסף רואיינו מפקח אחד ו-5 נציגי זכיינים. ההערכה הכמותית כללה את כלל מנהלי בתי הספר שבהם הופעלה ציל"ה באופן מלא בתשע"ד או בתשע"ג (457 בתי ספר). מהם השיבו על הסקר 341 מנהלים המהווים 75% היענות.

⁷ בתשע"ה ההערכה האיכותנית כללה 16 ראיונות של מנהלי בית ספר ורכזי ציל"ה, 4 רכזים רשמיים ו-4 נציגי זכיינים. ההערכה הכמותית כללה את כלל רכזי ציל"ה הבית ספריים (110 בתי ספר שבהם הופעלה ציל"ה באופן מלא) מהם השיבו על הסקר 93 מנהלים המהווים 85% היענות.

את המשתתפים בה, תלמידים מאשכולות סוציו-אקונומיים נמוכים, לקראת צמצום פערים, תוך קידום שוויון הזדמנויות בחינוך.

ההערכה בתשע"ו ממשיכה את ההערכות שנערכו בשנים הקודמות, ומתמקדת בשינויים שהתרחשו בתכנית בשנה זו.

דוח זה מציג את ממצאי הערכת **תכנית ציל"ה בבתי ספר בלבד**. ממצאי הערכת **תכנית ציל"ה בגני ילדים מוצגים בדוח נפרד**.

מטרת המחקר ושאלות המחקר

ראמ"ה מלווה את תכנית ציל"ה בבתי הספר בהערכה מעצבת מאז תחילת הפעילות של התכנית, בשנת הלימודים תשע"ג. מטרת הערכה זו היא לסייע בשיפור ההפעלה של התכנית ולאפשר יישום טוב יותר שלה בעתיד.

בתשע"ו עברה האחריות הישירה על הפעלת ציל"ה לידי הרשויות. מסיבה זו הערכת ציל"ה בתשע"ו התמקדה בשינויים שנעשו בהפעלת התכנית ביחס לשנים הקודמות, במיקוד על הנושאים הבאים:

- 1) **היערכות הרשויות למהלך של הפעלת התכנית על ידן:** הקשיים (אם היו) שליוו מהלך זה, כיצד הגורמים השונים המעורבים בתכנית תופסים את השינוי במתכונת ההפעלה.
- 2) **מתכונת הפעילות של התכנית ברשויות ובבתי הספר:** בכפוף לשינויים שנערכו באופן הפעלת התכנית
- 3) **הסיבות שבגינן הורים החליטו לא לשלוח את ילדיהם לתכנית.**
- 4) **תהליכי הכשרה, ליווי ופיקוח על התכנית:** היקפם, תדירותם, תוכניהם והיקף המשתתפים השונים בתהליכים אלו
- 5) **נקודות החוזק של התכנית והנקודות לשיפור**
- 6) **התרומה הנתפסת של ציל"ה על ידי הגורמים השונים - האם חל שינוי בתפיסת תרומת התכנית בהשוואה לשנים הקודמות וכיצד מתבטא שינוי זה.**

שיטת ההערכה – מערך, אוכלוסייה וכלים

א. מערך הערכה

מערך ההערכה של התכנית בתשע"ו כלל שילוב של הערכה איכותנית והערכה כמותית, בדומה לשנות ההערכה הקודמות.

ההערכה האיכותנית כללה ראיונות בבתי הספר, חלקם בתי ספר שהשתתפו בהערכה האיכותנית בשנים קודמות, במטרה ללמוד על התפתחות התכנית במהלך השנים בהתאם לשינויים שקבע המשרד בתכנית. ההערכה האיכותנית כללה ראיונות עם **נציגי גופים בעלי עניין ברשויות שבהן פעלה ציל"ה**, במטרה ללמוד על הפעלת התכנית מנקודת ראותם.

ההערכה הכמותית כללה שאלונים טלפוניים לשלושה גורמים: **רכזים בית ספריים, מחנכי כיתות א'-ב' והורים לתלמידי כיתות א'-ב'.**

ב. אוכלוסייה

הערכה איכותנית:

לחלק האיכותני נבחרו 12 בתי ספר אשר 10 מהם השתתפו בהערכה בשנה הקודמת, 8 בתי ספר הינם מהמגזר הדובר עברית, 4 מהמגזר הדובר ערבית.

בכל אחד מבתי הספר רואיינו מנהל בית הספר, רכז ציל"ה בית ספרי ומחנך כיתה משכבה א' או ב'.

נוסף על כך נבחרו חמש רשויות בהם פעלה ציל"ה. בכל רשות רואיין מנהל מחלקת חינוך ורכז ציל"ה ישובי.

הערכה כמותית:

ההערכה כוללת את כל⁸ 193 מוסדות הלימוד שבהם התכנית פעלה 5 ימים בשבוע (למעט מוסדות חינוך בירושלים ובתי ספר לחינוך מיוחד).

המחקר מתייחס לבתי ספר שהופעלה בהם ציל"ה באופן מלא (ללא בתי ספר שבהם התכנית פעלה כהשלמה ליוח"א וללא בתי ספר לחינוך מיוחד).

בכל בית ספר נערכו ראיונות טלפוניים עם הגורמים הבאים:

- רכז ציל"ה בית-ספרי
- מחנכי כיתות א'-ב'
- מדגם של הורים לתלמידי כיתות א-ב' אשר בית ספרם משתתף בתכנית ציל"ה

שיעורי ההיענות לסקרים הטלפוניים היו כ-80% (81% מהרכזים, 80% מהמחנכים ו-78% מההורים). בלוח 1 מוצגת התפלגות של אוכלוסיית המחקר הכמותי (רכזים בית ספריים, מחנכים והורים) והיקף ההיענות לשאלונים הטלפוניים, לפי מאפייני רקע של אוכלוסיית המשיבים:

⁸ על פי רשימות משרד החינוך

לוח 1: אוכלוסיית המשתתפים בהערכה של תכנית ציל"ה בתשע"ו

שיעור השבה	ענו לשאלון הטלפוני	סה"כ במדגם או באוכלוסייה	
84%	53	63	דוברי עברית
80%	94	118	דוברי ערבית
81%	147	181	סה"כ
80%	107	133	דוברי עברית
80%	397	495	דוברי ערבית
80%	504	628	סה"כ
69%	438	636	דוברי עברית
86%	619	721	דוברי ערבית
78%	1,057	1,357	סה"כ

ג. כלים

במסגרת הערכת ציל"ה נעשה שימוש בכלי ההערכה הבאים:

• ההערכה האיכותנית כללה ראיונות פנים אל פנים עם גורמים אלו:

o **מנהלי בתי ספר ורכזי ציל"ה.** ראיון זה עסק במתכונת הפעלת התכנית בבית הספר, במבנה קבוצת ציל"ה, בסדר היום של התכנית, בתוכני התכנית (לימודים והעשרה), בבעלי התפקידים בתכנית (רכז, מדריכים), בקשר בין צוות ביה"ס לצוות ציל"ה, בקשר עם בעלי עניין נוספים בתכנית (פיקוח/ רשות/ זכיון), בעמדות כלפי התכנית, ביתרונות התכנית, בתרומתה הנתפסת, בקשיים ובנושאים הטעונים שיפור.

o **בעלי עניין בתכנית מחוץ לבתי הספר** שתיארו את תפקידם בהקשר לתכנית ציל"ה, את מתכונת הפעילות מנקודת מבטם, את הקשר בין הגורמים השונים, את העמדות, התרומה הנתפסת, נקודות החוזק והנקודות לשיפור.

הכלים האיכותניים סייעו לחדד קשיים, דילמות וצרכים שעלו ביישום התכנית.

• הערכה כמותית: ההערכה הכמותית כללה סקרים טלפוניים אשר סייעו לקבל תמונה רחבה ומייצגת על הטמעת התכנית בבתי הספר. הסקרים כללו שאלות בנושאים כדלקמן:

o **רכז ציל"ה בבית הספר**

o **מחנכים משכבות א' ו-ב'**

שאלוני ההערכה לרכזים ומחנכים דנו בנושאים הבאים: השתתפות בית הספר בתכנית ציל"ה, מועד תחילת התכנית, מאפיינים מקצועיים של צוות ציל"ה, הכשרה, ליווי והדרכה לצוות, קשר עם צוות בית הספר ומעורבות גורמים נוספים, סדר היום בציל"ה, תוכני העשרה, איכות ההזנה, עמדות כלפי התכנית, יתרונות ונושאים הטעונים שיפור.

o הורים לילדים מבתי הספר שבהם פעלה ציל"ה.

שאלון ההורים כלל שני חלקים: חלק ראשון, המיועד להורים שילדיהם השתתפו בתכנית, וחלק שני – להורים שבחרו שלא לשלוח את ילדיהם לתכנית. האחרונים נשאלו מהן הסיבות שהובילו להחלטתם זו. הורים שילדיהם לרשומים לתכנית התבקשו לחוות דעתם בנוגע לצוות ציל"ה, לתוכני הפעילות של ציל"ה וכן בנוגע לשביעות רצונם הכללית מהתכנית.

ד. מבנה הדוח ואופן הצגת הנתונים

הדוח מציג במשולב את הממצאים הכמותיים והאיכותיים שהתקבלו מהערכת תכנית ציל"ה בבתי הספר בשנת הלימודים תשע"ו. ממצאי הדוח מתבססים על סקרים טלפוניים עם הגורמים הבאים: רכזים בית ספריים של ציל"ה, מחנכי כיתות א' ו-ב' והורים, וכן על ראיונות איכותניים עם מנהלי בתי ספר, עם רכזים בית ספריים עם מחנכי כיתות א' ו-ב', עם מנהלי מחלקות חינוך ברשויות ועם רכזי ציל"ה ברשויות.

הנתונים הכמותיים מוצגים בפילוח לפי מגזר שפת אם בבתי הספר: דוברי עברית ודוברי ערבית. מאחר שבציל"ה תשע"ו 90% מבתי הספר דוברי העברית הם מהפיקוח החרדי, לא התבצע פילוח נוסף של הנתונים לפי פיקוח.

בתרשימים - נתונים שהתקבלו מהרכזים הבית ספריים מופיעים **בירוק**, נתוני המחנכים מופיעים **בחום** ונתוני ההורים מופיעים **בצהוב**.

בתיאור הממצאים הכמותיים משולבים רעיונות, תובנות וציטוטים שעלו בחלק האיכותני של המחקר. ממצאים אלה מסומנים בצבע **כחול**. הציטוטים המשולבים בדוח נאמרו על ידי צוות ציל"ה בבית הספר, אלא אם כן נרשם אחרת לצד הציטוט.

כמו כן מוצגות לאורך הדוח התייחסויות לממצאי ההערכה מתשע"ה. ההערכה הכמותית בתשע"ה כללה סקרים טלפוניים עם רכזי ציל"ה בלבד, ולכן אפשרות ההשוואה היא מוגבלת.

הממצאים מציגים את עמדותיהם ותפיסותיהם של המרואיינים כלפי תכנית ציל"ה בנוגע לנושאים הבאים:

- o היערכות הרשויות למהלך הפעלת התכנית ישירות על ידן (בעקבות החלטת משרד החינוך על הפעלה ישירה של התכנית בתשע"ו, בשונה מהשנים הקודמות)
- o מתכונת הפעילות של התכנית ברשויות ובבתי הספר
- o הכשרה, ליווי ופיקוח על התכנית
- o צוות ציל"ה הבית ספרי – מאפייני רקע ועמדות כלפי הצוות ואופן תפקודו
- o קשרי הגומלין בין צוות ציל"ה בבית הספר לגורמים חיצוניים המעורבים בתכנית (הזכיי, הרשות והפיקוח)
- o עמדות המרואיינים ביחס לתכנית ציל"ה, השפעות נתפסות של התכנית על המשתתפים בה ותרומתה לתלמידים בהשוואה לשנים הקודמות
- o סיכום הדוח בתוספת תובנות מסכמות שגובשו על ידי צוות ההערכה.

הדוח הנוכחי מציג את ממצאי ההערכה של **תכנית ציל"ה בבתי ספר בלבד**. ממצאי הערכת **תכנית ציל"ה בגני ילדים מוצגים בדוח נפרד**.

תמצית

היערכות יישובית להפעלת התכנית: הממצאים האיכותניים מעידים כי ההיערכות היישובית בשנת תשע"ו הייתה קלה יותר בהשוואה להיערכות בשנים הראשונות. **המעבר המתוכנן להובלת התכנית על ידי הרשויות** התרחש בפועל חלקית בלבד. בלא מעט בתי ספר המשיך זכין להיות המפעיל. גם במקומות שבהם התרחש שינוי בהובלת התכנית על ידי הרשות, לא יוחסו לשינוי השפעות משמעותיות על בתי הספר. חלק מהמוראיינים לא היה מודע כלל למעבר זה, וניתן אולי להסיק מכך שלא היו למעבר ביטויים ניכרים בהתנהלות היומיומית.

הקשר של מרבית בתי הספר **עם הרשות** לא השתנה באופן משמעותי בעקבות המעבר להפעלה ישירה, מאחר שברשויות רבות בחרו גם בשנה זו לתפעל את התכנית באמצעות זכין או עמותה, שאליהם הועברה האחריות להפעלת התכנית.

88% רכזים דוברי עברית ו-99% רכזים דוברי ערבית דיווחו על הכנת **תכנית עבודה שנתית** לציל"ה. הממצאים האיכותניים מלמדים כי במרבית בתי הספר תכניות העבודה לא השתנו כמעט במהלך השנים. כולן כללו חלק לימודי (הכנת שיעורי בית) וחלק העשרתי (עיוני או חווייתי). השנה תוארה תכנית עשירה יותר בהשוואה לשנה שעברה תודות לתקצוב הגבוה יותר וכן תודות לניסיון המצטבר ולהיערכות היעילה מצד בית הספר.

בפגישה להצגת תכנית ציל"ה דיווחו על השתתפותם רק 5% מההורים דוברי העברית ו-19% מההורים דוברי הערבית. שאר ההורים דיווחו כי לא נערכה פגישה או שלא היה ידוע להם על קיום פגישה כזו. הדיווחים מלמדים כי מפגשי ההורים לא הגיעו למיצוי מלא שלהם, עקב אי-קיום שלהם או פרסום לא מספק או עקב חוסר היענות של ההורים.

תחילת הפעילות בתשע"ו: המאמצים להתחלה מוקדמת של התכנית הניבו שיפור ניכר בקרב דוברי העברית בהשוואה לשנה הקודמת (83% בתשע"ו ו-18% בתשע"ה). בקרב דוברי הערבית נשמרה יציבות בתחום זה (54% בתשע"ו מול 50% בתשע"ה).

תשלומי הורים: בבתי הספר דוברי עברית נאספו ב-92% מבתי הספר, בדומה לתשע"ה (96%). בבתי ספר דוברי ערבית נאספו תשלומים ב-49% בתי ספר בהשוואה ל-73% מבתי הספר בתשע"ה, מכאן שבתשע"ו היה סבסוד ניכר של תשלומי ההורים.

בתי ספר שהשתתפו בתכנית בתשע"ו: בתשע"ו חלה עלייה במספר בתי הספר דוברי הערבית (118 בתשע"ו בהשוואה ל-47 בתשע"ה) ומספר בתי הספר דוברי העברית נשמר יציב (63 בשתי השנים). ייתכן שהעלייה במספר בתי הספר דוברי הערבית שהשתתפו בתכנית היא תוצאה של סבסוד תשלומי ההורים שהיה נרחב יותר בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה. עדיין, בשני מגזרי השפה מספר בתי הספר המשתתפים בתכנית נמוך בהשוואה למספרם בשנים תשע"ג ותשע"ד.

מספר המשתתפים בתכנית בתשע"ו: גידול במספר המשתתפים בתכנית, אמנם מיוצג במספר דומה של קבוצות שפעלו בבית ספר בתשע"ו ובתשע"ה, אך בגידול מספר המשתתפים בכל קבוצה (בממוצע 25.7 תלמידים בתשע"ו מול 23 בתשע"ה) – 28% קבוצות דוברות עברית ו-21% קבוצות דוברות ערבית היו גדולות מהגודל שנקבע בהנחיות (28 תלמידים).

מאפייני ההורים: רובם הגדול הם **הורים עובדים** שיצאו לעבוד גם לפני שהילד השתתף בתכנית (כ-80% דוברי עברית וכ-75% דוברי ערבית). הסיבה המרכזית לאי-רישום ילדים לתכנית הייתה העובדה שאחד מבני הזוג אינו עובד.

נוכחות התלמידים בציל"ה: 96% מההורים דוברי עברית ו-69% מההורים דוברי ערבית דיווחו כי השתתפו בכל **חמשת ימי הפעילות** של ציל"ה. בנוסף, 77% הורים דוברי עברית ו-68% הורים דוברי ערבית דיווחו כי הילדים נוהגים להישאר בציל"ה עד **סוף זמן הפעילות הרשמי**. מכאן שחלק מהילדים (בעיקר דוברי הערבית שהשתתפו רק בחלק מימי הפעילות של ציל"ה במקום בחמישה ימים בשבוע) וכ-30% מההורים שדיווחו כי הם נוהגים לאסוף את ילדיהם הביתה לפני שעת הסיום הרשמית של הפעילות. גם בהערכה האיכותנית, בעיקר במגזר הדובר ערבית, היו שהצביעו על כך שתלמידים הגיעו רק לחוג שבתכנית או בעיקר בימים בהם התקיים חוג.

צוות ציל"ה:

רכזים שהם מצוות הבוקר של בית הספר: רכזים אלו מהווים 40% מכלל הרכזים בבתי הספר דוברי העברית וכ-90% מכלל הרכזים בבתי הספר דוברי הערבית. בהשוואה לממצאי ההערכה בתשע"ה, בעוד שבבתי ספר דוברי הערבית שיעור הרכזים דומה בשתי השנים, הרי בבתי ספר דוברי העברית חלה ירידה בשיעור הרכזים מצוות הבוקר (40% בתשע"ו וכשני שלישים בתשע"ה), זאת בניגוד להנחיות אשר קובעות כי על הרכז להיות חלק מצוות בית הספר.

המדריכים: כ-50% עד 60% מהמדריכים הם מדריכים ותיקים אשר המשיכו בתפקיד מתשע"ה. מבין **מחנכי כיתות א' ו-ב'**, כרבע מדוברי עברית ו-15% דוברי ערבית שימשו גם כמדריכי ציל"ה. נוסף על כך, חלק מרכזי ציל"ה שימשו במקביל גם כמדריכים של קבוצת תלמידים בציל"ה, ויותר בבתי ספר דוברי ערבית (50% לעומת 19% בבתי ספר דוברי עברית).

הערכת המדריכים: 96% ומעלה מהרכזים ומהמחנכים דוברי העברית ו-שלושה רבעים ומעלה מהרכזים והמחנכים דוברי הערבית הביעו שביעות רצון גבוהה מהתפקוד של מדריכי ציל"ה (אצל הרכזים דוברי הערבית חלה ירידה קלה בהערכה 84% בתשע"ו מול 89% בתשע"ה). כ-85% מההורים בשני מגזרי השפה הביעו שביעות רצון ממדריכת ציל"ה.

בפיתוח מקצועי או השתלמות בנוגע לציל"ה השתתפו 31% רכזים דוברי העברית ו-40% מהרכזים דוברי הערבית. מבין המשתלמים, כשליש מדוברי העברית וכ-60% מדוברי הערבית השתלמו בהיקף של 30 שעות (כפי הנדרש בהנחיות ההפעלה של התכנית). נובע מכך כי רכיב ההשתלמויות לא נוצל במלואו גם מבחינת היקף המשתתפים וגם מבחינת היקף שעות ההשתלמות.

ליווי והדרכה (דיווחי רכזים): בשני שלישים מבתי הספר דוברי העברית ובכ-90% מבתי הספר דוברי הערבית התקיים קשר בתדירות של פעם בחודש לכל הפחות עם **הרכז הישע**.

מדריכות ציל"ה היו פעילות יותר בבתי ספר דוברי ערבית: בכרבע מבתי הספר דוברי העברית וכ-40% מבתי הספר דוברי הערבית התקיים קשר עם המדריכה בתדירות של פעם בחודש לפחות. מבין הרכזים שהיו פעילים גם בתשע"ה, כשליש מדוברי העברית וכמחצית מדוברי הערבית העריכו שיפור לטובה לעומת השנה שקדמה לה **בתמיכה הפדגוגית** שהתקבלה בתשע"ו מגורמי ההדרכה השונים.

הקשר מחנך-מדריך הוערך כמספק יותר ע"י מחנכים דוברי עברית (70%) בהשוואה לעמיתיהם דוברי הערבית (57%). כ-80% מהמחנכים דוברי העברית וכשני שליש מהמחנכים דוברי הערבית שמרו על קשר של פעם בחודש לפחות עם מדריכי ציל"ה. הממצאים האיכותניים מלמדים כי כאשר מדריכות ציל"ה היו מצוות הבוקר, התקיים קשר ישיר ורציף עם המחנכים. בבתי ספר אחרים תוארו קשר טלפוני או באמצעות מחברת קשר, בעיקר סביב בעיות משמעת וקשיים לימודיים של תלמידים ספציפיים או סביב בקשות מצד מורים לדגשים מיוחדים. בבתי ספר בודדים דוּבַר על חוסר קשר על רקע אי-הקפדה על רצף עשייה בין הבוקר והצהרון.

סדר יום ותוכני הפעילות וההעשרה:

סדר היום כלל ארוחה-שיעורי-בית-העשרה עיונית/חוויתית/חוג, בדומה לשנים קודמות ובאופן דומה בכל בתי הספר. לעומת השנים הקודמות, תוארה ביותר בתי ספר פעילות עיונית וחוויתית מגוונת.

ניתן להבחין בין 'אג'נדות ציל"ה' שונות: היו שהצהירו כי הם מוכוונים לשמירה על רצף עשייה עם הבוקר ולקידום הישגיהם של תלמידים חלשים ואף תלמידים מצטיינים. אחרים הדגישו את "אוירת הצהרון", תוך התמקדות בתוכני ההעשרה תוך צמצום הפעילות הלימודית/הפורמאלית. בחלק מבתי הספר בלטו הרצון לנצל את המסגרת הפחות נוקשה של הצהרון כדי לסייע בעיקר, בטיפוחם של עניינים חברתיים ורגשיים ולהנעים את שהייתם הנמשכת של התלמידים בבית הספר.

פעילויות ההעשרה שבהן עסקו מדריכי ציל"ה בשכיחות הגבוהה ביותר היו בתחומים של **יצירה ומלאכה** ושל **למידה חווייתית**, ומשתקף מהן איזון בין פעילויות הפגה (כגון יצירה ופעילות ספורטיבית) לפעילויות בעלות אופי לימודי (למידה חווייתית וקריאה). ככלל, דיווחי הרכזים על הפעילויות והתכנים של ההעשרה דומים בשתי שנות ההערכה.

נוסף על פעילויות אלה, בכ-81% מבתי הספר התקיימו **חוגי העשרה נרכשים בתדירות סדירה** של פעם בשבוע לפחות. בהשוואה לתשע"ה - שכיחות ההפעלה של החוגים הסדירים הללו הייתה דומה בקרב דוברי העברית אך פחותה אצל דוברי הערבית (82% בתשע"ו ו-92% בתשע"ה). ביתר בתי הספר פעלו חוגים נרכשים בתדירות של פעם בחודש, פחות מכך או כלל לא. כמו כן עלו תלונות של מרואיינים על איחור בהכנסת חוגים או על הפסקתם במהלך השנה. החוגים הנרכשים היו לרוב מתחומי האומנויות או מתחום הספורט והתנועה. בתפוצה משנית היו חוגי דרמה ותאטרון, שעת סיפור, חוגי מדע טבע וסביבה, מוסיקה ומשחקים לפיתוח חשיבה.

רוב מוחלט של רכזים דיווחו על הקצאת **זמן ייעודי לצורך הכנת שיעורי בית** במסגרת ציל"ה. במרבית בתי הספר הוקדש לכך פרק זמן שבין מחצית השעה לשעה (בדומה לממצאי תשע"ה). למרות זאת, כמחצית מההורים דיווחו כי ילדיהם הכינו את שיעורי בית בציל"ה רק בחלק מהימים או כלל לא.

סיוע לימודי בנוסף לשיעורי בית: אמנם רוב בתי הספר הצהירו על סיוע כזה (כ-שלושה רבעים מדוברי העברית וכ-60% מדוברי הערבית, אצל האחרונים חל צמצום בהשוואה לתשע"ה), אולם בדרך כלל התגבור נטל חלק קטן מנפח כלל הפעילות, ולפי ההורים, ברמת הילד הבודד ניתן סיוע לימודי רק ל-13% מהילדים דוברי העברית ולחמישית לערך מהילדים דוברי הערבית.

הזנה: כמחצית מההורים היו מרוצים מהארוחה (בשיעורים גבוהים יותר בקרב דוברי הערבית). אצל הרכזים עלה שוני לפי מגזר שפה: 60% דוברי עברית ו-42% דוברי ערבית היו מרוצים מההזנה (אצל דוברי העברית שיעורים דומים לתשע"ה ואצל דוברי הערבית חלה ירידה: 42% בתשע"ו מול 59% בתשע"ה). חוסר שביעות הרצון הייתה סביב טעם המזון, איכותו, אופן ההגשה של האוכל, המונוטוניות שלו ואי-התאמה שלו למחלות או להעדפות תזונה של התלמידים.

השפעות, עמדות, יתרונות ונקודות לשיפור:

ההשפעה הניכרת ביותר של התכנית על הילדים המשתתפים בה היא בהיבט של **ההשתלבות החברתית**, וההשפעה שנמצאה שנייה במדרג היא על **הכנת העבודות ושיעורי הבית**. בראיונות האיכותניים היו שטענו כי הם מתקשים להצביע על השפעות משמעותיות של התכנית, אם מפני שלא בחרו להדגיש בצהרון קידום של הישגים לימודיים (ולכן אלו לא נמדדו בפועל) ואם, ובעיקר, כי קבוצות הצהרון עדיין גדולות מכדי לאפשר סיוע פרטני. אחרים תיארו התקדמות

לימודית ועלייה בהישגים של תלמידים חלשים בהבנת הנקרא ובחשבון. המבחנים הוסיפו שכל תלמידי ציל"ה מגיעים למחרת עם שיעורי בית או שיש תלמידים שעשיית שיעורי הבית בציל"ה מיטיבה עמם יותר מאשר הכנתם במסגרת הביתית.

76%-87% מההורים והמחנכים הביעו **שביעות רצון גבוהה** מהתכנית. הרכזים, באופן צפוי, העניקו דירוגים גבוהים יותר לתכנית (88% דוברי ערבית ו-94% דוברי עברית) ובנוסף, בהשוואה לממצאי תשע"ה, עלתה שביעות הרצון של הרכזים דוברי ערבית (מ-81% ל-88%).

ההורים והמחנכים ראו בציל"ה בראש ובראשונה **סביבה בטוחה ומוגנת לילדים** (85% ומעלה) וכשלושה רבעים ומעלה מהם העריכו כי הפעילות מספקת **מענה טוב לתלמידים בשעות הצהריים ואחר-הצהריים**, שבהן הוריהם עובדים. באופן דומה, גם מהריונות האיכותניים עולות עמדות חיוביות ואוהדות כלפי התכנית כפי שהיא מיושמת בפועל, ולא רק כלפי הפוטנציאל של התכנית כמו בשנים קודמות. כ-60% מההורים והמחנכים דוברי ערבית, כשני שלישים מהמחנכים וכ-40% מההורים דוברי העברית דיווחו על **שיפור במענה שהתכנית נתנה לילדים בתשע"ו בהשוואה לשנה שקדמה לה**. בנוסף, כמחצית מהרכזים שעבדו בציל"ה גם בתשע"ה העריכו כי בתשע"ו חל שינוי באספקת ציוד וחומרים ובאיכות החוגים הנרכשים. בנוגע לתמיכה הפדגוגית, שיעורים גבוהים יותר של דוברי ערבית דיווחו על שיפור.

עם זאת כ-60% מההורים בשני מגזרי השפה, 37% מהמחנכים ו-12% מהרכזים דוברי העברית ו-68% מהמחנכים ומחצית מהרכזים דוברי הערבית דיווחו שציל"ה משמשת בעיקר כשירות שמרטפות לילדים לשעות הצהריים.

יתרונות התכנית: ההורים נחלקו בשיעורים דומים בין אלו שהתייחסו לתכנית כתעסוקה וכהעשרה לשעות הצהריים לבין אלו שראו בה מסגרת של שמרטפות המעניקה יחס חם לילדים. לעומתם, נטו המחנכים לראות בתכנית מסגרת לתעסוקה ולהעשרה. בנוסף צוינו יתרונות בהיבטים של סיוע בהכנת שיעורי בית, מענה לפער בין שעות העבודה של ההורים ובין שעות הפעילות בבית הספר, ארוחה חמה, עיסוק בפן החברתי, העלות הנמוכה של התכנית, קידום הישגים לימודיים.

הצד הפדגוגי של ציל"ה צוין בשכיחות נמוכה על ידי המרואיינים, ומכך ניתן להסיק שלמרות שציל"ה מהווה צהרון טוב, לא מודגש בה הערך המוסף הפדגוגי.

נקודות לשיפור: הוספת מדריכים או הקטנת מספר הילדים בקבוצה, פיקוח על התכנים ועל מיומנויות המדריכים, הפעלה ישירה של התכנית על ידי בית הספר ומשרד החינוך, היבטים לוגיסטיים (שומר בשער בזמן הפעילות, ניקיון לאחר הפעילות, חדרים קבועים לצהרון).

דיון והמלצות:

במהלך השנים חל תהליך פנימי שעברו בתי הספר בהקשר של ציל"ה, בעקבות הניסיון והוותק שנצברו בתכנית, ואלה השפיעו על הפעילות של ציל"ה יותר מאשר המעבר להפעלה עצמית על ידי הרשות, שכן רשויות רבות המשיכו להפעיל את התכנית גם בתשע"ו באמצעות זכיינים.

שביעות רצון גבוהה מתכנית נרשמה אצל דוברי העברית בתשע"ו ובתשע"ה (94%-96%) ובראיונות האיכותניים השתקפה התבססות של העמדות החיוביות. אצל דוברי הערבית חל שיפור בשביעות הרצון של רכזים בתשע"ו לעומת תשע"ה (88% מול 81% בהתאמה), אולם שביעות הרצון איננה חוצה את כל בתי הספר. עדיין יש כאלה שדיברו על יישום שאינו יעיל בהכרח, על תקציבים נמוכים, על תלמידים שמשתעממים, על הורים המאוכזבים מהפער בין הבטחות התכנית ובין יישומה בשטח ועל עיכובים/בעיות בתשלומי משכורות למדריכי ציל"ה. שיפור העמדות נרשם בזכות שילוב של מספר גורמים: **הניסיון המצטבר** שהביא להפעלת התכנית מיד עם תחילת השנה, בחירת מורי ציל"ה מתאימים, מקצועיים וקבועים, העשרה עיונית וחוויתית מגוונת ועשירה. נוסף על כך **תיקון התקציב** שאפשר חופש רב יותר בהצטיידות ובתוספת של חוגים נרכשים.

למרות העמדות החיוביות כלפי התכנית, לא ניכרו השפעות משמעותיות שלה על התלמידים שהשתתפו בה. ניתן לייחס זאת, ככל הנראה, לכך שהתכנית לא התמקדה בקידום הישגים לימודיים, וגם קהל היעד של התכנית – ההורים – אינם תופסים את התכנית כמי שאמורה לעסוק בכך. לתפיסתם, המטרה המרכזית של ציל"ה היא להיות מסגרת מוגנת לילדים בשעות הצהריים, ובתור שכזו היא צריכה לספק תמהיל המאזן בין פעילויות לימוד להעשרה (ולהזנה), אשר בו מועדפת העמקה/הרחבה של ההעשרה על פני הלימוד. היות שכן, אם **הציפייה מציל"ה היא שתשמש מסגרת העשרה חינוכית ברמה גבוהה לאוכלוסייה חלשה, מסגרת אשר אמורה לקדם את המשתתפים בה, תלמידים מאשכולות סוציו-אקונומיים נמוכים, צמצום פערים מול תלמידים מאשכולות סוציו-אקונומיים גבוהים וקידום שוויון הזדמנויות בחינוך – הרי שציל"ה במתכונתה הנוכחית אינה תוך צמצום פערים בין מספקת זאת ויש לצקת בה ערך מוסף פדגוגי. אם הציפייה היא למסגרת מוגנת ונעימה לילדים בשעות העבודה של הוריהם – תכנית ציל"ה אכן מספקת מסגרת שכזו לילדים, ועל כן יש להרחיב את פעילות התכנית גם לימי החופשה של בתי הספר בדומה לצהרונים אחרים.**

רכזי ציל"ה: בידי הרכז מוטלת האחריות על התכנית, אך אין לו סמכות מלאה על העיסוק בתקציבי התכנית, על העסקת המדריכים ובמקרים רבים (65% דוברי עברית וכמחצית מדוברי ערבית) אף לא על בחירת המדריכים. נוסף על כך ב-60% מבתי הספר דוברי העברית וב-11% מבתי הספר דוברי הערבית רכז ציל"ה אינו נמנה עם צוות בית הספר (בניגוד להנחיות במסמכי

התכנית), כך שלא מתאפשר לו כמעט לייצר רצף בין פעילות הבוקר לפעילות הצהריים. **מומלץ להקפיד על מינוי רכז ציל"ה מצוות בית הספר ולספק לו, במידת האפשר, את מרב הסמכויות בהפעלת התכנית בבית הספר ובבחירת המדריכים.**

הכשרת הצוות: רכיב ההשתלמות לא מוצה. לחלק גדול מהרכזים לא הוצעה כלל הכשרה (65% דוברי עברית ו-48% דוברי ערבית) ואחרים לא חויבו להשתתף בה. **מוצע להמיר חלק מההכשרה או את כולה באמצעי התמקצעות אחרים, דוגמת הפצה של מערכי פעילות או הרחבה של שירותי ההדרכה, וזאת בהתאם להגדרה של מטרות התכנית – בין שהוגדרה כמסגרת של פעילות חינוכית ובין כמסגרת העשרה לילדי הורים עובדים.**

ממצאי ההערכה

בשלוש שנות ההפעלה של ציל"ה התכנית מלווה בהערכה מעצבת. לאורך השנים ההערכה העלתה כי מתבצעת הטמעה מתמשכת של התכנית, שהתייעלה במהלך השנים ולוותה בשביעות רצון הולכת וגוברת מהתכנית. עם זאת, דווח על הצלחה מוגבלת של התכנית, בהתייחס ליעד החינוכי-פדגוגי שמשרד החינוך קבע לה, שלפיו התכנית אמורה לקדם את המשתתפים בה, תלמידים מאשכולות סוציו-אקונומיים נמוכים, תוך קידום שוויון הזדמנויות בחינוך.

בתשע"ו משרד החינוך שם דגש על היעד החינוכי-פדגוגי של התכנית. כמו כן בתשע"ו עברה האחריות הישירה על הפעלת ציל"ה לידי הרשויות. בשני אלו התמקדה ההערכה בתשע"ו.

פרקי הדוח עוסקים בהכנות ובהיערכות להפעלת התכנית ברשויות ובבתי הספר, בתהליכי הרישום לתכנית (כולל היקפי השתתפות של בתי ספר ושל תלמידים בתכנית ואפיון ההורים שרשמו את ילדיהם לציל"ה), צוות ציל"ה (כולל מאפייניו המקצועיים, הכשרה שעבר במסגרת ציל"ה וליווי שניתן לו), קשרי העבודה של צוות ציל"ה עם צוות בית הספר, מבנה הפעילות ותוכני הפעילות ועמדות המרואיינים כלפי התכנית בשנת תשע"ו, בהשוואה לשנים שקדמו לה.

1. הכנות והיערכות להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו

בשנת הלימודים תשע"ו השתנה אופן התקצוב של תכנית ציל"ה ביחס לשנים הקודמות, שכן החל בתשע"ו התבצע תקצוב ישיר של התכנית לרשויות, והתאפשר להן להפעיל את התכנית בעצמן באופן ישיר או באמצעות גוף מפעיל שהרשות בחרה בו. זאת בשונה מהתפעול באמצעות זכיינים שנבחרו על ידי משרד החינוך, שהיה נהוג בשנים תשע"ג עד תשע"ה.

בהערכה בתשע"ה עלה כי הרשויות ובתי הספר הסתמכו על ניסיונם בהפעלת התכנית ונצמדו לסדר הפעולות שנעשה בשנים הקודמות. ברמת הרשות כללו הפעולות הללו כינוס ישיבה או ועדת היגוי לסיכום והפקת לקחים מהשנה שעברה, נושא ההזנה ועדכון לגבי השינויים בתשע"ה, ובהמשך יציאה לתהליך רישום לתכנית. בתי הספר עסקו בעניינים תקציביים, בהרכבת תכנית עבודה ובגיוס צוותי ציל"ה. בפרק זה נבדוק אם ההפעלה הישירה של התכנית על ידי הרשויות גרמה לשינויים בהיערכות לתכנית לקראת הפעלתה.

1.1. היערכות יישובית להפעלת התכנית – ממצאים מהמחקר האיכותני

על פי דברי המרואיינים השונים בראיונות העומק (מנהלי מחלקות חינוך, רכזים יישוביים ובעלי תפקידים בבתי הספר), עולה כי ההיערכות היישובית, הייתה קלה יותר לעומת ההיערכות בשנים

הראשונות להפעלת התכנית, וכי בחלק מן היישובים לא התעוררו כלל קשיים, או שלא הורגש המעבר להפעלה ישירה על ידי הרשות.

בחלק מן היישובים, לעומת זאת, היתה ההיערכות/ההתנעה בעייתית יותר ונעשתה תחת לחץ של הרגע האחרון: בעיקר עקב המעבר להפעלה ישירה על ידי הרשות, שהיה כרוך, בין היתר, בתחלופה בקרב בעלי תפקידים ברשות:

"שלוש פעמים החליפו רכז יישובי בגלל הבחירות, יש ראש רשות חדש, היינו תקופה בלי רכז יישובי, התחלנו מאוחר בגלל זה, לא הספיקו להשיג לנו את כל החוגים והחומרים..." (מנהל)

"זו הייתה עבודה קשה, לקח המון זמן עד שהתחיל, לא היו חוגים, לא היה כלום מאורגן, הייתי צריכה להיות המון, המון בשטח, אני הולכת לכל המסגרות שבשטח". (רכזת רשות מקומית)

סיבה נוספת לקשיים בהיערכות להפעלת התכנית היא האי-ודאות סביב שיעורי ההשתתפות הצפויים בתכנית, בשל תדמית נמוכה של ציל"ה בקרב הורים (במגזר הדובר ערבית), שבעטיה עלה צורך בעבודת שטח/גיוס אינטנסיבית "לתיקון נזקי העבר", קרי להתאמץ לשכנע הורים לרשום את ילדיהם לתכנית, חרף התנגדות מצדם או קושי לשלם דמי השתתפות:

"בשנים שעברו התכנית מאוד לא נחשבה טובה בעיני הורים, אז לא שמחו לרשום, לקח זמן לשכנע אותם שהשנה כדאי". (רכזת ציל"ה בית ספרית)

"אצלנו באמת לא כל ההורים יכולים לשלם את חלקם, זה אמתי, אבל היו כאלה שגם יכולים, אבל מחכים שישלמו בשבילם". (מנהל)

במגזר הדובר עברית התלוננו במחלקת חינוך שלאחת הרשויות על אי-שיתוף פעולה מצד מנהלים בשלב ההיערכות (בשל חשש לפגיעת מסגרת הצהרון בלימודי הבוקר), שהתבטאה בהיעדר עידוד תלמידים והורים להירשם לצהרון:

"מנהלים לא שיתפו פעולה, חששו שהצהרונים יהרסו את הפעילות של הבוקר, שכן הילדים גיעו עייפים וצוות המדריכים הוא צוות אחר... המפקחות של המשרד לחצו וממש הכריחו אותם לפתוח את ציל"ה". (רכזת יישובי)

ועדת היגוי יישובית:

בלמעלה ממחצית מן היישובים הוקמה **ועדת היגוי יישובית** בהרכבים שונים. ועדה זו עסקה בקביעת התכנים השנתיים, בתכניות עבודה בית ספריות, בסדר היום של התכנית, בסוגיות בטיחות, בהזנה וכדומה, והיא התכנסה בין פעם לשלוש פעמים. ברשויות אחרות נטען שרק מעט בתי ספר השתתפו בציל"ה ושלא היה צורך ממשי, לפיכך, בהקמת ועדת היגוי יישובית או

שהסתפקו בהן בהתוויות הפיקוח, או בכינוס רכזי ציל"ה הבית ספריים בתחילת השנה ובעדכונים בנושאי בטיחות והזנה.

"במגזר החרדי זה היה מצוין, הייתה ועדת היגוי, נקבעו שם תכנים שנתיים לעבודה, ציפיות עבודה מול הזכ"ן, מה שצריך..." (מנהל מחלקת חינוך)

1.2. היערכות בתי הספר להפעלת התכנית

כחלק מההיערכות הבית ספרית להפעלת ציל"ה נבדקו שני היבטים: (1) תכנון של תכנית עבודה שנתית, (2) שיווק של התכנית להורים ותהליך הרישום לתכנית. היבטים אלו מפורטים בתת-הפרק הזה והבא אחריו.

ממצאי הראיונות האיכותניים על אודות היערכות בתי הספר להפעלה:

במרבית בתי הספר המשיך רכז ציל"ה הבית ספרי בתפקידו, ויחד עם המנהל ומדריכי ציל"ה הנבחרים הרכיבו ובנו את תכנית העבודה (ללא ועדת היגוי בית ספרית רשמית).

ההיערכות של מרבית בתי הספר להפעלת התכנית הייתה 'חלקה' הרבה יותר בהשוואה להיערכות בשנים הקודמות. אפשר לזקוף זאת לטובת הניסיון המצטבר מן העבר ולביצוע תהליך קפדני של הפקת לקחים, או להתארגנות המוקדמת שנעשתה במהלך חופשת הקיץ, בייחוד אם זו הייתה עצמית ולא יישובית (כמו בבתי ספר של החינוך העצמאי):

"בחופש עשינו חשיבה איך מתחילים השנה, במיוחד לגבי ההעשרה ואיך להתארגן אליה, כל מורה קיבלה הוראות מה היא אמורה להפעיל, איזה חוג, איזה תכנים..." (מנהלת)

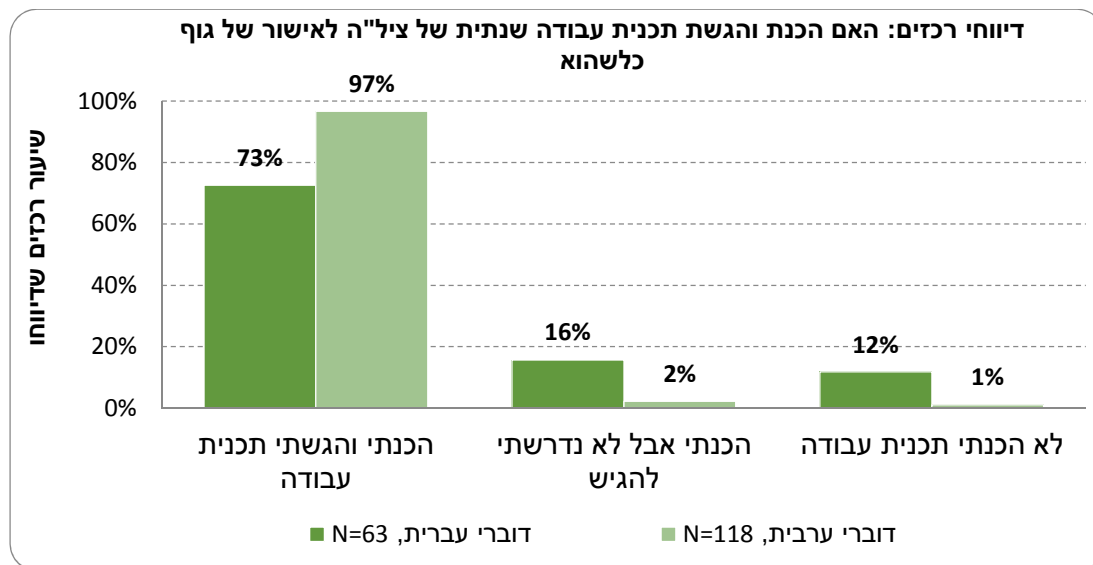
"כתבנו מכתב להורים, הוא יצא עוד בחופש, נערכנו כבר אז, הדברים מאוד מסודרים וידועים לנו". (מנהלת)

תוכני ההעשרה ותוכני הלימוד המועברים בציל"ה אמורים להתבצע בהתאם לתכנון פעילות שנתית, שקיבל את אישור הרשות, הרכז היישובי או הפיקוח במשרד החינוך.⁹ מדיווחי הרכזים עולה כי ב-85% מבתי הספר דוברי העברית וב-90% מבתי הספר דוברי הערבית נקבע **נושא פעילות שנתית** או תכנים ייחודיים לציל"ה. בנוסף, 88% מהרכזים דוברי העברית ו-99% מהרכזים דוברי הערבית דיווחו על הכנת **תכנית עבודה שנתית** לציל"ה בעקבות דרישה חיצונית או בעקבות יחמה אישית, כמפורט בתרשים שלהלן:

⁹ מתוך תלקיט ניהולי פדגוגי של משרד החינוך להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו

תרשים 1: דיווחי רכזים על תכנון הפעילות השנתית בציל"ה

בהמשך לדיווח על תכנון הפעילות, כשלושה רבעים מהרכזים, משני מגזרי השפה, העריכו שבדרך כלל הפעילויות שהתבצעו בפועל בציל"ה התבצעו על פי תכנון מראש.

הממצאים האיכותניים מלמדים כי **תכניות העבודה** במרבית בתי הספר לא השתנו כמעט; רובן נבנו על ידי מנהל בית הספר ורכז ציל"ה הבית ספרי בהתאם לתכנים המרכזיים שהותוו על ידי הרשות/החינוך העצמאי (במגזר החרדי) ובהתאם להעדפותיו ולצרכיו של כל בית ספר (אם בעקבות סקר פנימי סביב העדפות התלמידים ואם בעקבות תשאול בבתי ספר אחרים ולמידה מניסיונם).

"יש לי קשר עם מנהלת בית הספר הסמוך, ואנחנו מתייעצות ומחליפות בינינו מידע ומורות טובות". (מנהלת)

ברוב התכניות חזרו הנושאים שהזכרו בשנים הקודמות: זה"ב, בריאות השן, פירמידת המזון וכדומה, וכולן כללו חלק לימודי (הכנת שיעורי בית) וחלק העשרתי (עיוני או חווייתי).

יותר מרואיינים תיארו תכנית עשירה יותר השנה בהשוואה לשנה שעברה. הם תלו זאת בתקצוב הגבוה יותר שניתן להם במסגרת התכנית, שאיפשר הצטיידות במגוון רחב יותר של חומרים מתכלים, שני חוגי העשרה, לעומת חוג אחד בלבד שהועבר בחלק מבתי הספר בשנה שעברה, וכן בניסיון המצטבר ובהיערכות היעילה של בית הספר לקראת ההפעלות וההעשרה, שנעשתה על ידי מורות הצהרון עצמן, בהתאם לכישוריהן האישיים והמקצועיים (מחשבים, כלכלת בית, אנגלית, סדנת אפייה ועוד):

"עושים הפעלות פנימיות שהמדריכות עצמן בונות, כל אחת בונה מערך שיודעת שביומיים שהיא אחראית על ההעשרה, היא צריכה להפעיל ולהיות מוכנה לתת מענה לילדים גם במקרה שהחוג בוטל, משהו כמו שעת סיפור, דרמה..." (מנהלת)

1.3. שיווק, רישום ותשלומי הורים

החל משנת הלימודים תשע"ה הוחלט להטיל השתתפות כספית בגובה 60 ש"ח לחודש על ההורים שילדיהם משתתפים בציל"ה. ממצאי ההערכה בתשע"ה הציגו קשיים ברישום ילדים לתכנית ובגביית תשלומי ההורים, אם בשל ההתנסות בתכנית 'חינם' בשנים הקודמות ואם בשל קשיים כלכליים. אחד הפתרונות לקושי התקבל בזכות החלטה של חלק מהרשויות "לספוג" את עלות ההשתתפות העצמית של ההורים בחלקה או את כולה, באופן גורף או רק בעבור הורים שהתקשו בתשלום. בשנת הלימודים תשע"ו הוחלט להמשיך ולגבות השתתפות כספית של הורים, אולם בסכום נמוך יותר - של 40 ש"ח לחודש.

לאור הקשיים שהתגלו בתשע"ה, נבדקו בתשע"ו היבטים הנוגעים בשיווק התכנית, בתהליך הרישום ובגביית התשלומים.

במסגרת השאלון להורים הם נשאלו אם השתתפו בפגישה שנועדה להציג לפנייהם את תכנית ציל"ה. מדיווחיהם עולה כי מיעוטם, 5% בקרב דוברי העברית ו-19% בקרב דוברי הערבית, השתתפו **בפגישה להצגת תכנית ציל"ה**. שאר ההורים דיווחו כי לא נערכה פגישה כזו או שלא היה ידוע להם על קיומה. הדיווחים מלמדים כי מפגשי ההורים לא הגיעו למיצוי מלא שלהם, אם עקב אי-קיומם ואם עקב פרסום לא מספק של המפגש או עקב חוסר היענות של ההורים.

בנוגע לתשלומי ההורים: מדיווחי הרכזים עולה כי ב-92% מבתי הספר דוברי העברית הייתה בתשע"ו דרישת תשלום מהורים, בדומה לדיווחי הרכזים מתשע"ה (ב-96% מבתי הספר). במגזר הדובר ערבית היה בתשע"ו סבסוד ניכר של תשלומי הורים בהשוואה לתשע"ה: רק ב-49% מבתי הספר דיווחו הרכזים על תשלומי הורים בהשוואה ל-73% מבתי הספר בתשע"ה (לפי דיווחי רכזים). שיעור ההורים אשר דיווחו במגזר הדובר ערבית על כך שהתבקשו לשלם בעבור הפעילות אף נמוך מכך ועומד על 38% בתשע"ו, שכן כפי הנראה, בתוך בתי הספר היו הורים שהוחלט לפטור אותם מתשלום.

גביית התשלום התבצעה על ידי הגורמים הבאים:

- בית הספר (לפי כ-40% מההורים)
- רכז ציל"ה (32% מדוברי העברית ו-25% מדוברי הערבית)
- הרשות (15% מדוברי העברית ו-25% מדוברי הערבית)
- גורמים אחרים, כמו הזכין (13% מדוברי הערבית ו-9% מדוברי העברית)

במקומות שבהם בית הספר או רכז ציל"ה היו מעורבים בגביית התשלומים, רכזי ציל"ה תיארו (בתשובה לשאלה פתוחה בשאלונים הכמותיים) כי הקשיים שהתעוררו בתהליך הגבייה נבעו מקשיים כלכליים של הורים או משינוי סכום הגבייה במהלך השנה :

"סיכמו מחיר ואז שינו את המחיר אחרי שגבינו לראשונה את התשלום. ההתנהלות הייתה

כושלת." (רכזי ציל"ה)

"... קשיים כלכליים להורים, חוסר התגמשות [גרמו ל] איחור בפתיחת התכנית וההורים שילמו

על התקופה שבה לא התקיימה פעילות". (רכזי ציל"ה)

ממצאים מהראיונות האיכותניים על רישום לתכנית וגביית תשלומי הורים:

הקושי העיקרי שנחווה בבתי ספר אחדים בשלב ההיערכות (ויותר במגזר הדובר ערבית) נסב סביב אי-הוודאות שהתלוותה לרישום הזוחל וסביב הצורך לשכנע הורים ותלמידים להשתתף בצהרון:

"כל שנה לא יודעים מה יהיה, והכול מתקבל ברגע האחרון, צריך להתחיל את הרישום

הרבה יותר מוקדם". (רכז בית ספרי)

"חלק [מההורים] לא האמינו בתכנית, כי לא ידעו עד כמה היא יכולה להועיל, וחלק הייתה

להם פוביה מהשנים הקודמות ממה ששמעו או חוו". (מנהל)

מדברי מרואיינים עולה כי במגזר הדובר עברית הושפעו שיעורי הרישום לציל"ה רק במעט מההחלטה על גביית דמי השתתפות מן ההורים (ורק בקרב משפחות ברוכות ילדים), וכי מספר המסגרות לא הצטמצם באופן משמעותי, ובמקרים אחדים אף גדל בשל שביעות רצון גבוהה יותר של תלמידים והורים מן התכנית ועקב הורדת דמי ההשתתפות בתכנית.

במגזר הדובר ערבית במספר בתי ספר תואר (עדיין) צורך משמעותי במאמצי שכנוע מצד בית הספר, או לחילופין, צורך לספוג (לבד או עם הרשות) את אי-תשלומי ההורים.

רכז יישובי: "אמרו שצריך לשלם כסף, ההורים היו בהלם כי רובם במצב קשה, ואז הורים

הפסיקו לשלוח את התלמידים..." (רכז יישובי).

כלומר, לדברי בעלי תפקידים, דרישת תשלום למסגרת בעלת תדמית נמוכה, גרמה ביישובים מסוימים לכך שרק הורים שלא הייתה להם כל ברירה אחרת שלחו את ילדיהם לצהרון:

"אין צורך לשכנע הורים כאלה, הרי אין להם ברירה". (רכז ציל"ה בית ספרי)

וכי בכל מקרה ניכר הצורך להשקיע מאמץ בגיוס תלמידי בית הספר לתכנית.

לעומת זאת, בחלק מבתי הספר הדגישו כי לא היה צורך בשיווק/גיוס לתכנית, ההורים "הגיעו אוטומטית" אם תודות לניסיון חיובי עם התכנית בעבר ולחילופין, מחוסר ברירה :

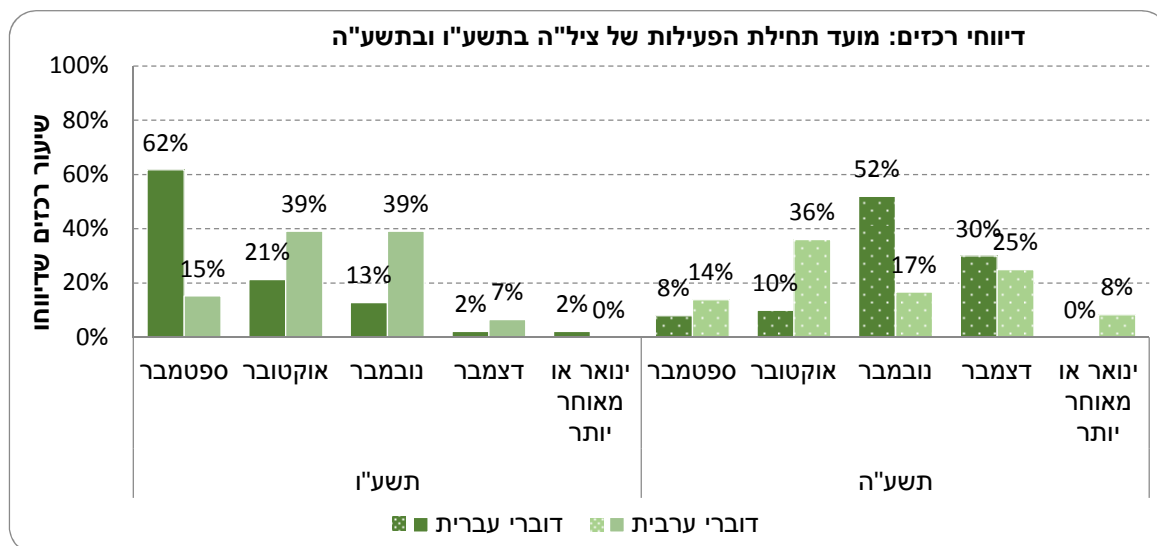
"...רק הורים עובדים שולחים, משלוש מסגרות נשארה אחת, הם חייבים את זה כי הם עובדים". (רכזת ציל"ה בית ספרית).

ברשויות שבהן הוחלט לוותר על גביית התשלום מהורים, נוצרה תחושה של חוסר רצינות וחוסר עקביות מצד ההורים, שהתבטאו בעיכוב ובגרירת הרישום, והדבר הקשה על התנעת התכנית ועיכב את תחילת הפעילות.

1.4. מועד תחילת הפעילות של ציל"ה בבתי הספר

ממצאי שלוש שנות ההערכה הקודמות העלו כי חלו עיכובים ניכרים בתחילת הפעילות של התכנית בבתי הספר, שהחלה לפעול בפער של חודש עד חמישה חודשי פעילות מתחילת שנת הלימודים. בהערכה בשנת הלימודים תשע"ה טענו המרואיינים כי העיכובים נגרמו בשל בעיות תקצוב וקשיים בגביית תשלומי הורים. לקראת שנת הלימודים תשע"ו עשה משרד החינוך מאמץ להקדים את תאריך התחלת הפעילות של ציל"ה ולהצמידו ככל האפשר לפתיחת שנת הלימודים בבתי הספר. התרשים שלהלן מציג את דיווחי הרכזים בתשע"ו ובתשע"ה לגבי מועד תחילת הפעילות של ציל"ה בבתי הספר:

תרשים 2: דיווחי הרכזים על מועד תחילתה של פעילות ציל"ה בתשע"ו ובתשע"ה

מדיווחי הרכזים עולה כי ב-83% מבתי הספר דוברי העברית וב-54% מדוברי הערבית ציל"ה החלה לפעול בחודשים ספטמבר או אוקטובר. בהשוואה לתשע"ה חל שיפור ניכר בתאריך התחלת התכנית בקרב המגזר דובר העברית (83% בתשע"ו מול 18% בתשע"ה). לעומת זאת, במגזר הדובר ערבית, נשמרה יציבות בנתון זה (54% בתשע"ו מול 50% בתשע"ה).

מעניין לציין, כי בהשוואה לרכזים, פחות הורים דיווחו על תחילת הפעילות בחודשים אלו (60% מדוברי העברית ו-44% מדוברי הערבית).

בהקשר של תחילת הפעילות, התקבלו במחקר האיכותני ממצאים דומים לאלו הכמותיים:

בלמעלה ממחצית בתי הספר (ויותר במגזר הדובר עברית) החלה התכנית בתחילת השנה ללא עיכובים. ביתר בתי הספר החלה התכנית אחרי החגים או בחודש נובמבר, אם בשל בעיות חילופי בעלי תפקידים ברשות, אם בשל התעכבות בבחירת זכין או ספק ההזנה ואם (במגזר הדובר ערבית) עקב התחייבות מצד הרשות לוותר על גביית התשלום מההורים ולשאת בתשלומים במקומם.

מרבית בתי הספר הצהירו כי מבחינתם 'המערכת עובדת' וכי לא בגללם נדחתה הפעלת התכנית:

"לא היה קשה, כי התלמידים מכירים את התכנית, אוהבים אותה ורוצים להירשם, זה ממש

מרצון ומהסברה נכונה להורים ולילדים". (רכזת יישובית)

"יש היענות מאוד יפה, ההורים רוצים גם ל-ג'. (מנהלת).

סיכום:

היערכות להפעלת התכנית: ההיערכות היישובית להפעלת התכנית הייתה בסך הכול קלה יותר בשנת תשע"ו לעומת ההיערכות בשנים הקודמות. בחלק מהרשויות כלל לא הורגש המעבר להפעלה ישירה על ידי הרשות וההיערכות דמתה לזו שהייתה בשנים קודמות. אולם ברשויות אחרות הייתה ההיערכות בעייתית יותר, ונעשתה תחת לחץ של הרגע האחרון בשל המעבר להפעלה ישירה על ידי הרשות או בגין תחלופה של בעלי תפקידים ברשות או עקב אי-ודאות סביב שיעורי הרישום וההשתתפות או (כפי שטענו במחלקת החינוך באחת הרשויות במגזר דוברי הערבית) עקב אי-שיתוף פעולה מצד מנהלים שהתבטא בהיעדר עידוד תלמידים והורים להירשם לצהרון.

88% רכזים דוברי עברית ו-99% רכזים דוברי ערבית דיווחו על הכנת **תכנית עבודה שנתית** לציל"ה. הממצאים האיכותניים מלמדים כי במרבית בתי הספר תכניות העבודה לא השתנו כמעט במהלך השנים. כולן כללו חלק לימודי (הכנת שיעורי בית) וחלק העשרתי (עיוני או חווייתי). השנה תוארה תכנית עשירה יותר בהשוואה לשנה שעברה תודות לתקצוב הגבוה יותר וכן תודות לניסיון המצטבר ולהיערכות יעילה יותר מצד בתי הספר.

רק 5% מההורים דוברי העברית ו-19% מההורים דוברי הערבית השתתפו **בפגישה להצגת תכנית ציל"ה**. ומכאן ששיווק התכנית להורים לא הגיע למיצוי מלא בבתי הספר, אם בשל פרסום לא מספק של או בשל חוסר היענות של ההורים.

תשלומי הורים: נאספו ב-92% מבתי הספר דוברי העברית, בדומה לממצאי הערכה בתשע"ה (96%). בבתי ספר דוברי הערבית נאספו תשלומים ב-49% בתי ספר בהשוואה ל-73% מבתי

הספר בתשע"ה, מאחר שבתשע"ו היה סבסוד ניכר של תשלומי הורים. יתר על כן, רק 38% מההורים דוברי הערבית דיווחו על תשלום, מכאן שבתוך בתי הספר היו הורים שהוחלט לפטור אותם מתשלום.

רישום לתכנית: בראיונות האיכותניים עלה כי במגזר הדובר עברית הושפעו שיעורי הרישום לציל"ה רק במעט מההחלטה על גביית דמי השתתפות מן ההורים. במגזר הדובר ערבית במספר בתי ספר תואר (עדיין) צורך משמעותי במאמצי שכנוע מצד בית הספר, או לחילופין, צורך לספוג (לבד או עם הרשות) את אי-תשלומי ההורים.

בתי ספר שבהם החלה התכנית בחודשים ספטמבר או אוקטובר: בקרב דוברי עברית חל שיפור ניכר בהשוואה לשנה קודמת (83% בתשע"ו ו-18% בתשע"ה), בקרב דוברי ערבית לא חל שינוי (54% בתשע"ו מול 50% בתשע"ה).

2. השתתפות בתי ספר ותלמידים בציל"ה בתשע"ו

הפעילות של תכנית ציל"ה הוצעה בשנים תשע"ג עד תשע"ו לכל בתי ספר אשר ברשויות השייכות לאשכולות החברתיים כלכליים הנמוכים – אשכולות 1-10¹⁰. בפועל, בין השנים תשע"ג - תשע"ה חלה ירידה הדרגתית במספר בתי הספר המשתתפים בציל"ה מ-361 בתי ספר בתשע"ג ל-110 בתי ספר בתשע"ה.

בפרק זה נציג את היקפי הפעילות של ציל"ה בכל אחת משנות הפעילות שלה, במונחים של מספר בתי ספר ומספר התלמידים שהשתתפו בתכנית בכל שנה. בנוסף יוצגו מאפייני ההורים בבתי הספר שבהם פעלה התכנית בתשע"ו לפי שתי קבוצות – הורים שרשמו את ילדיהם לציל"ה והורים שהחליטו שלא לרשום לתכנית את ילדיהם.

2.1. היקפי השתתפות של בתי ספר בציל"ה

במהלך שלוש שנות הפעילות הראשונות של תכנית ציל"ה בבתי הספר, חל צמצום הדרגתי במספרם של בתי הספר שהשתתפו בתכנית. בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה ניכרת עלייה במספר בתי הספר דוברי הערבית שבהם פעלה התכנית, ובבתי הספר דוברי העברית נשמרה יציבות. עם זאת, בראייה רב-שנתית, מספר בתי הספר המשתתפים בתכנית בתשע"ו עדיין נמוך ממספרם

¹⁰ לפי דירוג חברתי כלכלי של הלמ"ס

תכנית ציל"ה בבתי הספר, בשנה"ל תשע"ו

בתשע"ד ובתשע"ג. מספר בתי הספר שהשתתפו בציל"ה בכל אחת מהשנים מוצג בלוח 2,
בחלוקה לפי מגזר שפת אם:

לוח 2: מספר בתי הספר שהשתתפו בציל"ה בשנים תשע"ג עד תשע"ו¹¹

סה"כ בתי ספר בציל"ה ¹²	דוברי ערבית	דוברי עברית	
361	196	165	תשע"ג
242	145	97	תשע"ד
110	47	63	תשע"ה
181	118	63	תשע"ו

2.2. היקפי השתתפות של תלמידים בציל"ה

בשנים תשע"ד עד תשע"ו יועדה תכנית ציל"ה לשכבות א' ו-ב' (בתשע"ג התכנית יועדה גם לשכבה ג'). החל מתשע"ד חלה הגדלה מתמשכת של תקציבי התכנית על ידי משרד החינוך. התקציב הנוסף הוקצה בין השאר להקטנת מספר התלמידים במסגרת ציל"ה בבית ספר¹³. בתשע"ו הנחיות ההפעלה של התכנית קבעו כי קבוצת ציל"ה תכלול 28 תלמידים בממוצע מכיתות א'-ב'¹⁴ (בתשע"ה ההנחיות קבעו 30 תלמידים, בתשע"ד ההנחיות קבעו 33 תלמידים ובתשע"ג 30 תלמידים בקבוצה). לוח 3 ותרשימים 2 ו-3 מסכמים את מספר קבוצות ציל"ה שפעלו בכל בית ספר בשנים תשע"ד-תשע"ו ואת מספר התלמידים שהשתתפו בתכנית בתשע"ו. ממצאי הלוחות מתבססים על דיווחי המרואיינים במסגרת מחקרי ההערכה שהתבצעו בשנים אלה, על דיווחי המנהלים בתשע"ד ועל דיווחי הרכזים בשנים תשע"ה ותשע"ו:

¹¹ הנתונים מתבססים על רשימות שנאספו על ידי משרד החינוך
¹² ההערכה כוללת רק בתי ספר שבהם התכנית פעלה באופן מלא, 5 ימים בשבוע, ולכן אינה כוללת את בתי הספר שבהם פעלה ציל"ה כהשלמה לתכנית יוח"א (יום פעילות אחד), בנוסף ההערכה אינה כוללת את העיר ירושלים מתוך תלקיט ניהולי פדגוגי של משרד החינוך להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו.
¹³ שם, עמוד 6
¹⁴

לוח 3: מספר מסגרות ציל"ה בבית ספר

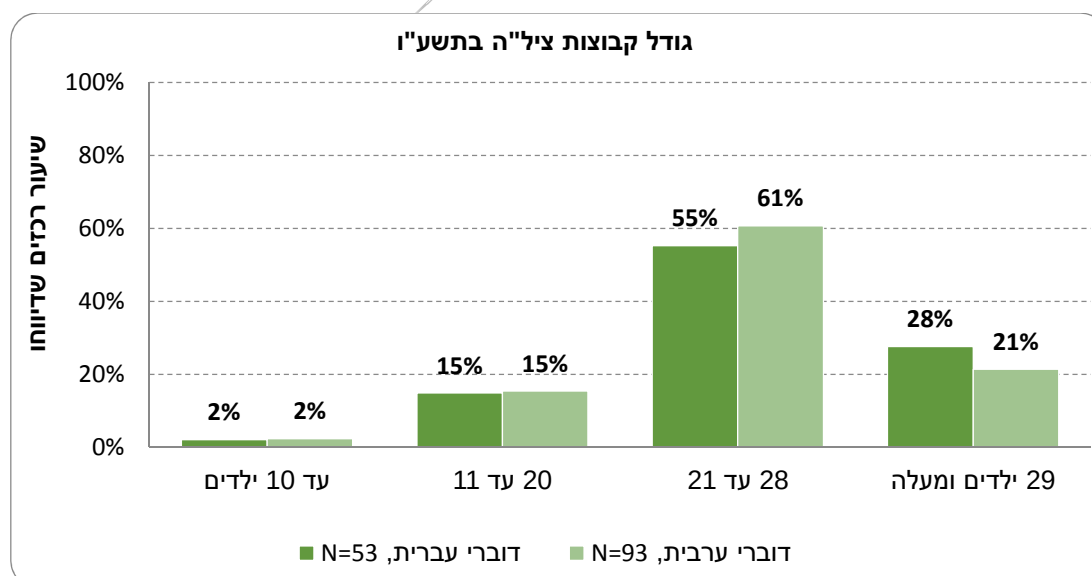
	תשע"ו			תשע"ה	תשע"ד
	המספר הגדול ביותר	המספר הקטן ביותר	ממוצע מספר המסגרות	ממוצע מספר המסגרות	ממוצע מספר המסגרות
דוברי עברית	6	1	2.4	2.6	2.8
דוברי ערבית	9	1	2.9	2.9	4.6

דיווחי הרכזים מלמדים כי בבית ספר דובר עברית פעלו בתשע"ו - 2.4 מסגרות בממוצע ומספר המסגרות נשאר יציב בכל השנים. בבית ספר דובר ערבית פעלו בתשע"ו - 2.9 מסגרות בממוצע, בדומה למספרן הממוצע בתשע"ה ולאחר צמצום בממוצע הקבוצות דוברות ערבית שחל בין תשע"ד לתשע"ה.

מספר הקבוצות שפעלו בכל בית ספר לא גדל אמנם בין השנים, אולם מספר התלמידים שהשתתפו בתכנית בתשע"ו עלה, והוא משתקף בקבוצות גדולות יותר בשנה זו: 25.7 תלמידים בממוצע בקבוצה בתשע"ו מול 23 תלמידים בממוצע בתשע"ה (גודל הקבוצה דומה בשני מגזרי השפה הן בתשע"ו והן בתשע"ה¹⁵).

תרשים 3 מציג את התפלגות מספר התלמידים בקבוצות ציל"ה, בחלוקה לפי מגזר שפה:

תרשים 3: דיווחי רכזים על גודל קבוצת ציל"ה בתשע"ו

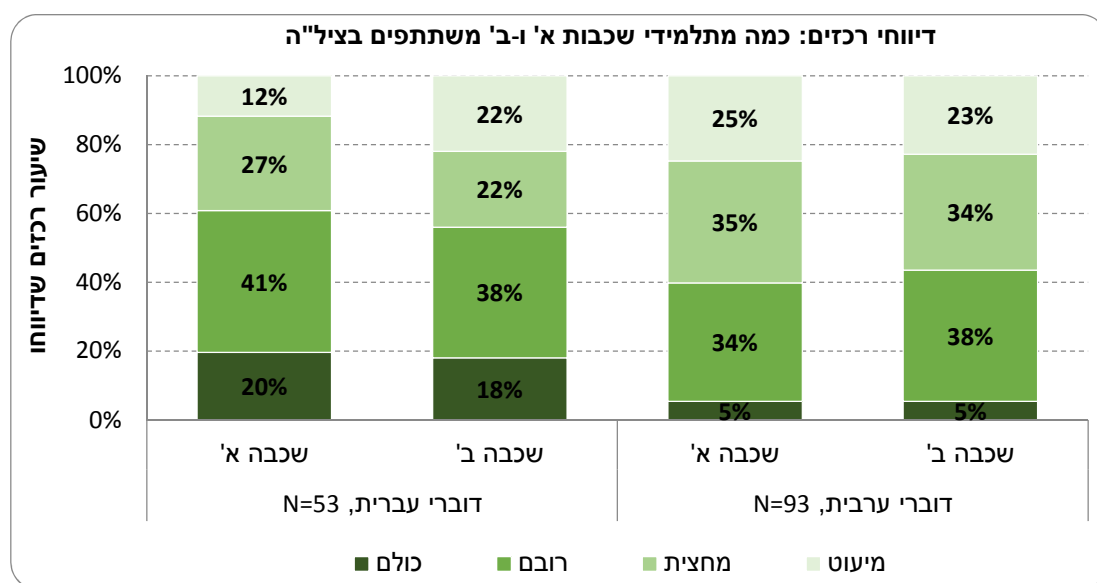

¹⁵ גודל ממוצע של קבוצה בתשע"ו: דוברי עברית 25.8 תלמידים בממוצע, דוברי ערבית 25.6 תלמידים בממוצע

מהתרשים משתקף כי רוב הקבוצות כללו מעל 21 תלמידים. יתר על כן, 28% מהקבוצות דוברות העברית ו-21% מהקבוצות דוברות הערבית היו גדולות מהגודל המקסימלי שנקבע בהנחיות (28 תלמידים). לעומת זאת, 2% מהקבוצות היו קטנות מההנחיות המינימום לפתיחת מסגרת ציל"ה (11 תלמידים).

דיווחי הרכזים על מספר הנרשמים לציל"ה מתוך כלל הלומדים בשכבות א' ו-ב' בבית הספר, מציגים היבט נוסף של שיעורי ההיענות לציל"ה, ומפורטים בתרשים 4 שלהלן בחלוקה לפי מגזר שפה:

תרשים 4: דיווחי רכזים על היקף המשתתפים בציל"ה תשע"ו מכלל הלומדים בשכבות א' ו-ב'

לפי דיווחי הרכזים, בכ-60% מבתי הספר במגזר הדובר עברית ובכ-40% במגזר הדובר ערבית השתתפו בציל"ה כל או רוב תלמידי שכבות א'-ב'.

לסיכום, בתשע"ו חלה עלייה במספר בתי הספר דוברי הערבית המשתתפים בתכנית ונשמרה יציבות במספר בתי הספר דוברי עברית בציל"ה בתשע"ו ובתשע"ה. ייתכן שהעלייה במספר בתי הספר דוברי הערבית המשתתפים בציל"ה היא תוצאה של סבסוד תשלומי ההורים שהיה נרחב יותר בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה¹⁶. עדיין, בשני מגזרי השפה מספר בתי הספר נמוך בהשוואה למספרם בתשע"ג ובתשע"ד. במחקר האיכותני עלה כי ביישובים מסוימים ציל"ה הופעלה רק בחלק קטן מבתי הספר ביישוב.

¹⁶ כמפורט בסעיף 1.3 לעיל

לפי דיווחי הרכזים, חל גידול במספר המשתתפים בתכנית בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה. שינוי זה מיוצג במספר דומה של קבוצות שפעלו בבית ספר בשתי השנים, אך בגידול מספר המשתתפים בכל קבוצה (בממוצע 25.7 תלמידים לקבוצה בתשע"ו מול 23 תלמידים בתשע"ה). בנוסף, נמצא כי בכ-60% מבתי הספר דוברי העברית וכ-40% מבתי ספר דוברי הערבית השתתפו בציל"ה כל תלמידי שכבות א' ו-ב' או רובם.

נושא הרישום לתכנית והרכב הקבוצות עלה גם בראיונות האיכותניים:

ההרכב של קבוצות ציל"ה

קבוצת ציל"ה הטיפוסית היא כיתת הבוקר הגנרית, ובמילים אחרות קבוצת צהרון היא לרוב קבוצה שכבתית חד-גלית. רק במקרים בודדים תוארו קבוצות צהרון דו-גליות שנוצרו עקב שיעור נרשמים נמוך במיוחד:

"לפני שבועיים נסגרו שתי מסגרות, כי אני הבטחתי פעילויות להורים ולילדים וביום הפעילות היו באים כולם ואחר כך לא היו באים בכלל, אז אמרתי אם אתם באים רק לפעילות, אז אני סוגרת שתי מסגרות, ולכן עכשיו נשארה לי רק אחת". (מנהלת)

בראיונות תוארו מקרים של הקטנת קבוצות בזמן חוגים כדי לאפשר יחס מדריך-תלמיד גבוה, או לחילופין הרחבת קבוצה בזמן חוג כדי לחסוך בעלויות:

"בימי חוג זה א'-ב' ביחד, כי אחרת לא היה משתלם לי". (רכז בית ספרי)

במרבית בתי הספר צוין כי לא הופעלו שיקולים מיוחדים בארגון הקבוצות ובשיבוץ התלמידים, בעיקר מן הסיבה שלכל התלמידים ניתנו אותן פעולות העשרה חוגיות ולא הוצעה בחירה.

2.3. נוכחות בפועל של התלמידים שנרשמו לציל"ה

היבט נוסף שנבדק בהערכה הוא נוכחות של תלמידים שנרשמו לציל"ה בימים ובשעות הפעילות של התכנית.

96% מההורים דוברי העברית ו-69% מההורים דוברי הערבית דיווחו כי השתתפו בכל **חמשת ימי הפעילות** של ציל"ה (עוד 2% דוברי עברית ו-16% דוברי ערבית דיווחו על השתתפות ב-4 ימי פעילות והיתר על נוכחות ב-1 עד 3 ימי פעילות). בנוסף, 77% הורים דוברי עברית ו-68% הורים דוברי ערבית דיווחו כי הילדים נוהגים להישאר בציל"ה עד שעת הסיום הרשמית של הפעילות.

בהלימה לממצאים הכמותיים (שתוארו בפסקה הקודמת), שלפיהם 4% מההורים דוברי העברית ו-31% מההורים דוברי הערבית דיווחו שילדיהם השתתפו רק בחלק מימי הפעילות של ציל"ה

(במקום בחמישה ימים בשבוע), דווח גם בראיונות האיכותניים במגזר הדובר ערבית על כך שתלמידים הגיעו רק לפעילות או בעיקר אליה:

"ביום הפעילות באים, הם רוצים לשחק, לרוץ, הצגות, לא רוצים עוד פעם לשבת על כיסא..." (מנהל)

בשנת תשע"ו נשירת תלמידים מהתכנית במהלך השנה איננה בולטת כלל, בייחוד במגזר הדובר עברית, שבו היא מאפיינת "רק עוברי דירות", ולדברי בעלי תפקידים אי-שביעות רצון 'תתגלגל' להגעה חלקית של תלמידים ולא לנשירה של ממש.

במגזר הערבי התלוננו בכמה בתי ספר על נשירה, בעיקר בשל אכזבת הורים מן המסגרת (לעומת ההבטחות) ובשל השתעממות הילדים:

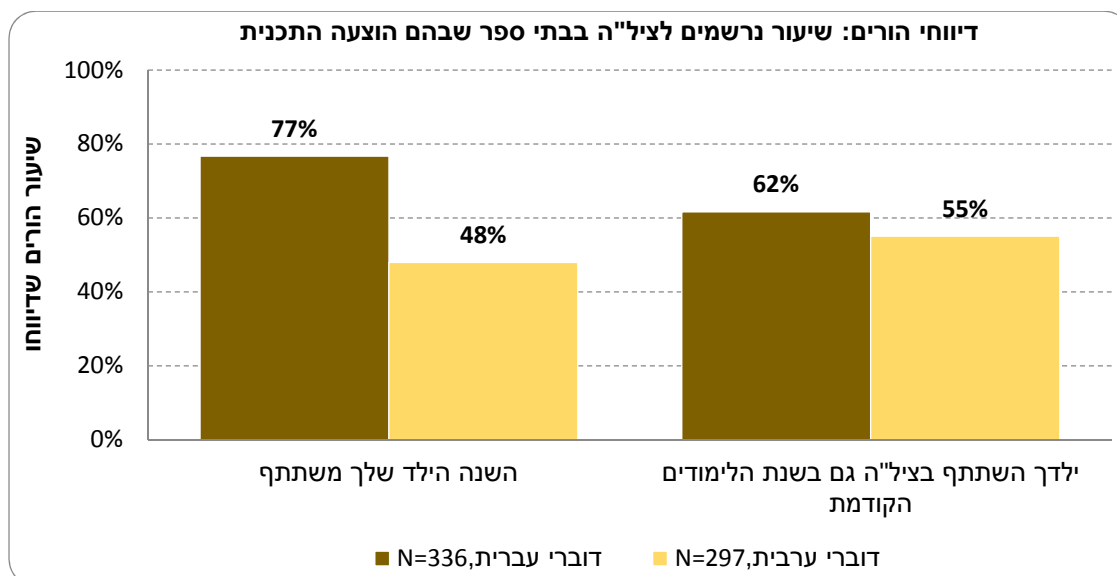
"הבעיה לא דווקא בגיוס, אלא בנשירה אחר כך, מהשעמום". (מנהל)

2.4. מאפייני ההורים בבתי ספר שבהם הוצעה תכנית ציל"ה

שאלוני ההורים פנו למדגם של הורים בבתי הספר שבהם הוצעה תכנית ציל"ה. השאלונים יועדו לשתי קבוצות הורים, שכל אחת מהן נשאלה שאלות ייעודיות לה: (1) קבוצת הורים שרשמו את ילדיהם לתכנית. אלה נשאלו על מאפייני התעסוקה שלהם בהווה ובעבר ועל מידת ההתאמה של התכנית לצורכיהם; (2) קבוצת הורים שלא רשמו את ילדיהם לתכנית. הם נשאלו מה הן הסיבות שבגינן החליטו שלא לרשום ילדים לציל"ה.

דיווחי ההורים מלמדים כי כשלושה רבעים בקרב דוברי העברית וכמחצית מההורים דוברי הערבית בבתי הספר שבהם פעלה ציל"ה בתשע"ו בחרו לרשום את ילדיהם לציל"ה. הממצאים מוצגים בתרשים 5, בחלוקה לפי מגזר שפה:

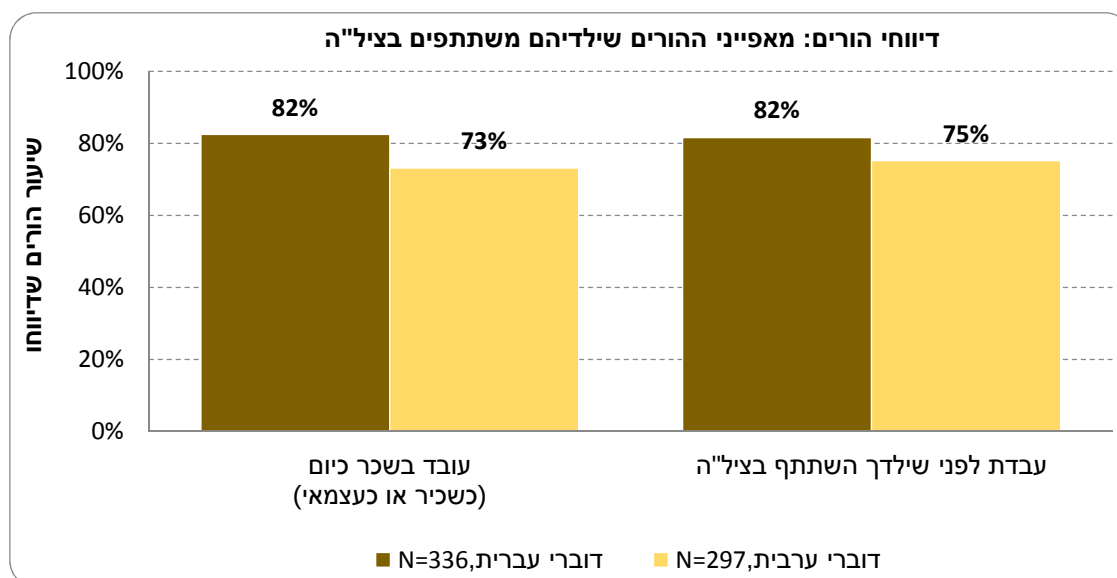
תרשים 5: שיעור ההורים שרשמו את ילדיהם לציל"ה בבתי ספר שבהם הוצעה התכנית

בנוסף נמצא כי 62% מהילדים דוברי העברית ו-55% מהילדים דוברי הערבית השתתפו בציל"ה במשך שתי שנות לימודים לפחות (בבית הספר או בגן ילדים).

תרשים 6 מציג את מאפייני ההורים שרשמו את ילדיהם לתכנית, בחלוקה לפי מגזר שפת אם:

תרשים 6: מאפייני ההורים שילדיהם בציל"ה תשע"ו

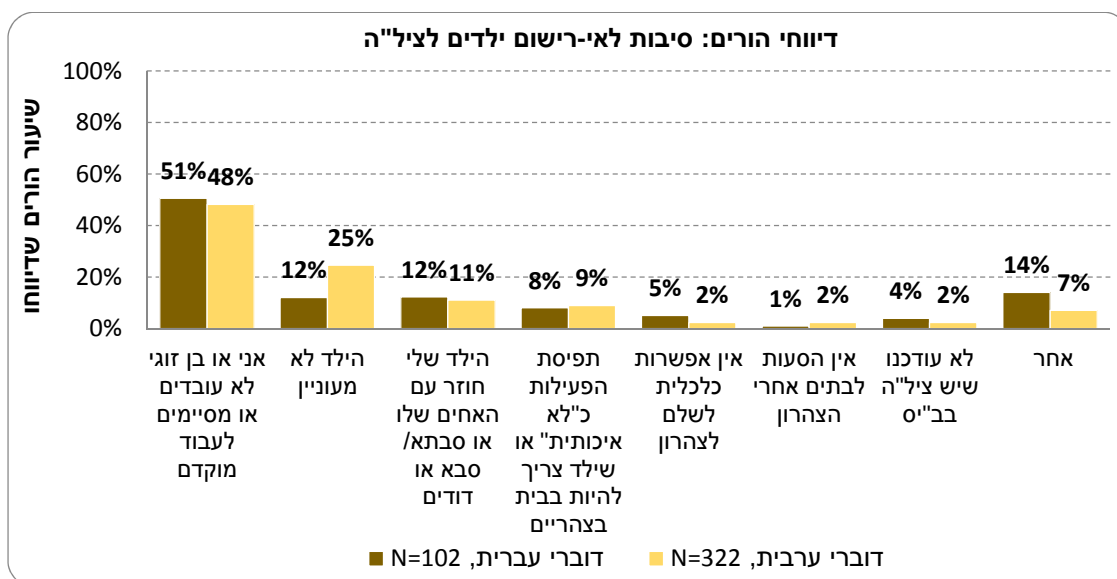

רוב גדול בקרב ההורים הם הורים עובדים (82% דוברי עברית ו-73% דוברי ערבית), שיעורים דומים של יציאה לעבודה נמצאו בקרב ההורים גם לפני שילדם השתתף בציל"ה. לפיכך נראה כי ציל"ה לא שינתה דפוסי עבודה של הורים, אלא, כפי הנראה, סייעה להם בהארכת יום הפעילות של הילדים, בעלות נמוכה.

היות שרוב ההורים שרשמו את ילדיהם לציל"ה הם הורים-עובדים, הם נשאלו, בנוסף, לגבי מידת ההתאמה של ציל"ה לצורכיהם. 86%-89% מההורים דיווחו כי ימי הפעילות ושעות הפעילות של ציל"ה מתאימים לצורכיהם "במידה רבה מאוד" או "במידה רבה".

הורים שלא רשמו את ילדיהם לתכנית, נשאלו מהן הסיבות לכך. תשובותיהם מפורטות בתרשים 7 שלהלן:

תרשים 7: דיווחי הורים על הסיבות לאי-רישום ילדים לציל"ה

* סיבות נוספות שכל אחת מהן הזכרה בשכיחות נמוכה: מעבר דירה, שעות פעילות לא מספקות להורים שעובדים עד שעות מאוחרות, העדפת צהרון אחר, חוסר מקום בצהרון.

כפי שמוצג בתרשים, בבתי ספר שבהם הוצעה תכנית ציל"ה, הסיבה המרכזית לאי-רישום לתכנית בכמחצית מהמקרים הייתה חוסר צורך בה, שכן אחד מבני הזוג אינו עובד או שאחד מבני הזוג עובד בחצי משרה (ולכן מתאפשר לו לאסוף את הילד/ה בשעת סיום יום הלימודים הפורמלי).

חוסר עניין של הילד בתכנית היא הסיבה השנייה בשכיחותה שציינו ההורים שלא רשמו את ילדיהם לציל"ה, ובשיעורים גבוהים יותר במגזר דוברי הערבית לעומת במגזר דוברי העברית - 25% מול 12% בהתאמה. להלן ציטוטים מייצגים של הורים שדיווחו כך:

"לא הלכה לצהרון (למרות שרשומה) מכיוון שלא רצתה".

"אומר שמשעמם לו".

"הלכה יומיים ולא מצא חן בעיניה. גם האוכל לא היה טוב".

בשכיחות שלישית (12% דוברי עברית ו-9% דוברי ערבית) ציינו ההורים כי הסיבה לאי-רישום ילדיהם לתכנית היא ליוויים הביתה על ידי אחיהם הגדולים בסיום יום הלימודים הפורמלי.

בשכיחות רביעית (כ-9%) ציינו ההורים כי לא רשמו את הילדים לתכנית בגלל שהם תפסו את הפעילות בה כ"לא איכותית":

"התנהלות של הצהרון... היו הרבה ילדים על מטפלת אחת. אם היה קורה משהו חס וחלילה, היא לא יכלה לטפל בזה לבד. לגבי הארוחה שמוגשת בצהרון - חצי מהילדים היה להם קלקול קיבה".

"היה תקופה קצרה והוצאתי אותו כי לא הייתי מרוצה מהתפקוד של האחראיות".
"ניסינו לשים את הילד שבוע בציל"ה, והוא לא הסתדר שם, חזר עם שיעורי בית לא פתורים ולכן הוצאנו אותו".

או מתוך תפיסה שילד צריך להיות בשעות הצהריים בבית:

"הם נכנסים לציל"ה ואין זמן לבית ולחינוך".

חוסר אפשרות כלכלית לשלם לצהרון דווחה על ידי 5% מההורים דוברי בעברית ו-2% מההורים דוברי הערבית. השכיחות הנמוכה של דוברי ערבית שדיווחו על סיבה זו נובעת מכך שברוב בתי הספר דוברי הערבית ההשתתפות בתכנית כוללת תשלומי הורים והיא מסובסדת על ידי בית הספר או הרשות (ראו לעיל, תת-פרק 1.3 בנושא תשלומי הורים).

סיכום:

השתתפות בתי ספר בתכנית: בתשע"ו חלה עלייה במספר בתי הספר דוברי הערבית שהשתתפו בתכנית ציל"ה (118 בתשע"ו לעומת 47 בתשע"ה), אך לא חל שינוי במספר בתי הספר דוברי העברית שהשתתפו בתכנית (63 בשתי השנים). אולם עדיין מספר בתי הספר שהשתתפו בתכנית בשני מגזרי השפה בתשע"ו נמוך בהשוואה למספרם בשנת תשע"ג (165 בתי ספר דוברי עברית ו-196 בתי ספר דוברי ערבית) ובשנת תשע"ד (97 דוברי עברית ו-145 דוברי ערבית). במחקר האיכותני עלה עוד כי ביישובים מסוימים ציל"ה הופעלה רק בחלק קטן מבתי הספר ביישוב.

השתתפות תלמידים בתכנית (לפי דיווחי הרכזים בבתי הספר): בכ-60% מבתי הספר דוברי העברית ובכ-40% מבתי הספר דוברי הערבית כל תלמידי שכבות א' ו-ב' או רובם השתתפו בתכנית. חל גידול במספר המשתתפים בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה, אשר אינו מיוצג בשינוי במספר הקבוצות שפעלו בבית ספר בשתי השנים, אלא בגידול במספר המשתתפים בכל קבוצה (בממוצע 25.7 תלמידים בתשע"ו מול 23 בתשע"ה). בכרבע מהקבוצות מספר הילדים היה גבוה מהמספר המקסימלי שנקבע בהנחיות.

לפי דיווחי ההורים, רובם הגדול הם **הורים עובדים** שיצאו לעבוד גם לפני שהילד השתתף בתכנית (כ-80% דוברי עברית וכ-75% דוברי ערבית), ואכן הסיבה המרכזית לאי-רישום ילדים לתכנית הייתה שאחד מבני הזוג אינו עובד.

קיימים גם מקרים אחרים, שבהם הרישום לתכנית התאפשר הודות לעלות הנמוכה של הפעילות ולא בגלל צורך, כפי שהשתקף מדברי 31% מההורים דוברי הערבית ומ-4% מההורים דוברי העברית, שדיווחו על ילדים שהשתתפו רק בחלק מימי הפעילות של ציל"ה (במקום בחמישה ימים בשבוע). קבוצה נוספת של כ-30% מההורים דיווחו כי הם נוהגים לאסוף את ילדיהם הביתה לפני שעת הסיום הרשמית של הפעילות. הממצאים הכמותיים, הנתמכים גם בממצאים האיכותניים, ובעיקר במגזר הדובר ערבית, הצביעו על כך שהיו תלמידים שהגיעו בעיקר לחוג או לפעילות מסוימת במסגרת התכנית.

3. קשרי הגומלין עם הרשות

בתשע"ו חל מעבר להפעלה עצמית של התכנית על ידי הרשויות (באופן ישיר או באמצעות מפעיל שהרשות בחרה), כך שתקציב התכנית והאחריות הכוללת על התכנית הונחו בידי הרשויות (במקום הפעלה באמצעות זכיינים שאושרו על ידי משרד החינוך). אנשי הרשות היו אחראים, לפיכך, על הליווי הניהולי, התקציבי, התפעולי והפדגוגי של התכנית (כך, למשל, מנהל הרשות או מנהל אגף החינוך אמורים לעמוד בראש ועדת היגוי בנושא ציל"ה, פתיחת מסגרת ציל"ה דרשה אישור של מנהל אגף החינוך ועוד)¹⁷.

מדיווחי הרכזים עולה כי ברוב היישובים דוברי הערבית (78%) ובמיעוט היישובים דוברי העברית (30%), נערכה ישיבה או פגישה של כל רכזי ציל"ה עם נציגי הרשות לשם דיון בתכנים הקשורים לציל"ה.

בראיונות האיכותניים עלו היבטים נוספים על אודות המעבר להפעלה עצמית על ידי הרשות:

המעבר המתוכנן להובלת התכנית על ידי הרשויות התרחש באופן חלקי בלבד, ובלא מעט בתי ספר המשיך הזכיין להיות המפעיל. אולם גם במקומות שמעבר זה התרחש, והרשות היא זו שהובילה את התכנית, לא הורגש שוני מיוחד בבתי הספר ולא יוחסו לשינוי השפעות משמעותיות.

עמדותיהם של המרואיינים לגבי המעבר מהפעלת ציל"ה על ידי הרשות לעומת הפעלתה בעבר על ידי זכיין, מלמדות כי חלקם לא היה מודע כלל למעבר זה, וניתן אולי להסיק מכך שלא היו למעבר ביטויים ניכרים ביומיום. מבין אלה שהיו מודעים לשינוי ושהספיקו לגבש עמדה לגביו, היו שסברו שעל אף ניהול והפעלה טובים של הזכיין, עדיפה הפעלה על ידי הרשות ועבודה ישירה מולה, בעיקר בשל החיסכון הכספי הכרוך בויתור על עבודת הזכיין שנתפסת כתיווך מיותר-משהו.

לעומתם, סברו חלק מן המרואיינים שהפעלה על ידי המשרד באמצעות זכיין עדיפה, כי יש בה כדי לחסוך ולמנוע עיכובים הנגרמים על ידי הרשות (פוליטיקה-פנימית, אינטרסים), או בשל קשיים ממשיים הכרוכים בעבודה מול הרשות:

"הערייה יותר מסורבלת, אבל יכולה לקחת על עצמה התחייבות כספית. לא רואים את הכסף בשיקולי רווח והפסד לעומת הזכיין, שזה בעיקר מה שעומד בשיקולים שלו" (רכז רשות מקומית)

"אני מאמין שמי שעדיף שיפעיל זה הרשות, זה מניסיוני האישי, עם זכיין יש בעיות כי זה כסף שנגזר, שאפשר בכסף הזה להביא עוד הפעלות ועוד דברים". (מנהל)

¹⁷ תלקיט ניהולי פדגוגי של משרד החינוך להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו

תכנית ציל"ה בבתי הספר, בשנה"ל תשע"ו

קשר בין בתי הספר ובין הרשות:

על אף השינוי הכרוך במעבר מהפעלת התכנית על ידי משרד החינוך באמצעות זכיין להפעלתה הישירה על ידי הרשות, קשריהם של מרבית בתי הספר עם הרשות לא השתנו באופן משמעותי. במחצית מבתי הספר ציינו מנהלים ורכזי ציל"ה כי אין להם קשר עם הרשות או כי קשריהם עמה במשך השנה (לאחר התנעת התכנית) הם קלושים, מפני שלא חל שינוי בהתקשרות עם הזכין/העמותה, הממשיך/ה להיות הגורם הממונה על התכנית והאחראי להפעלתה;

בבתי ספר חרדיים, התקיים קשר ישיר עם החינוך העצמאי.

יתר בתי הספר תיארו יחסי גומלין סבירים-עד-טובים עם הרשות, תוך הדגשת מעורבותה, זמינותה ותמיכתה בכל דבר ועניין (השתלמויות, אחזן קשבת);

בעניין זה ניכרה הטבה משמעותית בשנת תשע"ו, שהתבטאה בכמות פחותה של תלונות על מתח מול הרשות או על חוסר מעורבות מצד הרשות (להוציא רשות אחת במגזר הדובר ערבית, שם עדיין נטען לקיומם של אינטרסים פוליטיים ונפוטזים).

קשר בין בתי הספר ובין הזכין

להוציא מקרה אחד של הסתייגות מהתנהלות הזכין (בשל העדפותיו הכספיות ועקב פיקוח לקוי מצדו)...

"הזכין ממש לא טוב, הוא מאוד הולך לפי הכסף... אני ישבתי לבד ועשיתי תכנית לבד, הם מאוד לא מסודרים". (רכזת רשות מקומית)

...תיארו כל בתי הספר יחסים קרובים ומספקים עם זכייניהם, תוך שהדגישו מענה טוב ומידי לצורכיהם; הרכז היישובי מטעמו של הזכין תואר לרוב כמעורב, אכפתי וקשוב, גמיש וכמי שמתווך בין בית הספר ובין כל הגורמים האחרים הקשורים בצהרון. גם הרכזים היישוביים שרואיניו תיארו את תפקידם כגורם מפתח בתיווך בין הגורמים:

"אני פונה בדרך כלל לזכין ומקבל מענה מצוין, גם הטיפול בכוח האדם הוא מעולה, משכורות משולמות בזמן". (רכז בית ספר)

"אני עושה בקרות על הצהרונים, עושה סיורים, מטפלת כאשר נדרש מילוי מקום, מטפלת בבעיות שקשורות לאוכל, בדיווחי שעות, בכל פנייה ותלונה אני מקשרת". (רכזת יישובית)

לסיכום,

הממצאים האיכותניים מעידים כי בפועל המעבר המתוכנן להובלת התכנית על ידי הרשויות התרחש רק חלקית. בלא מעט בתי ספר המשיך הזכיין להיות המפעיל. גם במקומות שבהם התרחש שינוי והובלת התכנית עברה לאחריות הרשות, לא יוחסו לשינוי השפעות משמעותיות על בתי הספר. חלק מהמוראיינים לא היה מודע כלל למעבר זה וניתן אולי להסיק מכך שלא היו למעבר ביטויים ניכרים ביומיום.

הקשר של מרבית בתי הספר **עם הרשות** לא השתנה באופן משמעותי בעקבות המעבר להפעלה ישירה, מאחר שברשויות רבות בחרו לתפעל את התכנית גם בשנה זו באמצעות זכיין או באמצעות עמותה, גורמים הממונים על התכנית והאחראים להפעלתה.

להוציא מקרה אחד של הסתייגות מהתנהלות הזכיין, בתי הספר תיארו קשרים קרובים ומספקים עם **הזכיין**, תוך שהדגישו מענה טוב ומידי מצדו לצורכיהם.

4. צוות ציל"ה בבית הספר

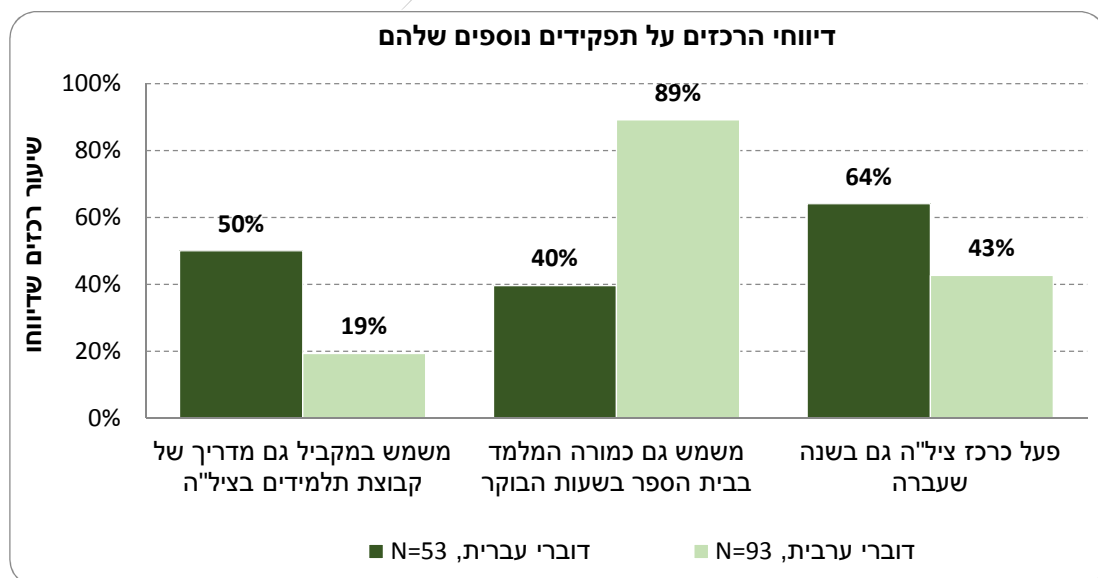
צוות ציל"ה הבית ספרי כלל מדריכים למסגרות ציל"ה ורכז תכנית בית ספרי. מדריכי ציל"ה היו לרוב מורים בהכשרתם המקצועית, אולם התאפשרה גם העסקה של עובדי צהרונים לשעבר או סטודנטים. רכז ציל"ה היה אחראי לתכנון מתווה הפעילות השנתי, למעקב בין מסגרות ציל"ה ולתיאום ביניהן ובין הנהלת בית הספר¹⁸.

פרק זה עוסק בצוות ציל"ה בבית הספר ומתאר את מאפייניהם המקצועיים, המשימות שלהם וקשרי העבודה ביניהם. בנוסף מוצג בפרק כיצד המרואיינים תופסים את מקצועיות המדריכים ואת התאמתם לתפקיד.

4.1. רכזי ציל"ה

מטה התכנית במשרד החינוך ייעד את תפקיד הרכז לאחד מאנשי הצוות החינוכי הקבוע בבית הספר, מתוך מחשבה שרכז מתוך בית הספר יגרום לקשר טוב יותר בין צוות בית הספר הפועל בשעות בוקר לצוות ציל"ה הפעיל בשעות הצהריים. ממצאי ההערכה בשנים קודמות מעידים כי בשליש לערך מבתי הספר דוברי העברית זבעשירית לערך מדוברי הערבית אנשי חוץ הם שמילאו את תפקיד הרכז. דיווחי הרכזים על אודות תפקידים נוספים שלהם בתשע"ו ועל המשכיות בתפקודם כרכזי התכנית מתשע"ה לתשע"ו מוצגים בתרשים הבא:

תרשים 8: דיווחי רכזים על תפקידים נוספים שלהם

¹⁸ מתוך תלקיט ניהולי פדגוגי של משרד החינוך להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו

שיעור הרכזים הנמנים עם צוות הבוקר של בית הספר בבתי ספר דוברי עברית נמוך ממחצית מצוות הבוקר, ומצוי במגמת ירידה בבתי ספר דוברי עברית (40% בתשע"ו וכשני שלישים בתשע"ה ובתשע"ד). בבתי ספר דוברי ערבית שיעורם נותר דומה לשנות ההערכה הקודמות (89% בתשע"ו).

בבתי ספר דוברי עברית נפוץ יותר מודל של רכז שמשמש במקביל גם כמדריך של קבוצת תלמידים בציל"ה בהשוואה לדוברי הערבית (מחצית מבתי הספר ו-19% בהתאמה).

עוד עולה מדיווחי הרכזים כי מבין כלל הרכזים בתשע"ו, 64% דוברי עברית ו-43% דוברי ערבית מילאו תפקיד של רכזים גם בתשע"ה (במעבר בין השנים תשע"ד לתשע"ה היו שיעורי המשך גבוהים יותר: 70% ו-62% בהתאמה המשיכו בתפקידם).

4.2. מדריכי ציל"ה

תת-פרק זה עוסק במדריכי ציל"ה ומחולק לשלושה נושאים: בראשון מוצגים נתונים על אודות מספר המדריכים שפעלו בכל בית ספר, על המשכיות בהעסקת המדריכים משנים קודמות ועל מעורבות של הרכז בבחירת המדריכים. הנושא השני עוסק בקשרי העבודה בין המדריכים לרכז ציל"ה, הנושא השלישי עוסק בהערכת שביעות הרצון של המרואיינים מתפקודם המקצועי ומכישוריהם של מדריכי ציל"ה. נציין כי כל הממצאים הכמותיים על אודות מדריכי ציל"ה התקבלו בדיווח עקיף, באמצעות ראיונות שנערכו לרכזים, למחנכים ולהורים.

בתשע"ו פעלו בממוצע בבית ספר 3.3 מדריכים דוברי עברית ו-4 מדריכים דוברי ערבית. הנתון מעיד על תחלופה של מדריכים על פני השבוע, מאחר שבממוצע היו כ-2.5 עד 3 קבוצות ציל"ה בבית ספר.

בנוסף, בשאלון דיווחו כחמישית מההורים דוברי העברית וכרבע מההורים דוברי הערבית על תחלופת מדריכים במהלך שנת הפעילות.

מי הם מדריכי ציל"ה?

חלק ניכר מהמדריכים - 60% מדוברי העברית וכמחצית מדוברי הערבית - הם **מדריכים ממשיכים** משנה קודמת, כלומר הם בעלי ניסיון מצטבר בתכנית.

מבין **מחנכי כיתות א' ו-ב'**, כרבע מדוברי העברית ו-15% מדוברי הערבית **שימשו גם כמדריכי ציל"ה**. זאת בנוסף למחצית מהרכזים דוברי העברית וכעשירית מדוברי הערבית אשר דיווחו כי הם מדריכים בציל"ה בנוסף לתפקודם כמרכזי התכנית בבית הספר.

כשני שלישים מהרכזים דוברי העברית וכמחצית מהרכזים דוברי הערבית היו **מעורבים** במידה רבה או במידה רבה מאוד **בתהליך בחירת המדריכים** לציל"ה. בניתוח הנתונים נמצא מתאם בין מעורבות הרכז בבחירת המדריכים לשביעות רצונו מהם, ולכן מדובר בתהליך רצוי.

ממצאים איכותניים:

בלא מעט בתי ספר הדגישו מנהלים ורכזי ציל"ה את הקלות היחסית שבה גייסו מורים לצהרון מתוך צוות הבוקר, ובייחוד את האפשרות לבחור בהם - עקב רצון רבים מהם להשתכר, כך היה במקרים רבים בפיקוח החרדי:

"אנשים צריכים כסף, את כל המורות אנחנו בחרנו, אלה מורות מקצועיות שמומחיות לדברים האלה וכולם מכירים אותן". (מנהל)
"יש ביקוש מאוד גבוה לזה, כולן רוצות לעבוד, מורות זה לא הבעיה". (מנהל)

וכמובן את היתרון שבכך:

"זה יותר מצליח כשהמורות הן של בית הספר ואני מנסה להקפיד". (מנהל)

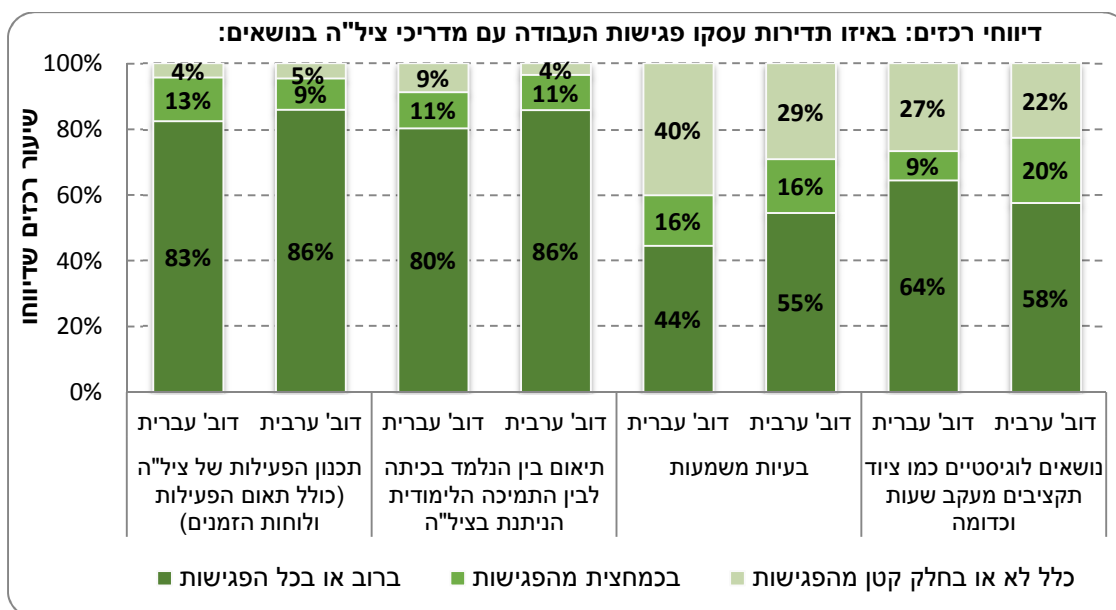
במקרים אחרים מורי הצהרון היו מורים שנבחרו על ידי הרשות (יותר במגזר הדובר ערבית) או הועסקו אקדמאים או צוות-חוץ שעבר הדרכה של הרכז היישובי.

קשרי עבודה של הרכז והמדריכים

רכזי ציל"ה התבקשו לתאר את קשרי העבודה ביניהם ובין המדריכים. 88% מהרכזים דוברי העברית ו-93% מהרכזים דוברי הערבית דיווחו על קיום פגישות עבודה מתוכננות עם מדריכי ציל"ה.

התרשים הבא מציג את שכיחות הנושאים בפגישות המשותפות של הרכזים ומדריכי ציל"ה, בחלוקה לפי מגזר שפה:

תרשים 9: דיווחי רכזים על שכיחות העיסוק בנושאים שונים במסגרת פגישות העבודה עם מדריכי ציל"ה¹⁹

פגישות העבודה עסקו לרוב בתכנון הפעילות של ציל"ה (כולל תיאום הפעילות ולוחות הזמנים לתכנית, בשיעורים דומים בשני מגזרי השפה) ובתיאום בין הנלמד בכיתות לבין התמיכה הלימודית הניתנת בציל"ה (כולל נושא הכנת שיעורי בית). נושא התיאום נדון בשיעורים גבוהים יותר בקרב דוברי הערבית.

בשכיחות משנית עסקו במהלך המפגשים בנושאים לוגיסטיים כגון מעקב שעות, נוכחות, שכר של צוות ציל"ה, תקציבים וציוד. בשכיחות נמוכה ביותר דיווחו הרכזים על עיסוק תכוף בבעיות משמעת.

נושאים נוספים שבהם עסקו בפגישות העבודה (בשאלונים הכמותיים התאפשר לרכזים להוסיף נושאים נוספים): אופן הטיפול באיחורים ובהפרעות התנהגות (לעתים במפגש משותף עם הורים), עידוד אכילה, שיטות הדרכה והפעלת הילדים, אתיקה של הדרכה, משוב ורפלקציה למדריכים, טיפול בעיכובים בתשלומי שכר המדריכים.

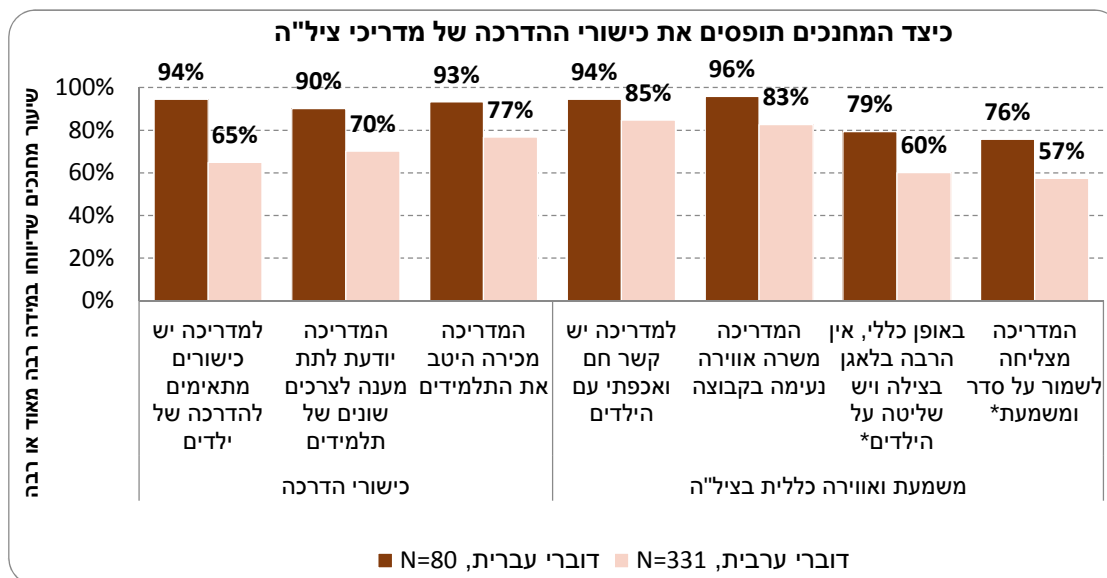
הערכת התפקוד של מדריכי ציל"ה

המחנכים וההורים העריכו את כישורי ההדרכה של מדריכי ציל"ה ואת שביעות רצונם הכללית מתפקוד המדריכים. לדיווח הכללי על אודות שביעות הרצון ממדריכי ציל"ה הצטרפו גם הרכזים, וכך התקבלו שלוש נקודות מבט שונות על מדריכי ציל"ה. הערכות המרואיינים מוצגות בשלושת

¹⁹ כולל נתונים על אודות בתי ספר שדיווחו כי בהם מתקיימות פגישות עבודה

התרשימים הבאים, ובהמשך במלל מפורט המנמק סיבות לאי-שביעות רצון מהמדריכים. לבסוף מוצגים דיווחי שביעות הרצון של הרכזים בתשע"ו מול דיווחיהם בתשע"ה.

תרשים 10: דיווחי מחנכים על כישורי ההדרכה של מדריכי ציל"ה²⁰

* היגדים אלו עברו עיבוד כך שערך גבוה יותר ישקף מצב רצוי יותר, בדומה לשאר ההיגדים בתרשים

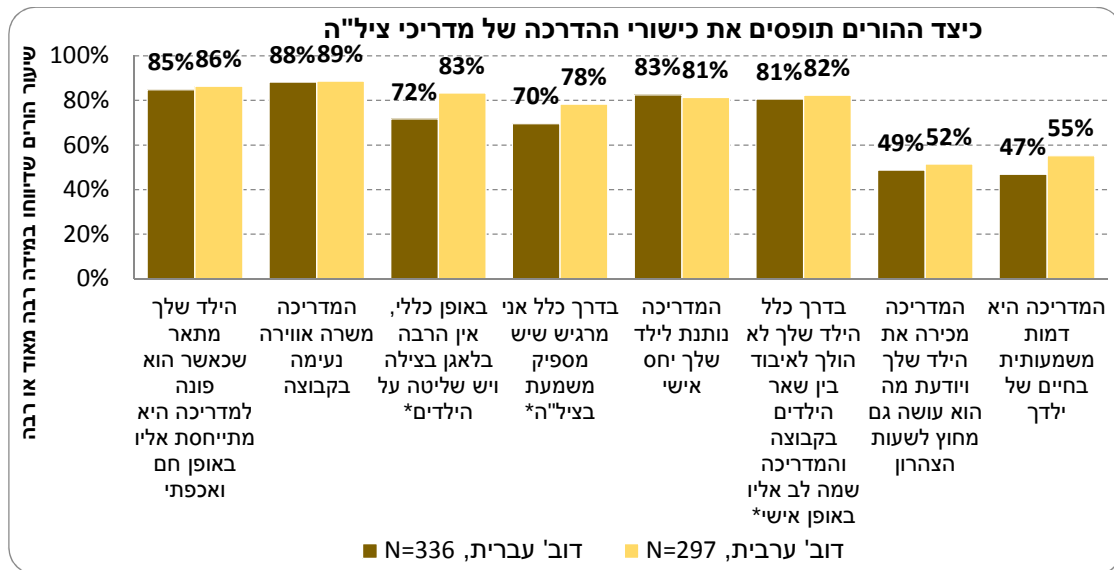
ככלל, מחנכים דוברי עברית תפסו את כישורי ההדרכה של מדריכי ציל"ה ואת הצלחתם להשליט משמעת ואווירה נעימה בזמן הפעילות כמיטבי בהשוואה למחנכים דוברי ערבית: כ-90% מדוברי העברית וכ-70% או יותר מדוברי הערבית העריכו כי למדריכה יש כישורים מתאימים להדרכה של ילדים, יכולת לתת מענה לצרכים שונים של תלמידים, היכרות אישית וקשר חם ואכפתי עם כל תלמיד.

שיעורים גבוהים יחסית (ודומים לנ"ל) דיווחו כי האווירה בקבוצה הייתה נעימה, אולם פחות מחנכים סברו כי המדריכה הצליחה לשמור על משמעת ולהשליט סדר בקבוצה.

הערכות ההורים ביחס למדריכים התמקדו בהיבטים של סדר, אווירה, יחס והיכרות אישית עם הילדים. תרשים 11 מציג את הערכות ההורים:

²⁰ כולל תשובות של מחנכים שאינם משמשים בעצמם כמדריכי ציל"ה

תרשים 11: דיווחי הורים על כישורי ההדרכה של מדריכי ציל"ה

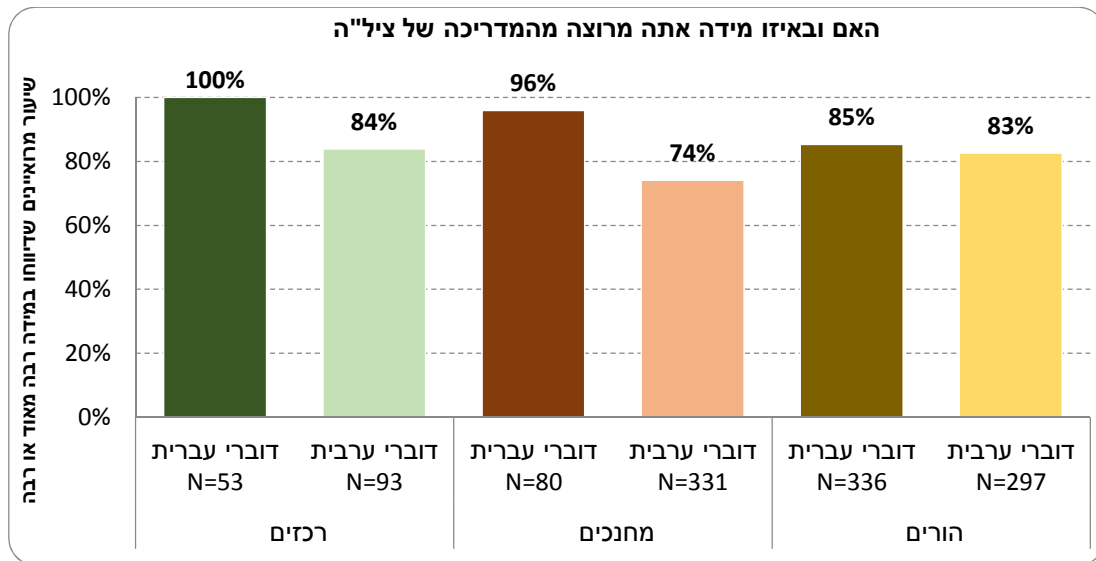

* היגדים אלו עברו עיבוד כך שערך גבוה יותר ישקף מצב רצוי יותר, בדומה לשאר ההיגדים בתרשים

ההורים משני מגזרי השפה העריכו את מדריכי ציל"ה באופן דומה (בשונה מהמחנכים), למעט בהקשר של סדר ומשמעת (שאת קיומם העריכו דוברי הערבית בשיעורים גבוהים יחסית לדוברי העברית). כ-85% מההורים בשני המגזרים העריכו אווירה נעימה בקבוצה והתייחסות אכפתית מצד המדריכה וכ-80% העריכו יחס חם ותשומת לב אישית לילד. לעומת זאת, דיווחי ההורים מלמדים כי מקומה של המדריכה בחיי הילדים הוא מוגבל: רק כמחצית מההורים העריכו כי המדריכה היא דמות משמעותית בחיי ילדיהם וכי היא יודעת מה הוא עושה גם מחוץ לשעות הצהרון.

לבסוף, מוצגת הערכה כללית של מדריכי ציל"ה. בעוד ההורים והמחנכים התייחסו בדיווחיהם למדריך ספציפי של ילדי כיתת החינוך או של הילד הפרטי שלהם, הרכזים התייחסו בהערכה שלהם לכלל מדריכי ציל"ה.

תרשים 12: הערכה כללית על מדריכי ציל"ה

96% ומעלה מהרכזים ומהמחנכים דוברי עברית ושלושה רבעים ומעלה מהרכזים והמחנכים דוברי הערבית הביעו שביעות רצון כללית גבוהה מאוד או גבוהה מהתפקוד של מדריכי ציל"ה. כ-85% מההורים בשני מגזרי השפה הביעו שביעות רצון ממדריכת ציל"ה.

מרואיינים שלא היו מרוצים מהמדריכים (על פי דיווחיהם הכמותיים) פירטו את הסיבות לכך:

הורים:

- חוסר יכולת/רצון להפעיל את הילדים בפעילות העשרה ולסייע להם בשיעורי בית/קידום לימודי;
- הילד לא אוהב/לא מסתדר עם המדריך;
- המדריך אינו משליט סדר ומשמעת, אצל דוברי העברית החכרה במקרים בודדים שוטטות ילדים ותחושת חוסר מוגנות של ההורים;
- תחלופת צוות גבוהה.

"חשוב לה רק "להעביר את הזמן".

"לא נותנת להם את המשחקים והדברים שצריכים לקבל. המדריכה עסוקה בדברים שלה".

מחנכים:

- כישורי הדרכה לקויים;
- חוסר סדר ומשמעת ושוטטות ילדים (דוברי עברית);

"ללא שליטה על ילדים, גם זה לא באשמתן, כי לא ראיתי אף סיוע ושום העשרה, הן ללא

ציוד, לא מקבלות תקציב לחוגי העשרה, ללא משחקים ושום הפעלה ובלי דברי יצירה".

רכזים דוברי ערבית בלבד הלינו על כישורי הדרכה לקויים של המדריכים ועל הצורך להעסיק בעלי רקע בהוראה ובהתייעצות עם רכז בית הספר.

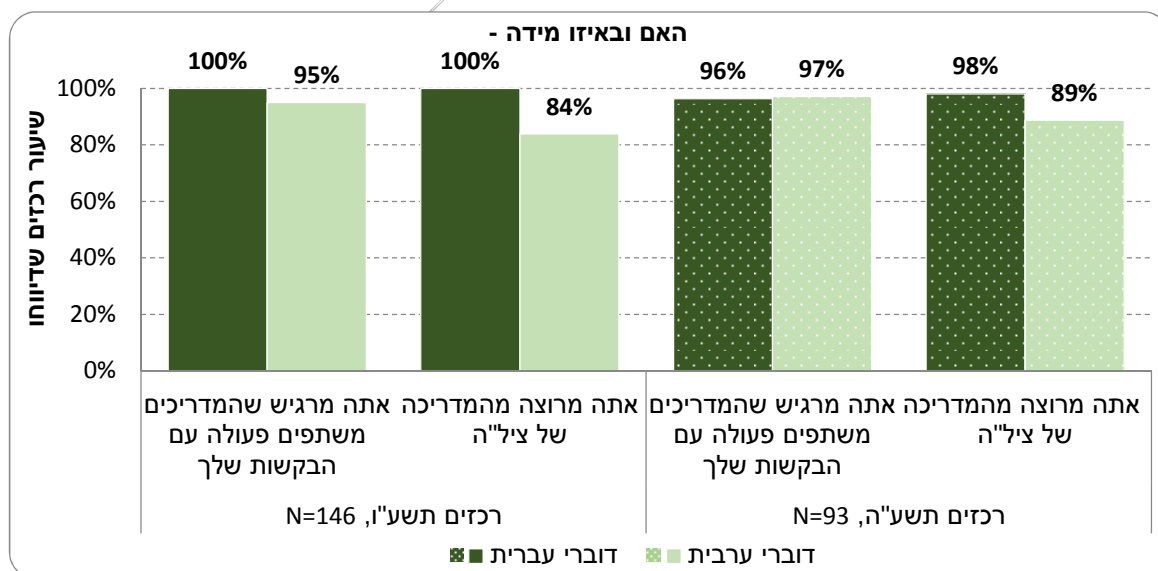
"המועצה מביאים את כוח האדם בלי תיאום עם מוסד החינוכי, בלי להתייעץ אתנו".
 "צריך מישור מהמורים של בית הספר ולא מבחוץ, עם תעודת הוראה".

בראיונות האיכותניים: בניגוד לשנים קודמות **שביעות הרצון** ממדריכי ציל"ה (כולל מן המדריכים החיצוניים) הייתה גבוהה, והם תוארו במקרים רבים כמצוינים/ מעולים/ משקיעים/ אכפתיים/ מסורים (מנהלים הדגישו כי הם בחרו בהם בשל תכונותיהם אלה) וגם כמקצועיים (תודות להשתלמויות/הדרכה); חלק מהמנהלים ומרכזי ציל"ה הדגישו כי בבחירתם העדיפו מדריכים שהם בעלי הכשרה לגיל הרך:

"אני מרוצה מצוות הצהרון עד התקרה". (מנהל)
 "בשנים הקודמות היו מורות שלא מהגיל הרך ולא היה להן מושג, לכן אנחנו השנה הלכנו רק על כאלה". (רכז בית ספרי).

התרשים שלהלן מציג את שביעות רצון הרכזים ממדריכי ציל"ה בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה:

תרשים 13: הערכה כללית של הרכזים על מדריכי ציל"ה בתשע"ו ובתשע"ה

בשתי השנים, רוב מכריע של הרכזים – 96%-100% מדוברי העברית ו-95%-97% מדוברי הערבית – הרגישו שהמדריכים שיתפו פעולה עם בקשותיהם.

בנוסף, דוברי העברית הביעו בשתי השנים שיעורים דומים של שביעות רצון כללית ממדריכי ציל"ה (100% בתשע"ו ו-96% בתשע"ה). שביעות הרצון של דוברי הערבית מהמדריכה הייתה מעט נמוכה ביחס לדוברי העברית בשנתיים אלה, ובתשע"ו אף ניכרת ירידה קלה בהשוואה לתשע"ה (84% בתשע"ו מול 89% בתשע"ה).

הקשר בין מדריכי ציל"ה ובין ההורים (ממצאים איכותניים):

בכמחצית מבתי הספר תואר הקשר בין מדריכי ציל"ה ובין ההורים כ"שגרתי/רגיל/לא משהו מיוחד לשום כיוון"; אך בחלק מבתי הספר תוארו קשרים פתוחים ומתעניינים יותר, שהם מעבר למעורבות הרגילה של הורים, אם מפני שמסגרת הצהרון פחות פורמאלית ואם מפני שההתרחשות בה, המגוונת יותר יחסית ללימודי הבוקר, מעוררת סקרנות מוגברת בקרב הורים לגבי חברתיות, אכילה, עייפות וכיוצא בזה מאפייני התנהגות של ילדיהם.

סיכום:

רכזים שהם מצוות הבוקר של בית הספר: הללו מהווים 40% מכלל הרכזים בבתי הספר דוברי העברית וכ-90% מבתי הספר דוברי הערבית. בהשוואה לממצאי ההערכה בתשע"ה, בבתי ספר דוברי ערבית שיעור הרכזים דומה בשתי השנים, ואילו בבתי ספר דוברי עברית חלה ירידה בשיעור הרכזים מצוות הבוקר (40% בתשע"ו לעומת כשני שלישים בתשע"ה).

המדריכים: כמחצית עד 60% מהמדריכים המשיכו בתפקידם זה משנת תשע"ה. מבין **מחנכי כיתות א' ו-ב'** כרבע מדוברי העברית ו-15% מדוברי הערבית שימשו גם כמדריכי ציל"ה. בנוסף, שימש רכז ציל"ה במקביל גם כמדריך של קבוצת תלמידים בציל"ה, יותר בבתי ספר דוברי ערבית (כמחצית מול 19% בקרב דוברי העברית).

בראיונות האיכותניים הודגשה בפיקוח החרדי הקלות היחסית שבה גייסו מורים לצהרון מתוך צוות הבוקר. במגזר הדובר ערבית תואר כי המורים נבחרו על ידי הרשות או שלחילופין הועסקו בצהרון אקדמאים או צוות חוץ.

קשרי העבודה של הרכז עם המדריכים: בכ-90% מבתי הספר דווח על קיום פגישות עבודה מתוכננות. פגישות העבודה עסקו לרוב בתכנון הפעילות של ציל"ה ובתיאום בין הנלמד בכיתות לבין התמיכה הלימודית שניתנה בציל"ה.

הערכת המדריכים: 96% ומעלה מהרכזים ומהמחנכים דוברי העברית ושללושה רבעים ומעלה מהרכזים והמחנכים דוברי הערבית הביעו שביעות רצון כללית גבוהה מאוד או גבוהה מהתפקוד של מדריכי ציל"ה. מחנכים דוברי ערבית היו ביקורתיים יותר מעמיתיהם דוברי העברית בנוגע

לכישורי ההדרכה של המדריכים, אולם ההורים משני מגזרי השפה העריכו את מדריכי ציל"ה באופן דומה.

בהשוואה לדיווחי הרכזים בתשע"ה, אצל דוברי העברית נראית תמונה דומה (100% בתשע"ו ו-96% בתשע"ה) ואצל דוברי הערבית חלה ירידה קלה (84% בתשע"ו מול 89% בתשע"ה).

בכמחצית מבתי הספר שהשתתפו בראיונות האיכותניים תואר **הקשר בין מדריכי ציל"ה ובין ההורים** כ"שגרתית"/"רגיל"/"לא משהו מיוחד לשום כיוון"; בבתי ספר אחרים תוארו קשרים פתוחים ומתעניינים יותר בין המדריכים וההורים.

5. השתלמויות לפיתוח מקצועי, הדרכה ובקרה

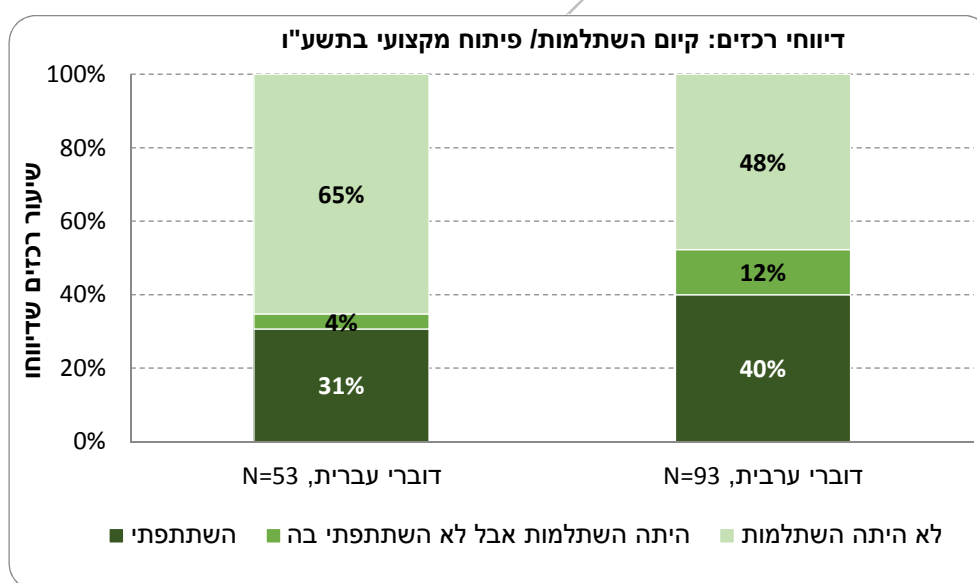
הפיתוח המקצועי של צוות ציל"ה כלל שלושה מרכיבים: מפגשי הכשרה והשתלמויות, הדרכה אישית ותהליכי בקרה על ביצוע הפעילות. פרק זה בוחן את שלושת המרכיבים לפיתוח מקצועי של המדריכים ורכזי ציל"ה הבית ספריים.

5.1 פיתוח מקצועי לרכזים ולמדריכים

בשנת הלימודים תשע"ו, בדומה לשנות הפעילות הקודמות, כלל הצוות של תכנית ציל"ה חויב להשתתף בהכשרה בהיקף של 30 שעות. תכנון וניהול ההכשרה היה באחריות הרשות והרכז היישובי של תכנית ציל"ה. ההכשרות התקיימו בסיוע המכללות המאושרות והמפוקחות ע"י המל"ג או במרכזי פסג"ה או במרכזי פיתוח מקצועי של השלטון המקומי של הסתדרות המורים.

הרכזים דיווחו על הפיתוח המקצועי שלהם והעריכו את כמות המדריכים שהשתתפו בפיתוח מקצועי למדריכים.

תרשים 14: קיום השתלמויות או פיתוח מקצועי לרכזים

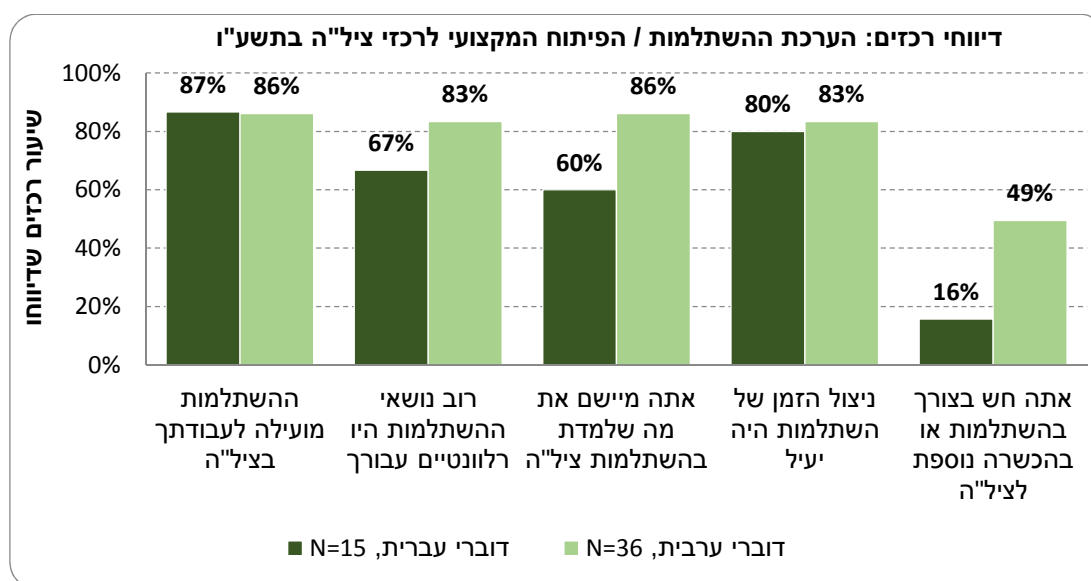

31% מהרכזים דוברי העברית ו-40% מהרכזים דוברי הערבית השתתפו בפיתוח מקצועי או בהשתלמויות בנוגע לציל"ה. עוד 4% מדוברי העברית ו-12% מדוברי הערבית דיווחו על אי-השתתפות בהשתלמויות שהתקיימה, ויתרתם, כשני שלישים מהרכזים דוברי העברית וכמחצית מהרכזים דוברי הערבית, דיווחו שלא הייתה בתשע"ו השתלמויות או פיתוח מקצועי שיועד להם.

בשני מגזרי השפה היקף ההשתלמות השכיח עמד על 30 שעות (36% דוברי עברית ו-58% דוברי ערבית), אולם היקפן לא היה אחיד וההשתלמות נעו בין מפגש בן 3 שעות לסדרת מפגשים בהיקף של 60 שעות.

התרשים שלהלן מציג את הערכות הרכזים (אשר השתתפו בהשתלמות) ביחס להשתלמות שהשתתפו בה, בתוספת משוב לגבי היגד נוסף, שיועד לכלל הרכזים, על אודות תחושת צורך בהשתלמות או בהכשרה נוספת להפעלת ציל"ה:

תרשים 15: הערכת הרכזים את ההשתלמות המקצועית

כ-86% מהרכזים ציינו כי ההשתלמות הועילה לעבודתם בציל"ה ושיעורים מעט נמוכים מכך העריכו כי ניצול הזמן של ההשתלמות היה יעיל.

כ-85% מדוברי הערבית ופחות מכך - 60%-67% מדוברי העברית דיווחו כי במידה רבה מאוד או במידה רבה נושאי ההשתלמות היו רלוונטיים והם יושמו בפועל בציל"ה.

16% מכלל הרכזים דוברי העברית וכמחצית מדוברי הערבית דיווחו שהם חשים צורך בהשתלמות או בהכשרה נוספת.

מהממצאים עולה כי רכיב ההשתלמויות לא נוצל במלואו, גם מבחינת היקף המשתתפים וגם מבחינת כמות המפגשים שהוצעו. עם זאת, רוב המשתתפים בהשתלמויות (יותר במגזר הדובר ערבית) העניקו להן הערכות גבוהות.

גם מדריכי ציל"ה השתתפו בהשתלמויות **מדריכים**: בשליש מבתי הספר דוברי העברית וב- 85% מבתי הספר דוברי הערבית דיווחו הרכזים כי "כל או רוב המדריכים" השתתפו בהשתלמויות.

ממצאים איכותניים על ההשתלמות וההכשרה במסגרת תכנית ציל"ה:

רוב המרואיינים דיברו על השתלמויות (ופחות על הכשרה) שהועברו למדריכי ציל"ה מטעם הזכייין. אלו נתפסו לרוב כמועילות עד מועילות מאוד:

"שנה שעברה הם היו באים, נרשמים להשתלמות והולכים הביתה, אמרו 'לא מכירים אותנו', השנה היה אחרת לגמרי". (מנהל מחלקת חינוך)
"הייתה הכשרה של שישה מפגשים בשני צוותים, ההרצאות היו ברמה, עם ארגז כלים מקצועי זה היה מאוד שימושי וחיוני". (רכזת ציל"ה בית ספרית)

היקף ההשתלמויות היה שונה ביישובים שונים או בהתאם לזכיינים השונים שאושרו על ידי המשרד. ההשתלמויות נערכו בסוף שנת הלימודים כהכשרה לשנה הבאה, או לאורך מספר חודשים תוך כדי שנת הלימודים תשע"ו.

5.2. הדרכה וליווי לצוות ציל"ה

ליווי הפעילות של ציל"ה התבצע על ידי הרכז היישובי, מדריכה מטעם משרד החינוך ומפקחת מטעם משרד החינוך.

רכזי ציל"ה היישוביים הועסקו על ידי הרשות/הזכייין והיו אמונים על סיוע לבניית תכנית עבודה שנתית במוסדות החינוך ועל מעקב אחר ביצוע הפעילות בכלל המסגרות ביישוב.

מדריכה מלווה מטעם משרד החינוך מונתה בתשע"ו ביישובים רבים כדי לסייע למדריכים.

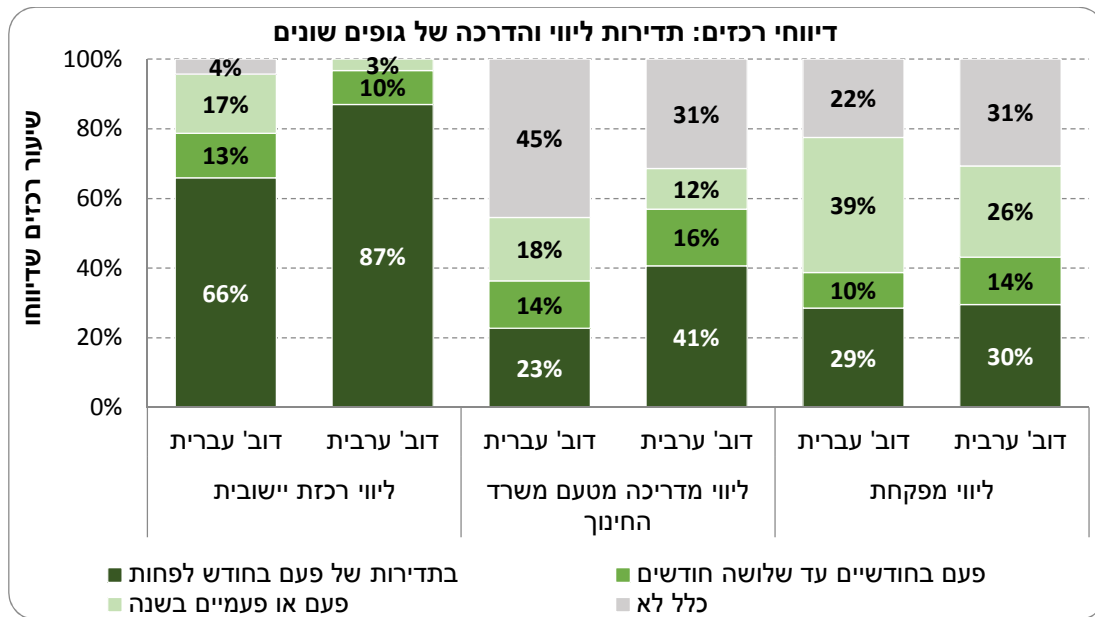
מפקחי משרד החינוך אמורים לאשר את תכנית הפעילות של ציל"ה במוסדות החינוך וכמו כן להיות "שותפים להפעלת התכנית" תוך מעקב אחר התנהלותה, בין היתר בכך ש"יסיירו במסגרות ציל"ה וילמדו על המודלים השונים המופעלים"²¹.

בנוסף לליווי של התכנית התקיימה בקרה של הפעילות ע"י זכייין משרד החינוך. הבקרה נועדה לבדוק את העמידה של בתי הספר בהנחיות שקבע המשרד.

הרכזים התבקשו להעריך את תדירות הליווי של כל אחד מהגורמים, תוך שהם מכלילים את כלל הביקורים, שיחות הטלפון והתכתובת האלקטרונית וכמו כן את תרומתם המקצועית:

²¹ מתוך תלקיט ניהולי פדגוגי של משרד החינוך להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו

תרשים 16: דיווחי הרכזים על תדירות ליווי והדרכה

מדיווחי הרכזים עולה כי הקשר עם הרכז היישובי הוא ההדוק ביותר. בשני שלישם מבתי הספר דוברי העברית וב-87% מבתי הספר דוברי הערבית התקיים קשר בתדירות של פעם בחודש לכל הפחות. עם זאת ב-21% מבתי הספר דוברי העברית וב-3% מבתי הספר דוברי הערבית דווח כי הרכז מעורב בפעילות בתדירות של עד פעמיים בשנה. עוד נמצא כי כ-82% מהרכזים חשו שהמענה של הרכזת היישובית היה מהיר ויעיל. נציין כי הרכזים התייחסו בהערכה זו לא רק לתמיכה פדגוגית שהתקבלה מהרכז היישובי, אלא גם למענה בהיבטים ארגוניים ולוגיסטיים.

המדריכות מטעם משרד החינוך היו פעילות יותר בבתי ספר דוברי ערבית, אולם ככלל הייתה להן מעורבות נמוכה בפעילות: ב-45% מבתי הספר דוברי העברית וב-31% מבתי הספר דוברי הערבית כלל לא נוצר קשר עם מדריכה מלווה. מבין הרכזים שקיבלו ליווי של מדריכת ציל"ה, 79% (בשני מגזרי השפה), חשבו שהליווי תרם להם וגם למדריכים בהיבט של תכנים ופעילויות בציל"ה.

למפקחת משרד החינוך הייתה מעורבות נמוכה יחסית בפעילות של ציל"ה בבתי הספר: לכ-30% מבתי הספר היה קשר של פעם בחודש לפחות עם המפקחת. לעומת זאת, ב-22% מבתי הספר דוברי העברית וב-31% מבתי הספר דוברי הערבית כלל לא היה קשר ישיר עם המפקחת. בתוכם היו 50% מבתי הספר דוברי העברית ו-40% מבתי הספר דוברי הערבית שבהם דווח כי תדירות הקשר הייתה פעם בחודשיים עד פעם בשנה.

רכזים שפעלו בציל"ה גם בשנת הלימודים הקודמת העריכו את הליווי שניתן להם בתשע"ו בתוך השוואה לזה שניתן בתשע"ה: כשליש מהרכזים דוברי העברית וכמחצית (51%) מהרכזים דוברי הערבית העריכו כי חל שיפור בתמיכה הפדגוגית שהתקבלה מכלל גורמי ההדרכה בתכנית. בנוסף 41% מהרכזים דוברי העברית ו-63% מהרכזים דוברי הערבית העריכו כי חל שיפור בתמיכה שהתקבלה מאת הרכזת היישובית בתשע"ו.

בראיונות האיכותניים דווח כי הליווי וההדרכה שהוצעו על ידי רכזת ציל"ה הישובית ניתנו טלפונית או בפגישות מתוזמנות:

נושא **הקשר עם הפיקוח** מתנהל באופן דומה מאוד למה שנעשה בעניין זה בשנים הקודמות. גם השנה, לדברי מרואיינים, מעורבותם העיקרית של המפקחים בציל"ה התבטאה באישור תכניות העבודה של בתי הספר בתחילת השנה. אומנם בפיקוח החרדי תוארה מעורבות גבוהה יותר של הפיקוח, שכללה תיאום ציפיות, ביקורים ופגישות לייעול התכנית, אך שכיחה יותר הייתה 'מעורבות מלמעלה', מצד הפיקוח, אשר לגביה אף ציינו חלק מן המרואיינים כי היו מעוניינים ביותר ממה שניתן:

"הקשר עם הפיקוח הדוק, הפיקוח מאוד מעורב בציל"ה מהתחלה ועד הסוף". (רכז רשות מקומית)

"אני רוצה שהפיקוח יהיה לצדי, עושים פגישות, אבל צריך שיתערבו יותר". (מנהל מחלקת חינוך)

בקרב חלק מהמרואיינים היה בלבול בין פיקוח פדגוגי של משרד החינוך לבין תהליכי הבקרה השוטפת של משרד החינוך. לגבי הבקרה, חזרו ועלו הטענות שהיא תכופה מדי ומפריעה לפעילות השוטפת של הצהרון ולזמן שמוקדש לילדים.

"באים לעתים ממש קרובות, מסתובבים, רוצים לשמוע ממני, ואני בדיוק עם הילדים, באמצע פעילות, אני צריכה להפסיק, זה ממש לא נוח". (מורת ציל"ה)

"מה יש לבוא כל כך הרבה, זה ממש מטרד בזמן הצהרון..." (מנהלת)

סיכום:

בפיתוח מקצועי או בהשתלמות בנוגע לציל"ה השתתפו 31% רכזים דוברי עברית ו-40% רכזים דוברי ערבית. מבין המשתלמים, כשליש מדוברי העברית וכ-60% מדוברי הערבית השתלמו בהיקף של 30 שעות (כפי הנדרש בהנחיות ההפעלה של התכנית). 16% מכלל הרכזים דוברי העברית ו-49% מהרכזים דוברי הערבית דיווחו שהם חשים **צורך בהשתלמות או בהכשרה נוספת**. הממצאים מלמדים כי רכיב ההשתלמויות לא נוצל במלואו, גם מבחינת היקף המשתתפים וגם מבחינת כמות המפגשים שהוצעו. עם זאת, רוב המשתתפים בהשתלמויות (יותר במגזר הדובר ערבית) העניקו להן הערכות גבוהות. גם בהערכה האיכותנית דיברו המרואיינים על השתלמויות בהיקפים שונים שנערכו בסוף שנת הלימודים כהכשרה לשנה הבאה או לאורך מספר חודשים תוך כדי שנת הלימודים תשע"ו.

ליווי והדרכה: בשני שלישים מבתי הספר דוברי העברית ובכ-90% מבתי הספר דוברי הערבית התקיים קשר בתדירות של פעם בחודש לכל הפחות עם ה**רכז היישובי. מדריכות ציל"ה** היו פעילות יותר בבתי ספר דוברי ערבית: בכרבע מבתי הספר דוברי העברית ובכ-40% מבתי הספר דוברי הערבית התקיים קשר עם המדריכה בתדירות של פעם בחודש לפחות.

מבין הרכזים שהיו פעילים גם בתשע"ה, כשליש מדוברי העברית וכמחצית מדוברי הערבית העריכו כי חל שיפור **בתמיכה הפדגוגית** שהתקבלה בתשע"ו מגורמי ההדרכה השונים. שיעורים מעט גבוהים יותר – 41% אצל דוברי העברית ו-63% אצל דוברי הערבית העריכו כי חל שיפור בתמיכה של הרכזת היישובית.

הקשר עם הפיקוח נמצא דומה מאוד באיכותו לקשר שהתקיים בשנים קודמות והתבטא, לדברי מרואיינים, באישור תכניות העבודה של בתי הספר בתחילת השנה (בפיקוח החרדי תוארה לעתים מעורבות גבוהה יותר של הפיקוח, שכללה תיאום ציפיות, ביקורים ופגישות לייעול התכנית).

6. קשרי העבודה של צוות ציל"ה עם צוות בית הספר

פרק זה מציג את קשרי העבודה של צוות בית הספר עם צוות ציל"ה, והוא ומתבסס על דיווחי הרכזים והמחנכים. הרכזים נשאלו על מעורבות המנהל בתכנית ועל קשרי העבודה עם המדריכים. מחנכי כיתות א' ו-ב' שתלמידיהם למדו בציל"ה התבקשו לתאר את קשרי העבודה ביניהם ובין מדריכי ציל"ה כדי לבחון עד כמה היה הקשר רציף ועקבי. נתוני המחנכים המוצגים בפרק מבוססים על דיווחים של מחנכים שלא שימשו במקביל כמדריכי ציל"ה.

מנהל בית הספר ומעורבותו בציל"ה

לפי דיווחי הרכזים, רוב גדול ממנהלי בתי הספר מעורבים בהפעלה של ציל"ה במהלך השנה (כך העריכו 82% מהרכזים דוברי העברית ו-89% מהרכזים דוברי הערבית). הרכזים העריכו כי ב-77% מבתי הספר דוברי העברית וב-70% מבתי הספר דוברי הערבית המנהלים היו שותפים ומעורבים בפעילות ובתכנים באופן שוטף. עוד דיווחו הרכזים כי בכרבע מבתי הספר המעורבות של המנהלים נעשתה "במידת הצורך" (21% דוברי עברית ו-26% דוברי ערבית), ובמיעוט בתי הספר מעורבות המנהל התמקדה בשלב ההתנעה של התכנית בתחילת השנה (ב-2%-4% מבתי הספר).

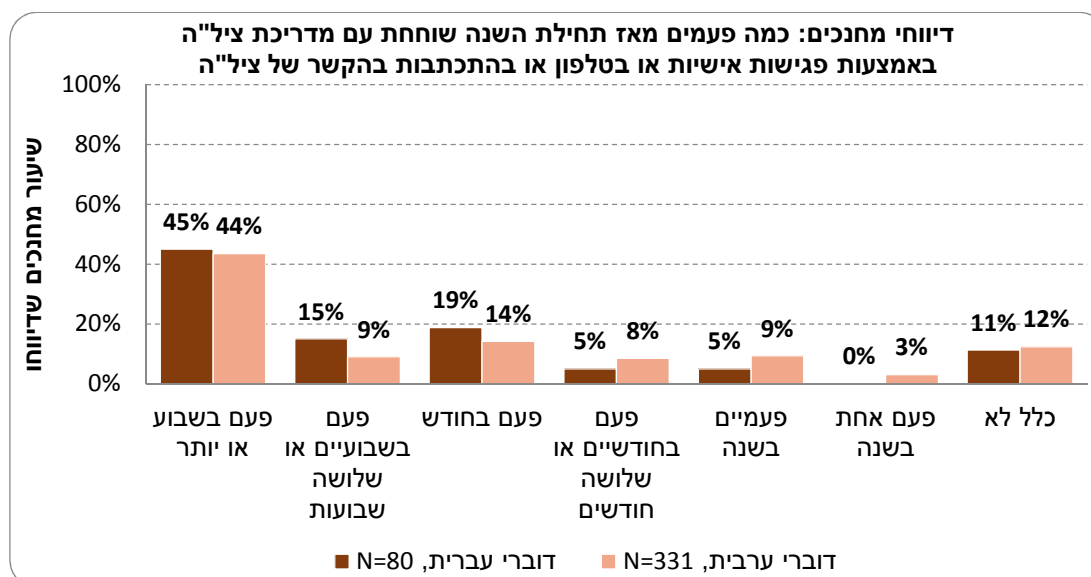
בממצאים האיכותניים דווח כי בכמחצית מבתי הספר היה המנהל מעורב מאוד - הן לדבריו והן לדברי בעלי תפקידים אחרים - בעיקר ברמה התקציבית וכן בבחירת צוות ציל"ה. יש בתי ספר שבהם מנהלים היו מעורבים 'רק מלמעלה', ובמיעוטם לא היה המנהל מעורב כלל, בעיקר מתוך שסמך מאוד על רכז ציל"ה הבית ספרי הוותיק. ואמנם, הרכזים הבית ספריים תוארו (ותיארו עצמם) כמעורבים מאוד ("מסורים"/"משקיעים"), נוכחים בכל שעות הפעילות ואחראים הן על הצד המינהלתי-ארגוני ולעיתים קרובות גם פדגוגית, וכמי שמיייתרים את מעורבותו של המנהל.

קשרי עבודה של מחנכי כיתות א' ו-ב' עם מדריכי ציל"ה

כדי לשקף את התפקיד שממלא בית הספר בקשר עם ציל"ה, נשאלו מחנכים שאינם משמשים בעצמם גם כמדריכי ציל"ה אם השתתפו בתשע"ו בדיון העוסק בהפעלת התכנית בבית הספר. כשליש ממחנכי השכבות הרלוונטיות לציל"ה (27% דוברי עברית ו-33% דוברי ערבית שאינם משמשים גם כמדריכי ציל"ה), דיווחו על השתתפות בדיון אחד לפחות העוסק בהפעלת תכנית ציל"ה בבית הספר.

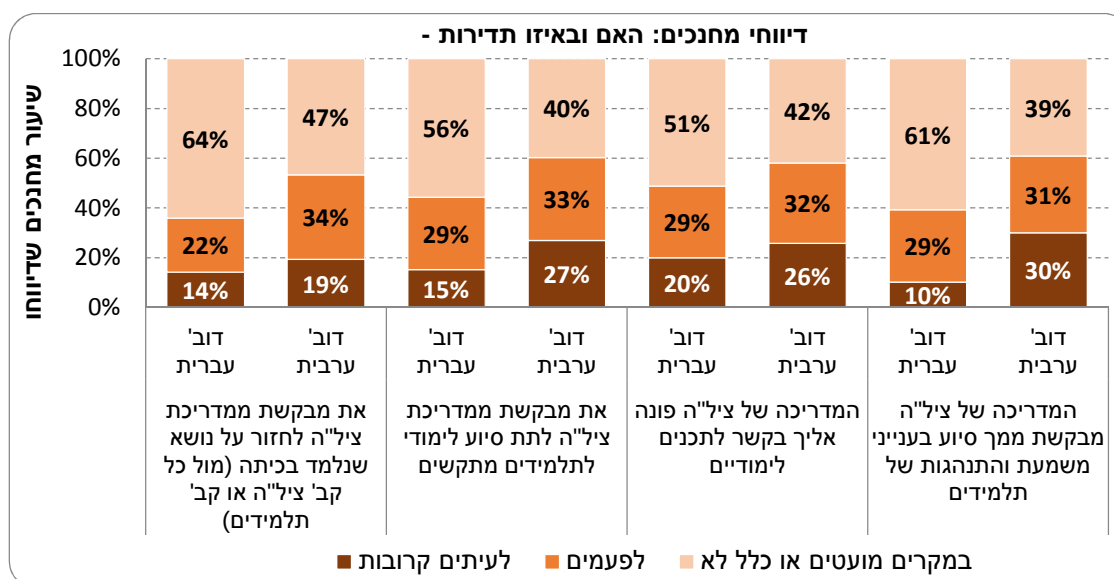
בנוסף, נבחנו קשרים אישיים בין צוות הבוקר שמלמד את הילדים ובין צוות הצהריים של ציל"ה, קשרים שיש בהם כדי להבטיח התנהלות טובה ויעילה של התכנית. התרשים הבא מציג את דיווחי המהנכים על אודות הקשר שלהם עם מדריכי ציל"ה:

תרשים 17: דיווחי מהנכים על תדירות הקשר עם מדריכי ציל"ה

כ-80% מהמהנכים דוברי העברית וכשני שלישים מהמהנכים דוברי הערבית שמרו על קשר של פעם בחודש לפחות עם מדריכי ציל"ה. מאפייני הקשר בין בעלי התפקידים ותדירותם מפורטים בשני התרשימים הבאים.

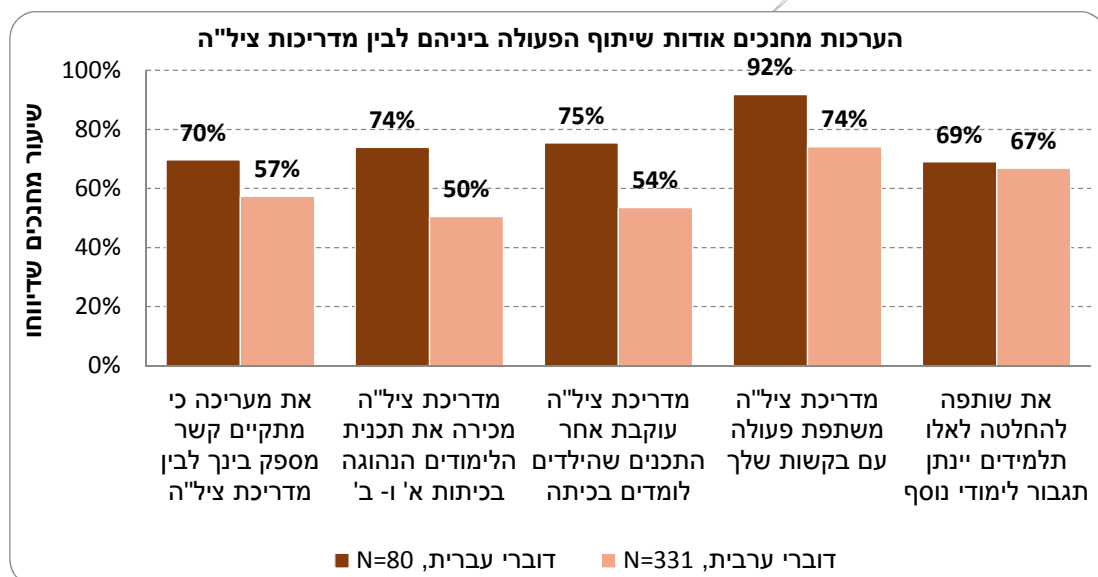
תרשים 18: מהנכים מדווחים על מאפייני הקשר עם מדריכי ציל"ה ותדירותם

כ-15% מהמחנכים דוברי העברית וכרבע מהמחנכים דוברי הערבית דיווחו כי "לעתים קרובות" אחד מהצדדים יזם קשר לצורך בקשה בעלת היבט לימודי או היבטים של טיפול בענייני משמעת. עוד כרבע מהמחנכים דוברי העברית וכשליש מהמחנכים דוברי הערבית דיווחו כי "לפעמים" מתקיים ביניהם קשר בהיבט לימודי או בהיבטים של טיפול בענייני משמעת.

רוב המחנכים, ובשיעורים גבוהים יותר אצל דוברי העברית (92% לעומת 74% דוברי ערבית), הסכימו כי מדריכת ציל"ה שיתפה פעולה עם בקשות שלהם, עם זאת שיעורים נמוכים יותר של מחנכים העריכו כי הקשר עם מדריכת ציל"ה מספק וכי מדריכת ציל"ה מכירה את תכנית הלימודים הנהוגה בכיתות א' ו-ב' ועוקבת אחר התכנים הנלמדים בכיתה (גם בהיגדים אלו נשמר פער על פי מגזר השפה: כ-70%-75% אצל מחנכים דוברי עברית ו-50%-57% אצל מחנכים דוברי ערבית). עוד דיווחו כשני שלישים מהמחנכים כי הם עצמם שותפים להחלטה בנוגע למתן תגבור לימודי לתלמידים שלהם במסגרת ציל"ה. דיווחיהם בנושא מוצגים בתרשים שלהלן:

תרשים 19: הערכת המחנכים את שיתוף הפעולה ביניהם ובין מדריכי ציל"ה

הקשר בין צוות הבוקר לצוות הצהרים עלה גם בראיונות האיכותניים:

המחנכים הפגינו מעורבות נמוכה בתכנית, גם אם עקבו אחר יישומה והשפעותיה על תלמידי כיתתם. עם זאת, בנסיבות של ריבוי מורי בוקר בצוות ציל"ה, תוארו במרבית בתי הספר קשרים טובים, רציפים וישירים בין צוותי ציל"ה לצוותי הבוקר, שבאו לידי ביטוי במפגש יומי או שבועי פנים אל פנים בעדכון תדיר ובתיאום מלא (בייחוד סביב צרכים של ילדים ספציפיים ולקראת מבחנים):

"בבתי ספר לא היה צורך, כי מי שעבד בבתי הספר היו ברובם מהסגל של הבוקר ואז היה את הרצף". (מנהל מחלקת חינוך)

"יש הרבה תקשורת עם המורות של ציל"ה, במיוחד לגבי תגבור הילדות שזקוקות לכך, אפשר לומר שיש רצף עם הבוקר, שלא יהיו הבדלים בין הבנות". (מחנכת)

בבתי ספר אחרים תוארו בין הצוותים קשרים טלפוניים או באמצעות מחברת קשר, בעיקר סביב בעיות משמעת וקשיים לימודיים של תלמידים ספציפיים או סביב בקשות מצד מורים לדגשים מיוחדים, לפני מבחנים וכדומה; בבתי ספר בודדים דובר על חוסר קשר על רקע אי-הקפדה על רצף עשייה בין פעילות הבוקר בבית הספר והצהרון, אך לא בשל ניכור בין הצוותים או בשל בעייתיות אחרת.

סיכום:

לפי דיווחי הרכזים, ב-82% מבתי הספר דוברי העברית וב-89% מבתי הספר דוברי הערבית **מנהלי בתי הספר היו מעורבים בהפעלה של ציל"ה** במהלך השנה. הממצאים האיכותניים מלמדים שהמעורבות המנהל מתבטאת בעיקר ברמה התקציבית וכן בבחירת צוות ציל"ה וכי במיעוט מבתי הספר המנהל לא היה מעורב כלל, מתוך שסמך על רכז ציל"ה הבית ספרי הוותיק.

כ-80% מהמחנכים דוברי העברית וכשני שלישים מהמחנכים דוברי הערבית שמרו על קשר של פעם בחודש לפחות עם מדריכי ציל"ה.

70% מהמחנכים דוברי העברית ו-57% מהמחנכים דוברי הערבית העריכו כי מתקיים קשר מספק ביניהם למדריכות ציל"ה. עוד מעריכים המחנכים שכאשר מחנך פונה למדריכה בבקשה לטפל בנושא מסוים, המדריכה שיתפה פעולה עם הבקשה (לפי דיווחי 92% מדוברי העברית ו-74% מדוברי הערבית).

הממצאים האיכותניים מלמדים כי כאשר מדריכות ציל"ה היו מצוות הבוקר התקיים קשר ישיר ורציף עם המחנכים. בבתי ספר אחרים תוארו קשר טלפוני או באמצעות מחברת קשר, בעיקר סביב בעיות משמעת וקשיים לימודיים של תלמידים ספציפיים או סביב בקשות מצד מורים לדגשים מיוחדים, לפני מבחנים וכדומה. בבתי ספר בודדים דובר על חוסר קשר על רקע אי-הקפדה על רצף עשייה בין פעילות הבוקר בבית הספר והצהרון.

7. פעילויות ותכנים בציל"ה תשע"ו

בסדר היום של ציל"ה בכיתות א' וב' שלושה חלקים: פעילות העשרה חינוכית וחברתית, פעילות לימודית וארוחת צהריים חמה. כ-30%-40% מהזמן אמור להיות מוקדש לפעילות לימודית, ויתרת הזמן מיועדת להעשרה²².

פרק זה מתאר את סדר היום של התכנית ומציג את מגוון הפעילויות שהתבצעו בה בתשע"ו, בתוספת משוב על אודות פעילויות אלה.

7.1 סדר היום בתכנית ציל"ה (ממצאים איכותניים)

מהראיונות האיכותניים בולטת במיוחד ההיצמדות של כל בתי הספר ל**סדר יום** של ארוחה-שיעורי-בית-העשרה עיונית/חוויתית/חוג. סדר יום אופייני זה דומה לזה שהיה נהוג בשנים קודמות וכמו כן מתקיים באופן דומה בבתי הספר השונים. ואמנם, נראה כי מתכונת ההפעלה הנ"ל השתרשה והתקבעה בבתי הספר כהגיונית וכמתאימה ביותר לילדים.

ביותר בתי ספר תוארו בתשע"ו לעומת בשנים קודמות **פעילות עיונית וחוויתית מגוונת** וניסיונות לשפר רכיבים אלה של הצהרון, גם מפני, שלדברי אנשי הצוות שיעורי הבית בכיתות א'-ב' אינם תופסים נפח כה גדול ונותר זמן פנוי שיש למלא.

"יש תמיד תעסוקה, כל הזמן, שלא יהיה זמן מת, ושלא יבחזו סתם". (רכזת ציל"ה בית ספרית)

"זה לא שיעור נורמלי, אז אני חייבת לתת מענה לזמן הריק של הבנות". (מנהלת).

ואומנם, ניתן להבחין בין **'אג'נדות ציל"ה'** שונות: היו כאלה שהצהירו כי הם מוכוונים לשמירה על רצף עשייה עם הבוקר, ובתוך כך לקידום הישגיהם של תלמידים חלשים בהבנת הנקרא ובחשבון ואף לקידום תלמידים מצטיינים (למשל, על ידי מתן תגבורים שונים לשעות אלו):

"לנו חשוב שיהיה המשך של הבית ספר, לקחת ילדים שמתקשים ולעזור, וגם את המצוינים, לקדם את כל הילדים" (מנהל מחלקת חינוך)

לעומתם, הדגישו אחרים כי הם שוקדים על יצירת אווירה של צהרון, תוך התמקדות בתוכני העשרה וצמצום הפעילות הלימודית הפורמאלית:

"לא לומדים חומר חדש בצהרון, לא לומדים מעבר לחומר של הבוקר, הכול נעשה באווירה מאוד טובה, לא כמו בזמן הלימודים, יש הרבה העשרה ערכית ומדעית". (מנהלת)

²² מתוך תלקיט ניהולי פדגוגי של משרד החינוך להפעלת תכנית ציל"ה בתשע"ו

"אין כל קשר בין התכנית של הבוקר לצהרון, אחרי הצהריים זה משהו אחר, בעיקר חווייתי ויצירות". (רכז בית ספרי)

עוד ניכר כי בחלק מבתי הספר בלטו הרצון והמאמץ 'לשים את הילד במרכז' - לנצל את הזמן וההתרחשויות במסגרת הפחות נוקשה של הצהרון לצורך העלאתם וטיפולם של עניינים אחרים (חברתיים ורגשיים בעיקר), וכדי להנעים את זמנם ואת שהייתם הנמשכת של התלמידים בבית הספר:

"אחרי הצהריים מתנקזים עוד דברים מעבר ללמידה". (מחנכת)

"צריך להיות קצת אמא באוכל, לשים לב, לשאול מה טעים, ולא סתם אוכלים וגומרים". (מנהלת)

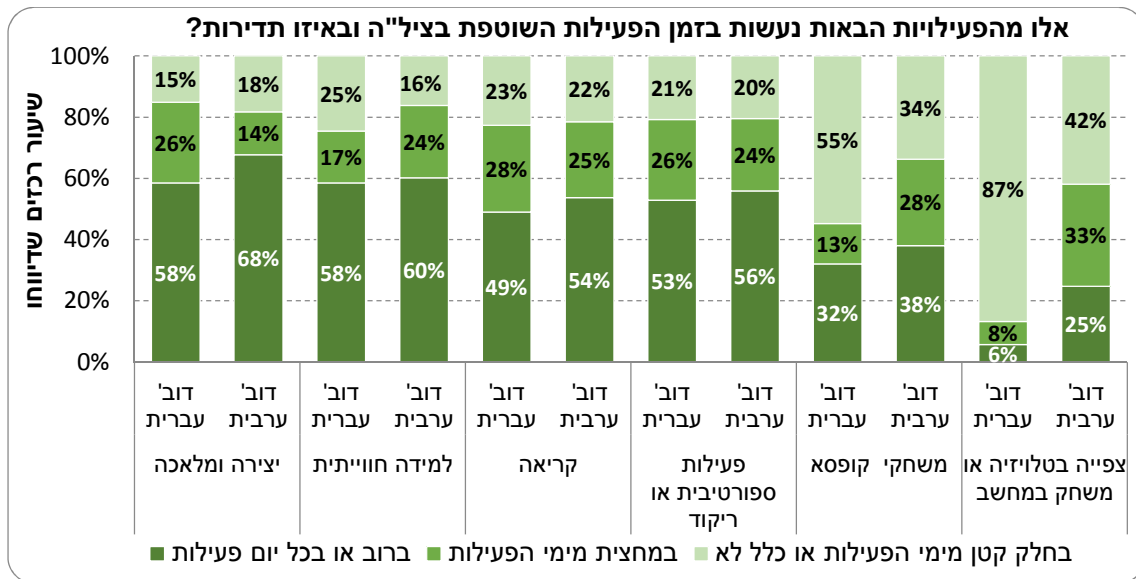
"זה אילוץ של הבנות להיות כאן, אז שיהיה להן מעולה". (רכזת יישובית)

יעדים אישיים לא הוצבו באף אחד מבתי הספר; היעד הכללי היה (גם בשנה זו) להגביר את האטרקטיביות של התכנית בעיני התלמידים והוריהם ("... להצליח").

7.2 פעילויות ותוכני העשרה המועברים על ידי מדריכות ציל"ה

פעילויות ההעשרה של ציל"ה היו משני סוגים (כפי שתואר בממצאים האיכותניים לעיל): העשרה ביחמה ובארגון של מדריכות ציל"ה הקבועות, במסגרת פעילויות שהתקיימו באופן יומיומי, וחוגי העשרה חיצוניים-נרכשים. האחרונים הועברו על ידי מדריך ייעודי, בתדירות משתנה. התרשים שלהלן מתאר את דיווחי הרכזים על אודות התכנים והפעילויות שהתבצעו על ידי מדריכות ציל"ה הקבועות, בחלוקה לפי מגזר שפה:

תרשים 20: דיווחי הרכזים על פעילויות ותוכני העשרה במסגרת ציל"ה

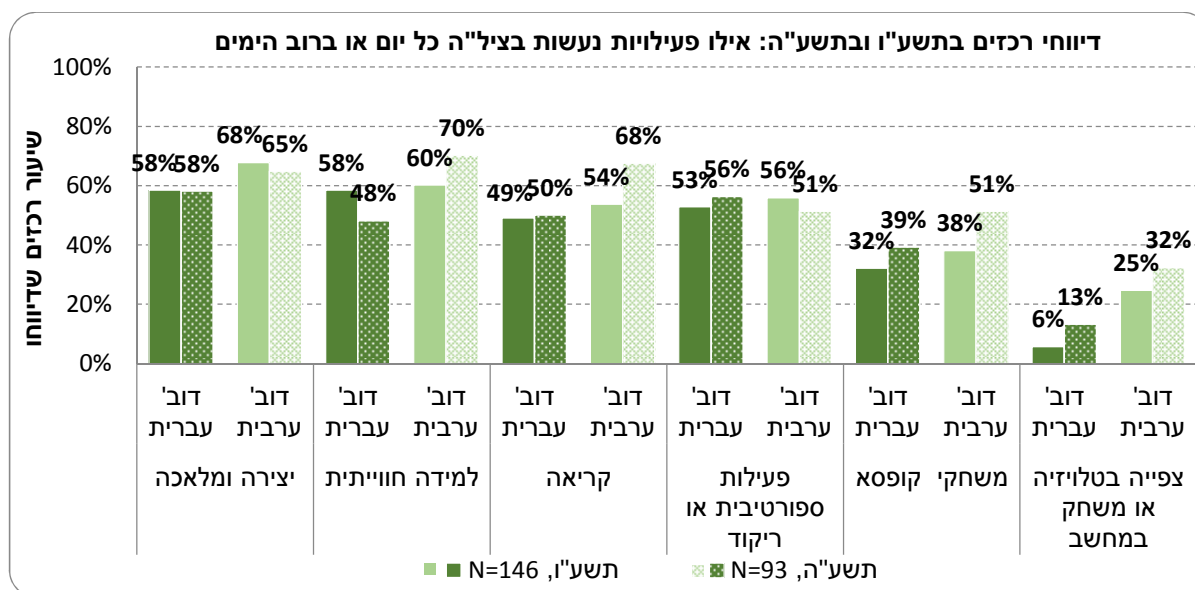
ככלל, הפעילות של ציל"ה מציגה איזון בין פעילויות הפגה (כגון יצירה ופעילות ספורטיבית) לפעילויות בעלות אופי לימודי (למידה חווייתית וקריאה): בכ-60% מבתי הספר עסקו בכל הימים או ברובם בפעילויות של "יצירה ומלאכה" (בשיעורים גבוהים מעט יותר בקרב דוברי הערבית), ובכ-55% מבתי הספר עסקו בכל הימים או ברובם ב"פעילות ספורטיבית או ריקוד". ב"למידה חווייתית" עסקו בכ-60% מבתי הספר וב"קריאה" בכמחצית מבתי הספר דוברי הערבית וב-54% מבתי הספר דוברי הערבית).

בשכיחות נמוכה יותר שיחקו ב"משחקי קופסה" (ב-32% מבתי הספר דוברי הערבית וב-38% מבתי הספר דוברי הערבית) וב"צפייה בטלוויזיה או במשחק במחשב" (ב-6% מדוברי הערבית ורבע מבתי הספר דוברי הערבית).

הרכזים פירטו פעילויות ותכנים נוספים שהתבצעו במסגרת ציל"ה. אלה כללו אפייה או כלכלת בית, זהירות בדרכים, אורח חיים בריא, גיבוש חברתי, פיתוח חשיבה מתמטית, מדרשי חז"ל, פעילויות מחיקליות, משחקי מים ופעילויות המותאמות לקבוצות של חינוך מיוחד.

התרשים הבא מציג את הפעילויות שהתבצעו "בכל יום או ברוב ימי הפעילות" של ציל"ה בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה:

תרשים 21: דיווחי הרכזים על פעילויות ותוכני העשרה במסגרת ציל"ה בתשע"ו ובתשע"ה

ככלל, הפעילויות ותוכני ההעשרה דומים בשתי שנות ההערכה. עם זאת, בקרב דוברי העברית חלה עלייה בשכיחות הפעילות של "למידה חווייתית" וירידה בשכיחות שימוש "במשחקי קופסא" כאמצעי למידה ומשחק.

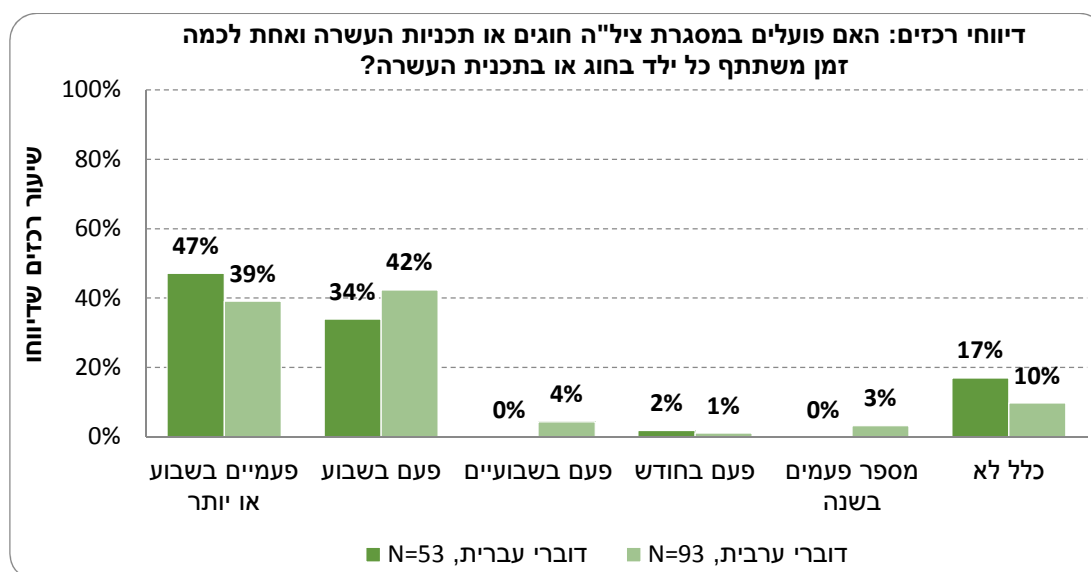
בקרב דוברי הערבית חלה ירידה בשכיחות של "למידה חווייתית", "קריאה" ו"משחקי קופסא" ועלייה בשכיחות של "פעילויות ספורטיביות".

7.3. חוגי העשרה נרכשים בציל"ה

הממצאים האיכותניים מלמדים כי חוגי העשרה נרכשים נבחרו על ידי בתי הספר מתוך סל של המפעיל/הזכיין/הרשות או על-ידי הרשויות, והודרכו על ידי מדריכים חיצוניים.

בתשע"ו התקיימו חוגים או פעילויות חיצוניות-נרכשות ב-83% מבתי הספר דוברי העברית וב-90% מבתי הספר דוברי הערבית. תדירות ההשתתפות של התלמידים בחוג או בתכנית העשרה בתשע"ו דווחה על ידי הרכזים, בחלוקה לפי מגזר שפה:

תרשים 22: דיווחי הרכזים על תדירות חוגי ההעשרה הנרכשים

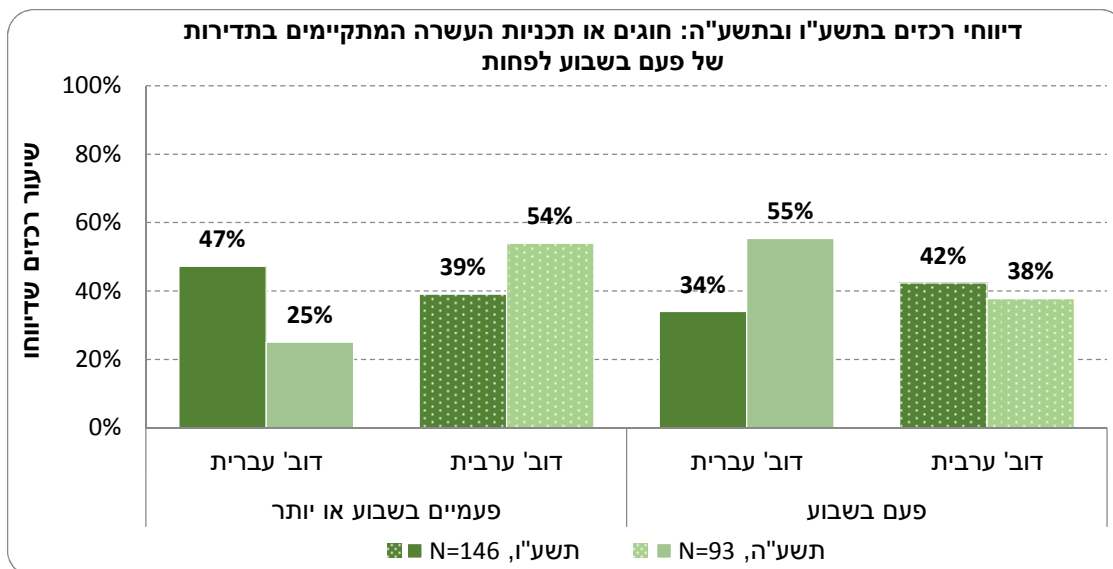

בחינת הסדירות של החוגים מעלה כי כב-81% מבתי הספר (בשני מגזרי השפה) דווח על פעילות סדירה של חוגי העשרה במסגרת ציל"ה, כלומר תדירות של פעם בשבוע לפחות. לעומת זאת, ב-17% מבתי הספר דוברי העברית וב-10% מבתי הספר דוברי הערבית לא התקיימו בתשע"ו חוגי העשרה נרכשים. בנוסף ב-8% מבתי הספר דוברי העברית וב-2% מבתי הספר דוברי הערבית התקיימו חוגים בתדירות שבין פעם בשבועיים עד מספר פעמים בשנה בלבד (פעילויות שיא).

מעניין לציין כי רק 55% מההורים דוברי העברית ו-75% מההורים דוברי הערבית דיווחו על קיום של חוגי העשרה במסגרת ציל"ה.

במעבר בין שתי שנות ההערכה הקודמות (תשע"ד-תשע"ה) חלו שינויים לטובה בתדירות החוגים ובתפוצתם בבתי הספר. התרשים הבא מציג באופן השוואתי - תשע"ו מול תשע"ה - את התפלגות בתי הספר שבהם התקיימו חוגים באופן סדיר, כלומר בתדירות של פעם בשבוע לפחות (על פי דיווחי הרכזים):

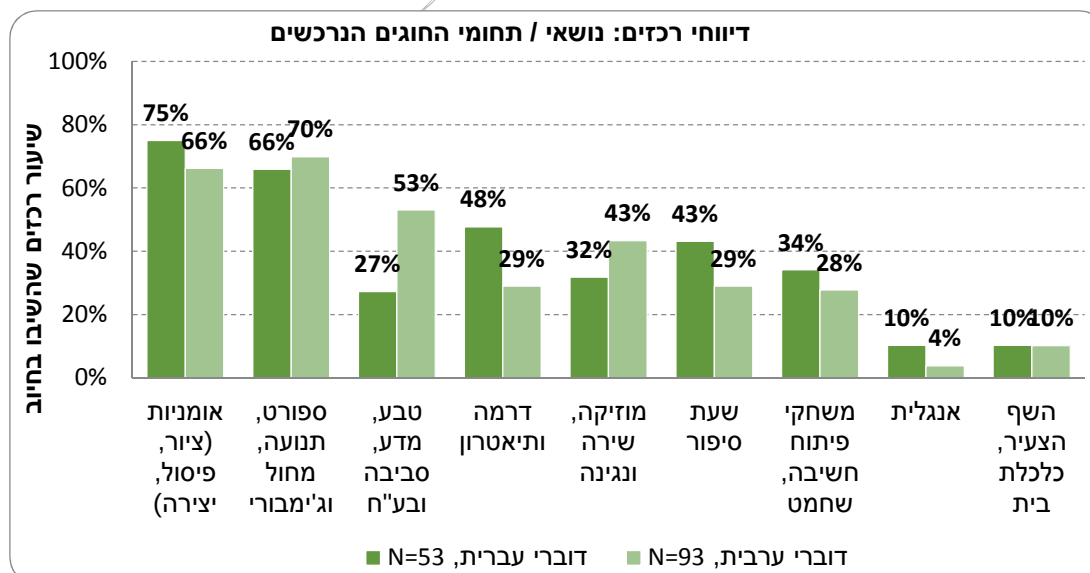
תרשים 23: דיווחי הרכזים על התפלגות חוגי העשרה בתדירות של לפחות פעם בשבוע בתשע"ו ובתשע"ה

הממצאים מלמדים כי ב-80% מבתי הספר דוברי העברית התקיימו בשתי השנים חוגים סדירים. לעומת זאת, בבתי הספר דוברי הערבית חלה ירידה בתפוצת החוגים הסדירים בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה: 82% בתשע"ו ו-92% בתשע"ה.

הנושאים של חוגי ההעשרה הנרכשים

תרשים 24: דיווחי הרכזים על תדירות חוגי ההעשרה הנרכשים

החוגים השכיחים ביותר בציל"ה הם מתחום **האומניות** – ציור, פיסול ויצירה וחוגים מתחום **הספורט והתנועה** (כולל ג'ימבורי). בתפוצה משנית פעלו חוגי "דרמה ותיאטרון", "שעת סיפור", "טבע ומדע וסביבה", "מוסיקה שירה ונגינה" ו"משחקי פיתוח חשיבה".

חוגים נוספים שהתקיימו במסגרת ציל"ה (לפי דיווחי הרכזים) עסקו בנושאים של ביטחון וכלכלת בית, אנגלית (יותר אצל דוברי עברית), אלקטרוניקה ורובוטיקה (בעיקר אצל דוברי ערבית) ובבתי ספר בודדים התקיימו גם חוגי שחייה, ליצנות, תכנית "חכמים" ועריכת ספר.

לוח 4 מציג את נושאי החוגים בתשע"ו ובתשע"ה ומאפשר לבחון שינויים בשכיחותם במעבר בין השנים:

לוח 4: התפלגות הנושאים של חוגי ההעשרה בתשע"ו מול תשע"ה

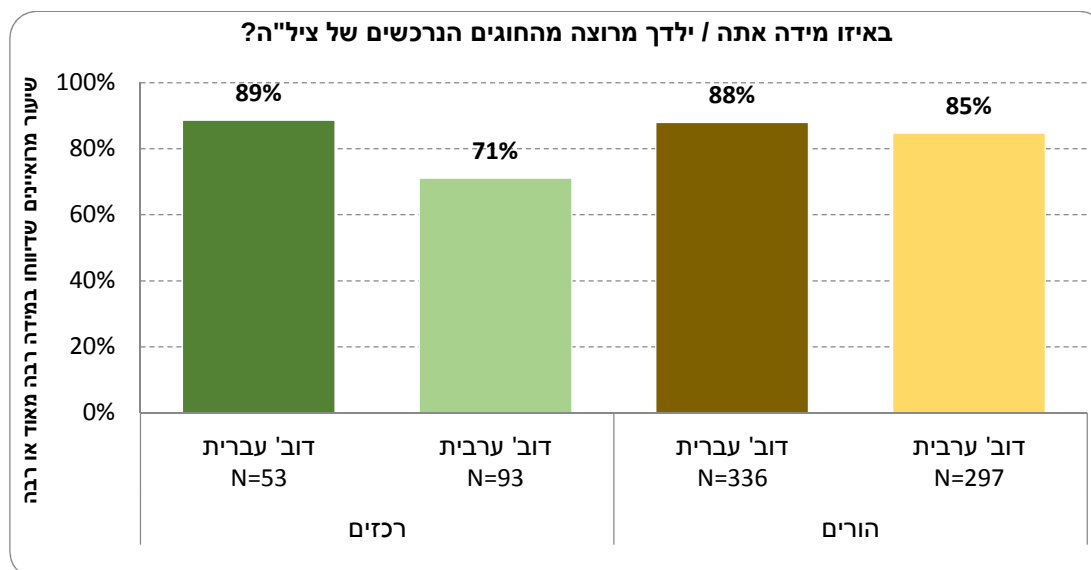
דוברי ערבית		דוברי עברית		
תשע"ה, N=37	תשע"ו, N=93	תשע"ה, N=56	תשע"ו, N=53	
78%	66%	76%	75%	אומניות (ציור, פיסול, יצירה)
78%	70%	76%	66%	ספורט, תנועה, מחול וג'ימבורי
47%	53%	29%	27%	טבע, מדע, סביבה ובעלי חיים
25%	29%	41%	48%	דרמה ותיאטרון
28%	43%	18%	32%	מחיקה, שירה ונגינה
25%	29%	31%	43%	שעת סיפור
22%	28%	22%	34%	משחקי פיתוח חשיבה, שחמט
0%	4%	8%	10%	אנגלית
3%	10%	6%	10%	כלכלת בית, השף הצעיר, טבחים צעירים

בקרב דוברי העברית חלה בתשע"ו עלייה בשכיחותם של חוגים בנושאים של "דרמה ותיאטרון", "מחיקה, שירה ונגינה", "שעת סיפור" ו"משחקי פיתוח חשיבה" וירידה בשכיחות חוגי ספורט ותנועה.

בקרב דוברי הערבית חלה בתשע"ו עלייה בשכיחותם של חוגים בנושאים של "מדע, טבע, סביבה ובעלי חיים", "מחיקה, שירה ונגינה" ו"משחקי פיתוח חשיבה" וירידה בשכיחות של חוגי אומנויות וחוגי ספורט ותנועה.

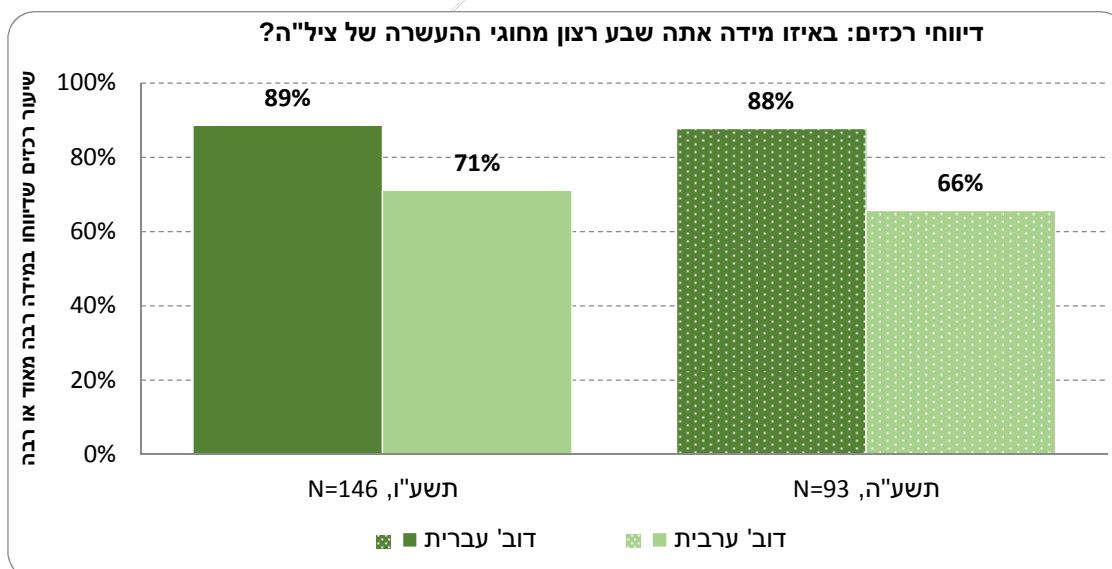
הרכזים וההורים התבקשו להעריך אם הם מרוצים מחוגי ההעשרה הנרכשים:

תרשים 25: דיווחי רכזים והורים על שביעות רצון מחוגי ההעשרה הנרכשים

כ-85% רכזים דוברי עברית והורים משני מגזרי השפה היו מרוצים במידה רבה מאוד או במידה רבה מחוגי ההעשרה. רכזים דוברי ערבית דיווחו על שביעות רצון פחותה, בשיעורים של 71%. להלן השוואת השינויים שחלו בדיווחי הרכזים על אודות שביעות רצונם מהתכנית בין השנים תשע"ו לתשע"ה:

תרשים 26: דיווחי רכזים על שביעות רצון מחוגי ההעשרה הנרכשים בתשע"ו ובתשע"ה

הערכת שביעות הרצון של הרכזים מחוגי ההעשרה בשנת תשע"ו דומה לזו שהשתקפה בהערכה בנושא זה בשנת תשע"ה. בשתי השנים נרשמה שביעות רצון נמוכה יחסית של רכזים דוברי ערבית (71% בתשע"ו ו-66% בתשע"ה) בהשוואה לעמיתיהם דוברי העברית (כ-88% שביעות רצון בקרב דוברי העברית בשתי השנים).

הורים שהביעו שביעות רצון נמוכה מחוגי ההעשרה התבקשו להסביר את הדירוג הנמוך שלהם. ניתוח תשובותיהם מעלה כי אצל הורים דוברי ערבית חוסר שביעות הרצון נבע בעיקר מתדירות נמוכה של החוג. כמו כן בראיונות האיכותניים מראיינים דוברי ערבית קבלו על אילוצים כלכליים שהגבילו את האפשרות לגוון את נושאי החוגים. לעומת זאת, חוסר שביעות רצון של הורים דוברי עברית נבע מאיכות נמוכה של חוגי ההעשרה הנרכשים או מחוסר חיבור של הילד לתוכן החוג.

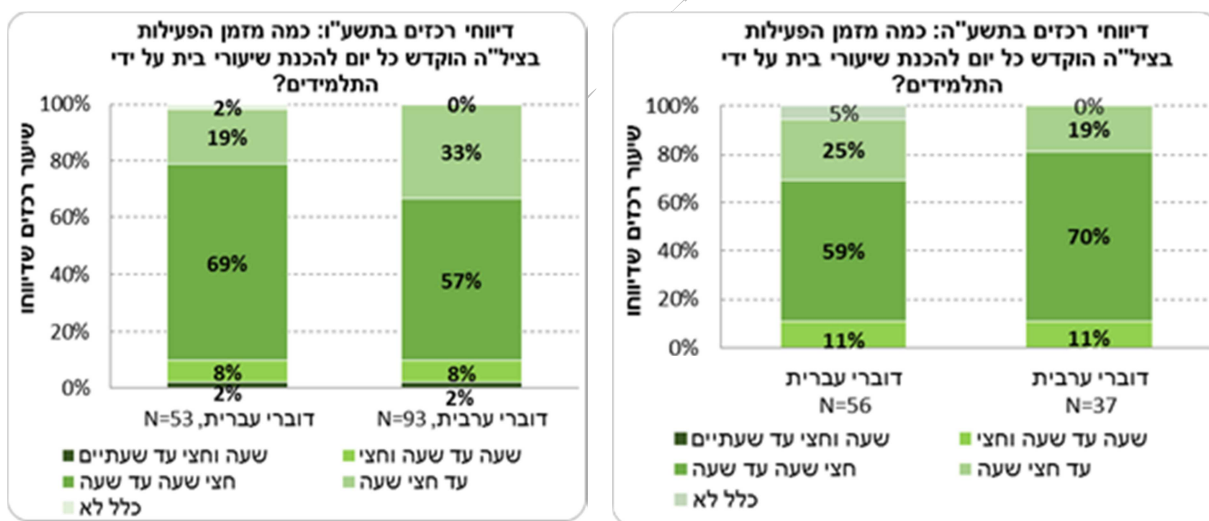
7.4. היבטים לימודיים בציל"ה

כשליש מזמן ציל"ה מיועד למתן סיוע בהכנת שיעורי בית ולהעשרה לימודית. פרק זה מציג את משך הזמן שהוקדש להיבטים הלימודיים ואת הערכת ההורים והמחנכים בנוגע לשאלה באיזו מידה הזמן שהוקדש לסיוע והיקף הסיוע ענו על צורכי התלמידים.

הכנת שיעורי בית בציל"ה

התרשים שלהלן מציג את דיווחי הרכזים אודות הזמן הממוצע שהוקצה בכל יום פעילות להכנת שיעורי בית, בחלוקה לפי מגזר שפה ובהשוואת הדיווחים בתשע"ו ובתשע"ה:

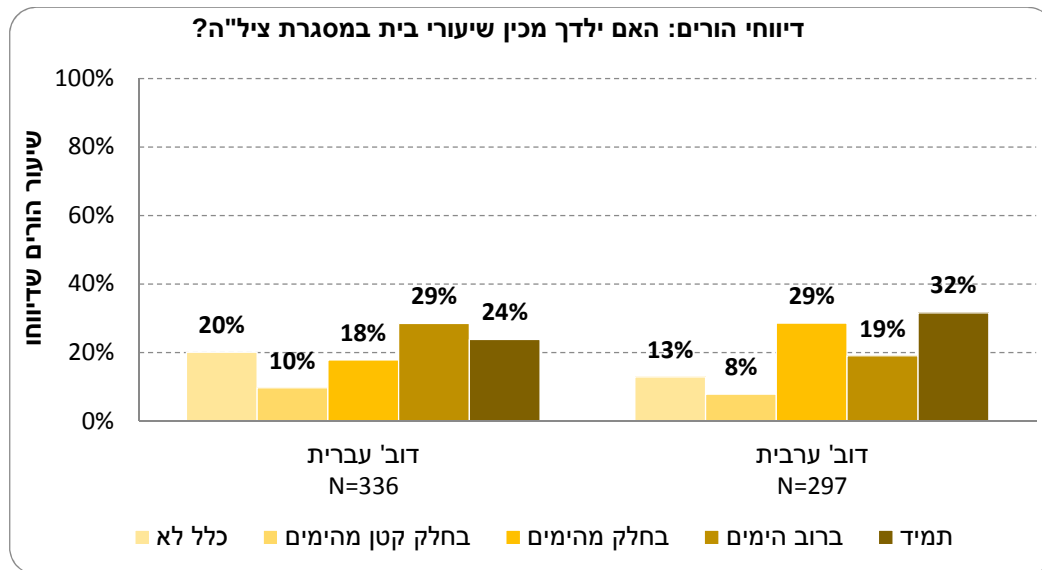
תרשים 27: דיווחי הרכזים על משך הזמן שהוקצה להכנת שיעורי בית

רוב מוחלט של הרכזים, משני מגזרי השפה, דיווחו על הקצאת זמן ייעודי לצורך הכנת שיעורי בית במסגרת ציל"ה. בשתי השנים דווח כי במרבית בתי הספר הוקדש פרק זמן שבין מחצית השעה לשעה מזמן הפעילות של ציל"ה (בתי ספר דוברי עברית 69% בתשע"ו ו-59% בתשע"ה; בתי ספר דוברי ערבית 57% בתשע"ו ו-70% בתשע"ה). אולם בבתי ספר דוברי ערבית חל בתשע"ו גידול בשיעור בתי הספר שהקדישו עד חצי שעה להכנת שיעורי בית.

למרות הקדשת הזמן להכנת שיעורי בית, כמחצית מההורים דיווחו שהכנת שיעורי הבית בציל"ה אינה שיטתית וכי ילדיהם מבצעים אותה רק בחלק מהימים או כלל לא. כמפורט בתרשים שלהלן:

תרשים 28: דיווחי הורים על תדירות הכנת שיעורי בית בציל"ה

כמחצית ההורים בלבד דיווחו על הכנת שיעורי בית ברוב או בכל ימי הפעילות. שאר ההורים דיווחו על הכנתם בחלק מהימים ואפילו פחות.

89% מהמחנכים דוברי העברית ו-70% מהמחנכים דוברי הערבית דיווחו כי רוב התלמידים המשתתפים בציל"ה או כולם הגיעו לכיתה עם שיעורי בית מוכנים.

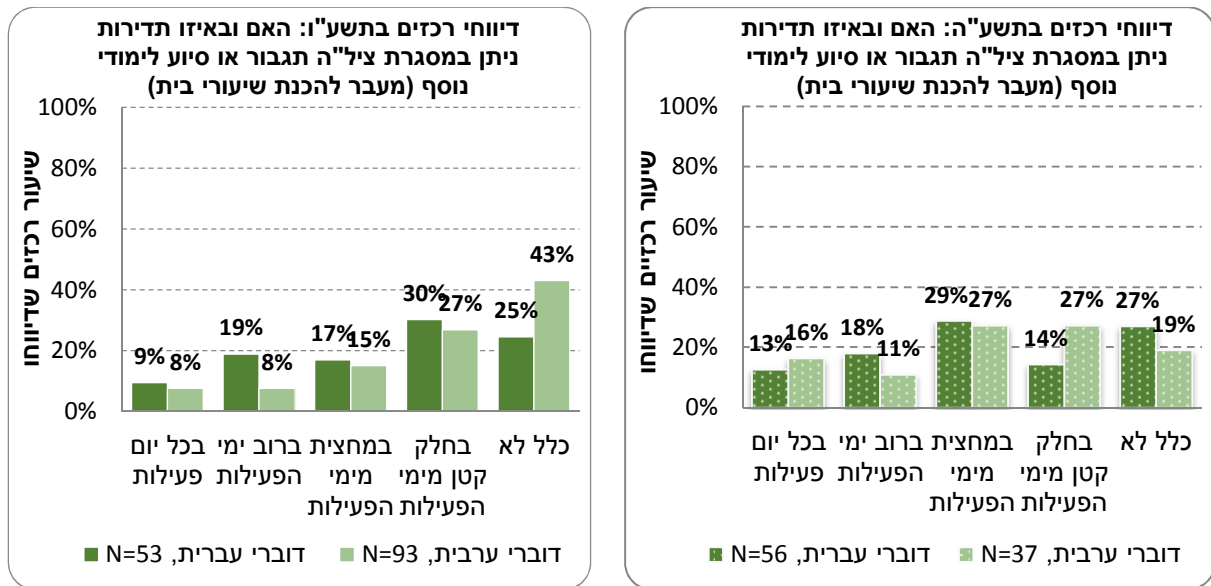
מכאן שנראה כי למרות הקצאת זמן ייעודי להכנת השיעורים במסגרת ציל"ה, אין הקפדה על הכנת השיעורים, חלק מהילדים אינם מכינים את שיעוריהם בזמן זה, וכפי הנראה משלימים אותם בבית.

תגבור לימודי נוסף בציל"ה

הרכזים דיווחו על מתן סיוע לימודי (נוסף לסיוע בהכנת שיעורי בית) בנפחים שונים ב-75% מבתי הספר דוברי העברית וב-57% מבתי הספר דוברי הערבית. בהשוואה לממצאי ההערכה בתשע"ה, בקרב דוברי עברית היקף בתי הספר שהקדישו זמן לתגבור לימודי דומה בשתי השנים (75% בתשע"ו מול 73% בתשע"ה), ואילו בבתי ספר דוברי הערבית חל צמצום בהיקפי התגבור לימודי (57% בתשע"ו מול 81% בתשע"ה).

תרשים 29 מציג את תדירות התגבור הלימודי במסגרת ציל"ה בתשע"ו ובתשע"ה בסולם שנע מ"כלל לא" ועד "בכל יום פעילות":

תרשים 29: דיווחי רכזים על תדירות תגבור או סיוע לימודי במסגרת ציל"ה

על פי התמונה העולה מדיווחי הרכזים, אף על פי שלמעלה ממחצית בתי הספר עסקו בתשע"ו בתגבור לימודי במסגרת ציל"ה, בדרך כלל נטל התגבור חלק קטן מנפח כלל הפעילות לאורך ימי התכנית.

בתשע"ה בהשוואה לתשע"ו עסקו בפעילויות לימודיות בשיעורים גדולים יותר. בתשע"ה היו יותר בתי ספר שעסקו בפעילויות לימודיות במשך מחצית מימי הפעילות (כ-30% בתשע"ה וכ-15% בתשע"ו) ומתוכם יותר בתי ספר דוברי ערבית עסקו בפעילויות לימודיות בכל או ברוב ימי הפעילות (27% בתשע"ה ו-15% בתשע"ו).

יתר על כן, בבתי ספר שבהם התבצע תגבור לימודי - בכ-75% מהמקרים הוא ניתן רק לחלק מהתלמידים שהשתתפו בציל"ה (זאת לפי דיווחי הרכזים).

מחנכים, בהשוואה לרכזים, דיווחו על שיעורים פחותים של מתן סיוע לימודי: ב-54% מהקבוצות דוברות העברית וב-66% מהקבוצות דוברות הערבית. לפי דיווחי המחנכים, בקרב דוברי העברית מתן התגבור נחלק שווה בשווה בין קבוצת תלמידים קבועה ובין קבוצות תלמידים מתחלפות, ואילו בקרב דוברי הערבית ב-40% מהמקרים התגבור ניתן לקבוצות תלמידים מתחלפות וברבע לקבוצות קבועות.

דיווחי המחנכים אינם כוללים 22% מהמחנכים דוברי העברית ו-15% מהמחנכים דוברי הערבית שלא ידעו אם ניתן סיוע לימודי במסגרת ציל"ה – דבר המלמד על קשר רופף בין צוות ציל"ה לצוות הבוקר. דיווח זה מצטרף למענה של כ-30% מהמחנכים שדיווחו על כך שהיו שותפים במידה בינונית או נמוכה להחלטה לאילו תלמידים יינתן תגבור לימודי במסגרת ציל"ה²³.

²³ ראה תרשים 17 בפרק 6

נקודת המבט של ההורים סיפקה הסתכלות על מתן תגבור לימודי ברמת הילד: 13% מהילדים דוברי העברית ו-21% מהילדים דוברי הערבית קיבלו סיוע לימודי ("בנוסף לעזרה בהכנת שיעורי הבית").

גם הממצאים האיכותניים מצביעים על כך שבמרבית בתי הספר נכלל בציל"ה הרכיב של הכנת שיעורי בית, ובחלקם אף מתוך הקפדה וניסיון להתמקד בתלמידים מתקשים ובקידומם. אך בכמה בתי ספר תוארו וריאציות להתוויה זו, ולפיהן "לא כל יום" ניתן הסיוע, והיו שאף ציינו ויתור גורף של פעילות זו, לטובת העשרה מגוונת ופעילויות הפגתיות ומהנות:

"אין תכנים לימודיים, גם לא עושים שיעורי בית בצהרון". (רכז בית ספרי)

וריאציות אלו מהוות שינוי להתנהלות בשנים הקודמות, שבהן הכנת שיעורי בית במסגרת הצהרון הייתה אבן יסוד בכל בתי הספר.

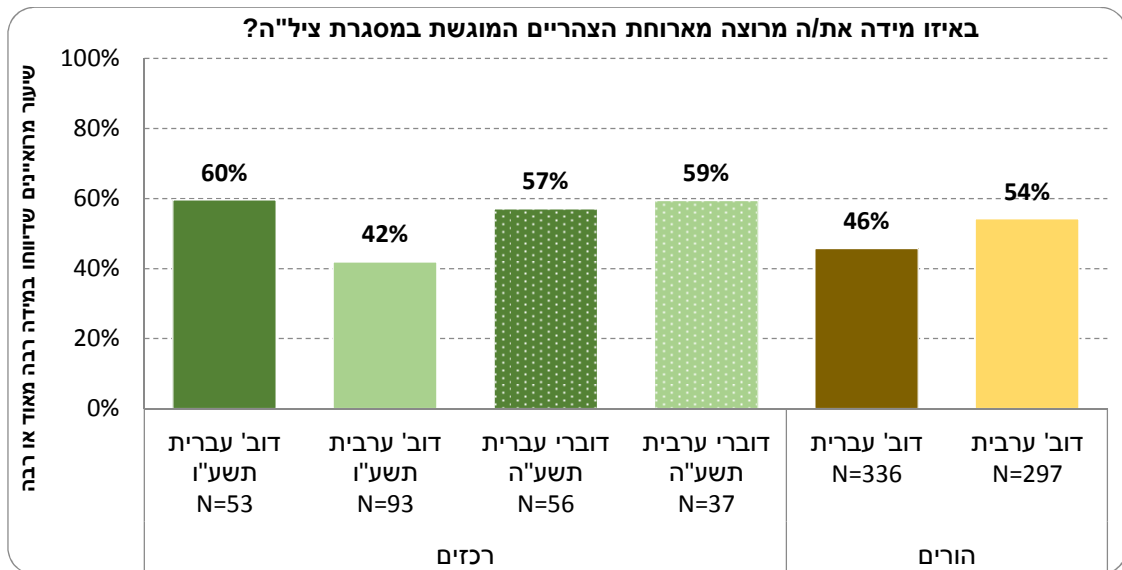
7.5. ההזנה במסגרת ציל"ה

מאחר שתכנית ציל"ה מתקיימת בשעות הצהריים, הרי שלצד רכיבי ההעשרה הנכללים בה, מוגשת גם ארוחה חמה לכל ילד. ממצאי ההערכה האיכותנית מתשע"ה העלו כי ארוחת הצהריים תפסה כרבע מזמן הפעילות של התכנית וכי יוחסה לה שביעות רצון משתנה – כ-60% מהרכזים הביעו בתשע"ה שביעות רצון גבוהה מאוד או גבוהה מההזנה במסגרת ציל"ה. בתשע"ו נוספה לדיווחי הרכזים גם התייחסות של הורי הילדים המשתתפים בתכנית.

בתשע"ו כ-4% מההורים דיווחו שארוחת צהריים הוגשה רק בחלק מימי הפעילות של ציל"ה או שכלל לא הוגשה ארוחה.

ההערכה של תכנית ההזנה על ידי הרכזים – בתשע"ו ובתשע"ה ועל ידי ההורים בתשע"ו מוצגים בתרשים שלהלן, בחלוקה לפי מגזר שפה:

תרשים 30: משוב על ההזנה במסגרת ציל"ה

60% מהרכזים דוברי העברית ו-42% מהרכזים דוברי הערבית הביעו שביעות רצון כללית גבוהה מאוד או גבוהה מארוחת הצהריים שהוגשה במסגרת ציל"ה בתשע"ו. בהשוואה לממצאי תשע"ה, בקרב הרכזים דוברי הערבית חלה ירידה בשביעות הרצון (42% בתשע"ו מול 59% בתשע"ה) וניכרה יציבות בשביעות הרצון של הרכזים דוברי העברית.

אצל ההורים תמונת המצב הפוכה: יותר דוברי ערבית היו מרוצים מהארוחה בהשוואה להורים דוברי העברית (54% ו-46% בהתאמה).

הסיבות לחוסר שביעות הרצון דומות בשני מגזרי השפה (בשכיחות יורדת): הילדים טענו שהאוכל לא טעים, מזון תעשייתי/לא טרי/מריח לא טוב, טענות כלפי אופן ההגשה - מזון קר שנשמר באופן לא היגייני ומתערבב לעיסה אחת בצלחת ההגשה, מזון לא מגוון, חוסר התאמות למחלות והעדפות (חולי צליאק, סוכרת, צמחונים וכו').

ממצאים דומים על הזנה במסגרת ציל"ה נמצאו בהערכה האיכותנית:

טיבה של ההזנה היה שנוי במחלוקת גם בשנה זו, על אף שבאופן כללי הסתמנה שביעות רצון רבה יותר. במגזר החרדי יותר מרואיינים ראו שיפור ב באיכות המזון בהשוואה לשנים הקודמות והדגישו את החשיבות של ארוחה חמה/פירות ואת הנאת הילדים:

"בגלל היוקר יש ילדים שלא זוכים לאכול בבית פירות". (מנהלת)

"הבנות אוהבות ואוכלות יפה". (מורת ציל"ה)

"יש הורים שאומרים שהילדים מבקשים אוכל כמו בצהרון". (רכז רשות);

אולם היו גם כאלה שצינו את חוסר הגיוון שבארוחה או שהתלוננו על איכות ירודה של כמה ממרכיביה, ובמיוחד של הפירות ושל האריזה:

"בגדול בסדר, אבל בריא מדי ולא מגוון". (רכזת בית ספרית)

"יש תפריט שמקבלים והוא מאוד מרובע, יש תזונאיות שעוברות עליו ולא נותנות מרחב מחיה". (רכזת בית ספרית)

"פירות מגיעים מעוכים או רקובים, ממש שחורים לפעמים". (מורת ציל"ה).

במגזר הדובר ערבית במרבית המקרים עלו תלונות חזרות ונשנות על אי-התאמת האוכל לתרבותם, ובחלק מבתי הספר גם על איכות ירודה (במיוחד של הפירות), על מניעת לחם סביב חג הפסח ועל אריזות מאוד לא בריאותיות:

"הילדים אוכלים מהעיניים או מהריח, ואז הם לא נוגעים". (מנהלת)

"זה לא האוכל שלנו... בפסח לא הביאו לחם, ואנחנו צריכים לרוץ לקנות לילדים". (רכזת בית ספרית)

תוארה אי-שביעות רצון הן מצד ההורים והן מצד הילדים:

"יש ימים שהם קבוע לא אוכלים אותו". (מורת ציל"ה).

סיכום:

סדר היום בתכנית ציל"ה בשנת תשע"ו כלל ארוחה, -שיעורי-בית, העשרה עיונית או חווייתית/חוג. סדר יום זה בנוי בדומה לסדר היום שהיה נהוג בשנים הקודמות וחזר על עצמו באופן דומה בכל בתי הספר שבתכנית. ביותר בתי ספר תוארה בתשע"ו פעילות עיונית וחווייתית מגוונת.

ניתן להבחין בין 'אג'נדות ציל"ה' שונות: היו שהצהירו כי הם מוכוונים לשמירה על רצף עשייה עם פעילות הבוקר בבית הספר, ולקידום הישגיהם של תלמידים חלשים ואף תלמידים מצטיינים. אחרים הדגישו את "אוירת הצהרון", תוך התמקדות בתוכני העשרה ובצמצום הפעילות הלימודית הפורמאלית. בחלק מבתי הספר בלטו הרצון לנצל את המסגרת הפחות נוקשה של הצהרון כדי לסייע בעיקר בטיפוחם של עניינים חברתיים ורגשיים, ולהנעים את שהייתם הנמשכת של התלמידים בבית הספר.

פעילויות ההעשרה שבהן עסקו מדריכי ציל"ה בשכיחות הגבוהה ביותר היו בתחומי **היצירה, המלאכה והלמידה חווייתית** ומשתקף מהן איזון בין פעילויות הפגה (כגון יצירה ופעילות ספורטיבית) לפעילויות בעלות אופי לימודי (למידה חווייתית וקריאה). ככלל, דיווחי הרכזים על הפעילויות ותוכני ההעשרה של התכנית דומים בשתי שנות ההערכה.

נוסף על פעילויות אלה, בכ-81% מבתי הספר התקיימו **חוגי העשרה נרכשים בתדירות סדירה** של פעם בשבוע לפחות. בהשוואה לממצאי תשע"ה, נצפתה שכיחות דומה בהפעלת החוגים הסדירים אצל דוברי העברית וירידה בשכיחותם אצל דוברי הערבית (82% בתשע"ו ו-92% בתשע"ה). ביתר בתי הספר פעלו חוגים נרכשים בתדירות של פעם בחודש או פחות מכך או כלל לא. כמו כן עלו תלונות של מרואיינים על איחור בהכנסת חוגים או על הפסקתם במהלך השנה.

החוגים הנרכשים היו לרוב מתחומי האומנויות או הספורט והתנועה. בתפוצה משנית היו חוגי דרמה ותיאטרון, שעת סיפור, חוגי מדע טבע וסביבה, מוסיקה ומשחקים לפיתוח חשיבה. כ-85% מההורים היו מרוצים מהחוגים (אולם חלק ניכר מהם, בעיקר דוברי העברית, כלל לא ידעו שהתקיימו חוגים במסגרת ציל"ה). רכזים דוברי ערבית היו מרוצים פחות מהחוגים בהשוואה לעמיתיהם דוברי העברית (71% ו-89% בהתאמה, ובדומה לממצאי תשע"ה).

רוב מוחלט בקרב הרכזים דיווחו על הקצאת **זמן ייעודי לצורך הכנת שיעורי בית** במסגרת ציל"ה. במרבית בתי הספר הוקדש לכך פרק זמן שבין חצי שעה לשעה (בדומה לממצאי תשע"ה). למרות זאת, כמחצית מההורים דיווחו כי ילדיהם הכינו את שיעורי בית בציל"ה רק בחלק מהימים או כלל לא, כלומר שהכנת שיעורי הבית בציל"ה אינה שיטתית.

סיוע לימודי בנוסף לשיעורי בית: התקיים בכ-75% מבתי הספר דוברי העברית (בדומה להיקפים בתשע"ה) ובכ-60% מבתי הספר דוברי הערבית (צמצום ההיקפים בהשוואה לתשע"ה). בדרך כלל נטל התגבור חלק קטן מנפח כלל הפעילות לאורך ימי התכנית. ברמת הילד הבודד (לפי דיווחי ההורים), ניתן סיוע לימודי ל-13% מהילדים דוברי העברית ולכחמישית מהילדים דוברי הערבית.

הזנה: הורים ורכזים הביעו עמדות שונות ביחס לארוחה: כמחצית מההורים היו מרוצים מהארוחה (בשיעורים גבוהים יותר בקרב דוברי הערבית). בקרב הרכזים 60% מדוברי העברית ו-42% מדוברי הערבית היו מרוצים מההזנה (אצל דוברי העברית שיעורי שביעות הרצון דומים לממצאי תשע"ה ואצל דוברי הערבית חלה ירידה – 42% בתשע"ו מול 59% בתשע"ה). חוסר שביעות הרצון נבעה מטעמו של המזון שהוגש, מאיכותו, אופן ההגשה שלו, המונוטוניות שלו ואי-התאמה שלו למחלות ולהעדפות תזונה.

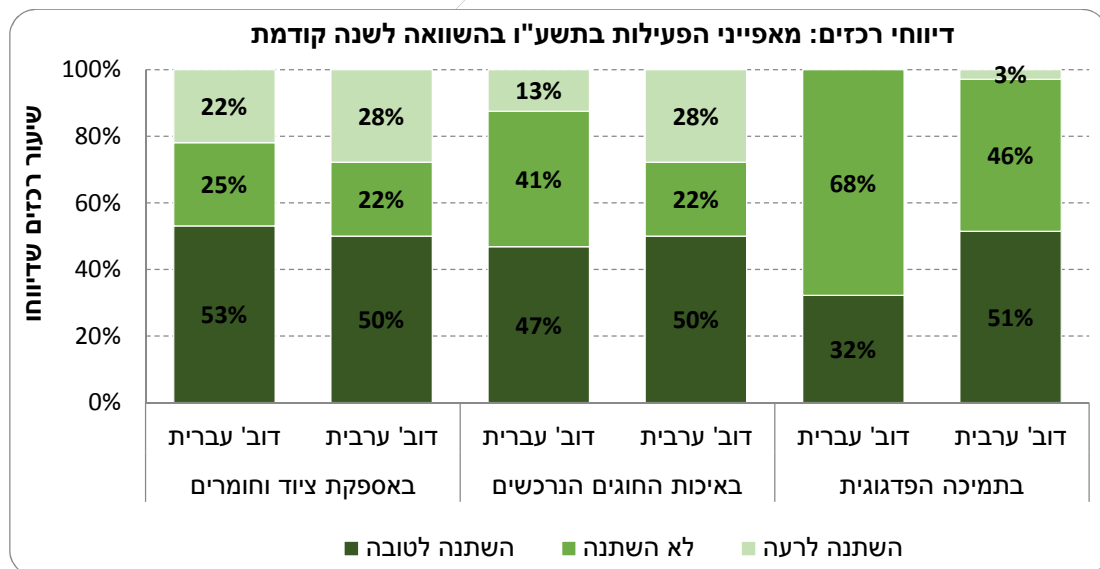
8. עמדות כלפי תכנית ציל"ה

השאלונים והראיונות בתשע"ו התמקדו בתפוקות המבוקשות מההשתתפות של התלמידים בתכנית בהיבטים של העשרה ולמידה ושל שביעות רצון ההורים מן התכנית. נוסף על כך עסקה ההערכה בהיבטים הנוגעים לארגון ולמעקב אחר הפעילות של ציל"ה ברשות ובבתי הספר ובקשרי העבודה של צוות ציל"ה מול גופים אלה. בהתאם לכך, הפרק מציג את תפיסות המרואיינים בנוגע להשפעות ולתרומות של השתתפות תלמידים בציל"ה, את שביעות הרצון הכללית של המרואיינים מתכנית ציל"ה, את היתרונות של התכנית וכן את הצעות המרואיינים לשיפור התכנית.

8.1. הערכת פעילות ציל"ה בתשע"ו בהשוואה לשנת הפעילות בתשע"ה

רכזים שפעלו בציל"ה גם בתשע"ה (כשני שלישים מהרכזים דוברי העברית ו-43% מהרכזים דוברי הערבית) התבקשו להעריך את הפעילות של ציל"ה בתשע"ו תוך השוואתה לשנה שקדמה לה, בהיבטים של איכות החוגים הנרכשים, אספקת ציוד וחומרים שוטפים ובאופן כללי בתמיכה הפדגוגית שניתנה לרכזים ולמדריכי ציל"ה.

תרשים 31: דיווחי רכזים על מאפייני הפעילות בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה

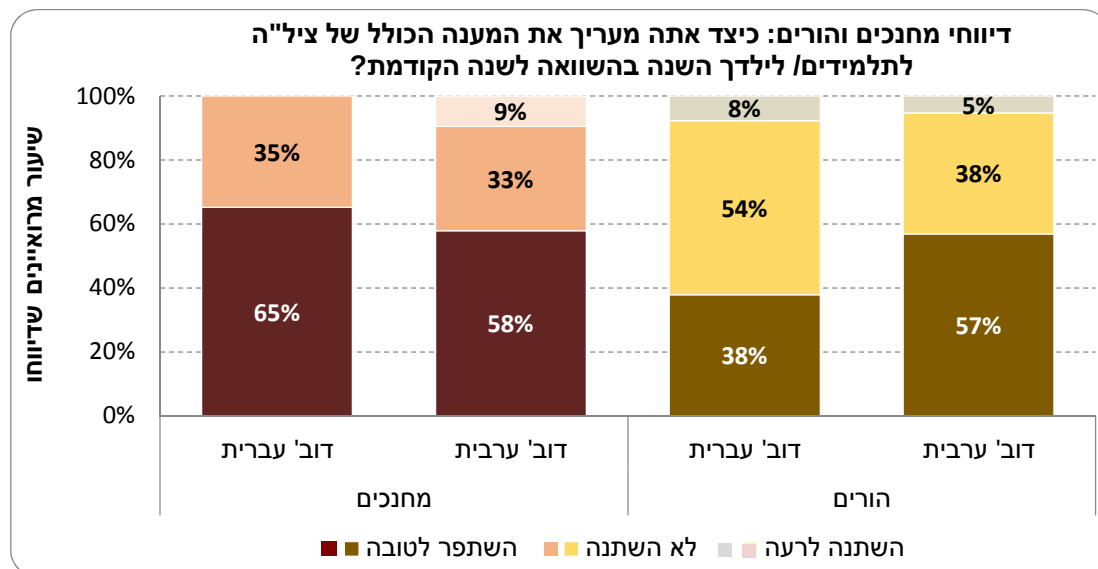

כמחצית מהרכזים משני מגזרי השפה חשבו שחל שינוי לטובה הן באספקת ציוד וחומרים לציל"ה והן באיכות החוגים הנרכשים. כרבע מהרכזים ואף יותר חשבו שלא חל שינוי בשני היבטים אלה, ויתרתם, בין 13% עד 28% מהרכזים, דיווחו על שינוי לרעה בנוגע לאיכות החוגים ולאספקת ציוד.

על פי דיווחי הרכזים, גם התמיכה הפדגוגית השתנתה לטובה. דווח על כך בשיעורים גבוהים יותר במגזר דוברי הערבית ביחס לדוברי העברית (51% מול 32% מהרכזים בהתאמה).

ההורים והמחנכים העריכו גם הם את המענה הכולל שהתקבל בציל"ה בתשע"ו בהשוואה לשנה הקודמת:

תרשים 32: הערכת מחנכים והורים את הפעילות בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה

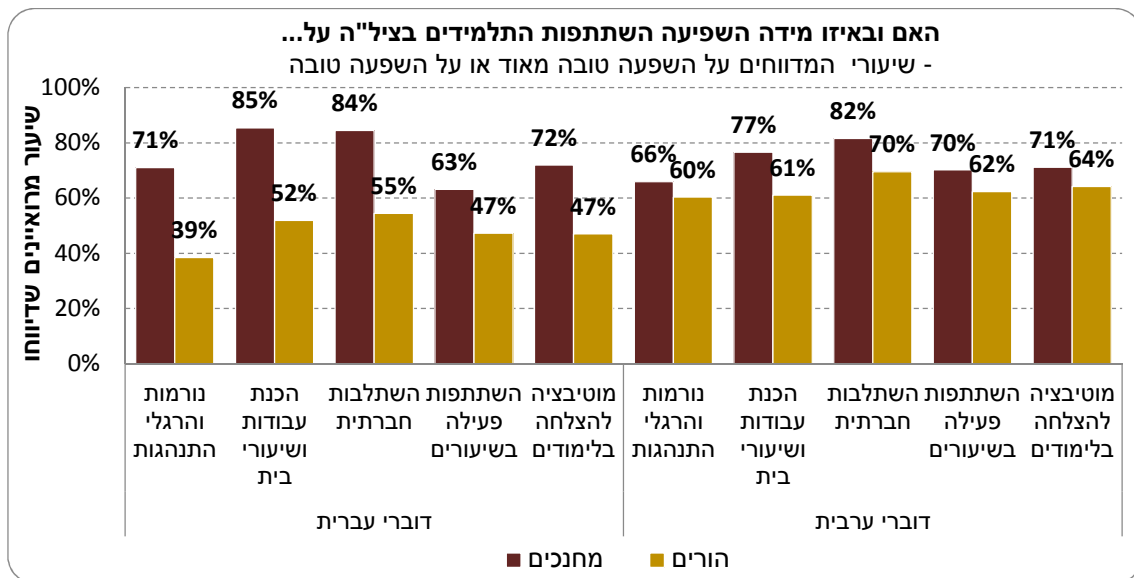

בקרב דוברי העברית, אצל מחנכים יותר מאשר אצל הורים, ניכר שיפור במענה שהתקבל מציל"ה בתשע"ו (כשני שלישים מהמחנכים ו-38% מההורים דיווחו על שינוי לטובה). בקרב דוברי הערבית הערכות ההורים והמחנכים היו דומות – כ-60% העריכו שילדיהם/ התלמידים קיבלו מענה טוב יותר בתשע"ו.

8.2. השפעות נתפסות של ציל"ה על התלמידים המשתתפים בה

המחנכים וההורים התבקשו להעריך את התרומה של ציל"ה לילדי בית הספר בהיבטים פדגוגיים (הכנת עבודות ושיעורי בית והגברת מוטיבציה להצלחה בלימודים) ובהיבטים של הקניית הרגלי התנהגות ותזונה נכונה. דיווחיהם מוצגים בתרשים שלהלן, בחלוקה לפי מגזר שפה:

תרשים 33: המחנכים וההורים על השפעות של ציל"ה על התלמידים

ככלל, הורים פחות ממחנכים ראו השפעות לטובה של התכנית על הילדים. כמו כן הורים דוברי עברית ראו פחות השפעות על ילדיהם בעקבות ההשתתפות בציל"ה בהשוואה להורים דוברי ערבית.

ההשפעה הרבה ביותר של ציל"ה על התלמידים, לפי דיווחי ההורים והמחנכים, הייתה בהיבט של השתלבות חברתית. אחריה, שנייה במדרג, דווחה השפעת התכנית על הכנת העבודות ושיעורי הבית (למעט הורים דוברי ערבית, שדירגו את ההשפעה על הכנת שיעורי בית רביעית במדרג ואת ההשפעה על מוטיבציה להצלחה בלימודים שנייה במדרג). דירוגי ההורים בגין השפעת התכנית על הכנת שיעורי בית (55% דוברי עברית ו-61% דוברי ערבית) תואמים לדיווחים של כמחצית מההורים על כך שאין הקפדה על הכנת שיעורי בית בכל ימי הפעילות של ציל"ה (תת-סעיף 7.4 לעיל).

ממצאים איכותניים על אודות השפעות נתפסות של ציל"ה:

חלק מן המנהלים ומרכזי ציל"ה הבית ספריים טענו כי הם מתקשים להצביע על השפעות משמעותיות של ציל"ה על תלמידים, אם מפני, שלדבריהם, הם לא עקבו אחר התהליכים באופן צמוד ולא מדדו אותם בפועל, אם מפני שממילא לא בחרו להדגיש בצהרון קידום של הישגים לימודיים ובעיקר משום שקבוצות הצהרון עדיין גדולות מכדי לאפשר סיוע פרטני והתמקדות בתלמידים חלשים:

"האמת לא בדקנו את זה, זה צריך לבדוק אם הילדים השתפרו או לא". (מנהל)

"לא רואה שינוי מיוחד, הקבוצה אצלנו לא קטנה מספיק". (מנהלת)

עם זאת, רוב מרואיינים אלה ייחסו להכנת שיעורי הבית ערך ותרומה פדגוגית:

"כשהילד ממשיך את מסגרת הבוקר, אז עוד גורמים יכולים לעזור לו, זה כשלעצמו מאוד חיובי". (מנהלת)

לעומתם, היו מנהלים, רכזי ציל"ה ומדריכי ציל"ה שתיארו התקדמות לימודית ושיפור בהישגים של תלמידים חלשים בהבנת הנקרא ובחשבון, ואף יותר מאשר בשנים קודמות. שיפור זה, לטענתם, טמון בגורם החזרתיות הלימודית, המתאפשר בצהרון, תוך הכנת שיעורי הבית, וגם תודות לכוחות נוספים שתגברו את הצהרון (למשל שילוב של מורת תגבור או תלמידי תיכון במחויבות אישית):

"התוצאות ברורות, רואים תוצאות..." (רכז בית ספרי)
"ילדים שאנחנו מלמדים ביומיום, אנחנו יודעים בדיוק מה כל אחד צריך, כך שגם אם ישבתי חמש דקות עם ילד בשבוע הזה, זה מצטבר זה משמעותי". (מורת ציל"ה).

מי שהיטיבו לראות השפעות חיוביות כאלה וגם אחרות, היו המחנכות, שקלטו השפעות שבהן אפשר היה לחזות רק מנקודת התצפית שלהן, למשל, שכל התלמידים שמשתתפים בצהרון מגיעים למחרת עם שיעורי בית, להבדיל מתלמידים שאינם בצהרון ושאנם מגיעים מוכנים תמיד, וכן שיש תלמידים שעשיית שיעורי הבית בצהרון מיטיבה עמם יותר מאשר הכנתם במסגרת הביתית;

חלקן טענו שעשייה זו השפיעה ממש על ההישגים של ילדים, אחרות הדגישו כי גם אם לא חזו בהשפעות כאלה, עדיין, מניסיוןן, הן מצפות להתרחשותן בהמשך.

המורות, יותר ממנהלים ומרכזי ציל"ה בית ספריים, התייחסו להשפעות 'קטנות' אך לא פחות חשובות, לדבריהן: במישור של ידע כללי, במישור החברתי ובמישור הרגשי-אישי. מורות ציינו, לדוגמה, כי ניכרה בתלמידותיהן 'קפיצה' ברמת הידע שלהן (אוצר מילים ומושגים מתחום המדעים:

"הן סופגות חומר ויוצאות מלאות, הן מקבלות אפיקים שלא מקבלים בבוקר, מקבלות השכלה מקסימה" (מחנכת)

לדברי המורות, האינטראקציה החברתית החופשית יותר בצהרון מזמנת לילדים הזדמנויות ללמידה חברתית (ואף להן, כמורות, הזדמנויות להנחות ולכוון את התלמידים בהיבט זה), היא 'מציפה' צרכים וחזקות (המעלים את היכרותן עם תלמידיהם, בייחוד כאשר מורות ציל"ה הן גם המחנכות בבוקר) ומאפשרת היפתחות של תלמידים והעצמה רגשית:

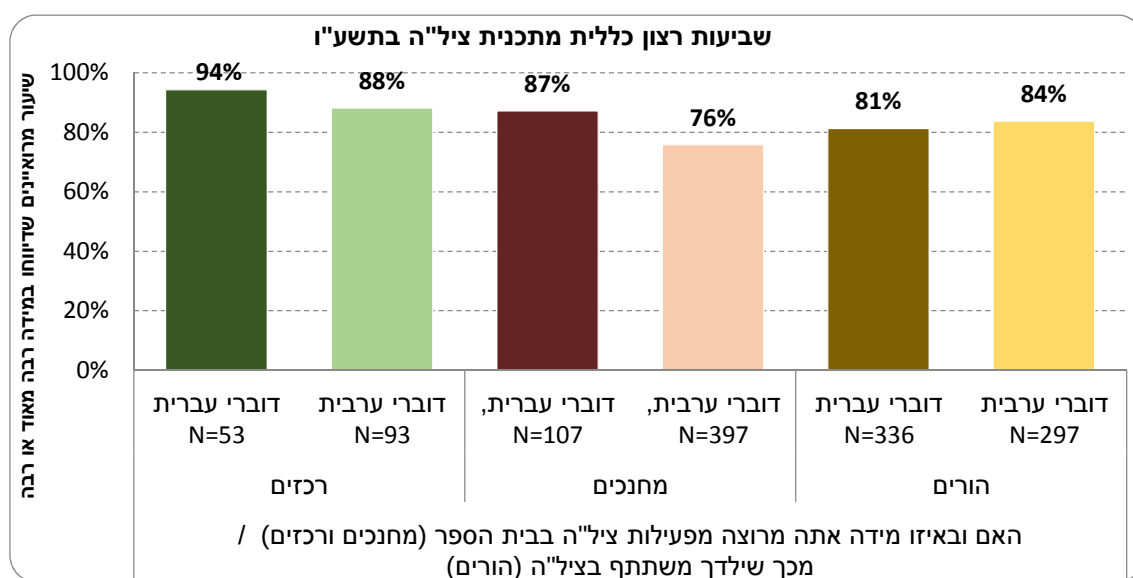
"אני מרגישה שדווקא תלמידות שאין להן יכולות בבוקר, נפתחות יותר ומקסימות יותר בשעות הצהרון". (מחנכת)

והיו שאף ייחסו לשהייה בצהרון השפעה מקרבת בין הילדים. רכישת נימוסים, הרגלי ניקיון ואף התייחסות נאותה לאכילה ולמזון היו בין ההשפעות שיוחסו אף הן לצהרון.

8.3. משוב על אודות תכנית ציל"ה

בתת-פרק זה מוצגת הערכה בנוגע לשביעות רצון כללית של רכזים, מחנכים והורים מתכנית ציל"ה בתשע"ו. בהמשך מוצגות עמדות המרואיינים כלפי מסגרת הפעילות ואיכות התכנים והפעילויות. אלו מפורטים בשלושת התרשימים הבאים.²⁴

תרשים 34: הערכת שביעות רצון כללית מהתכנית

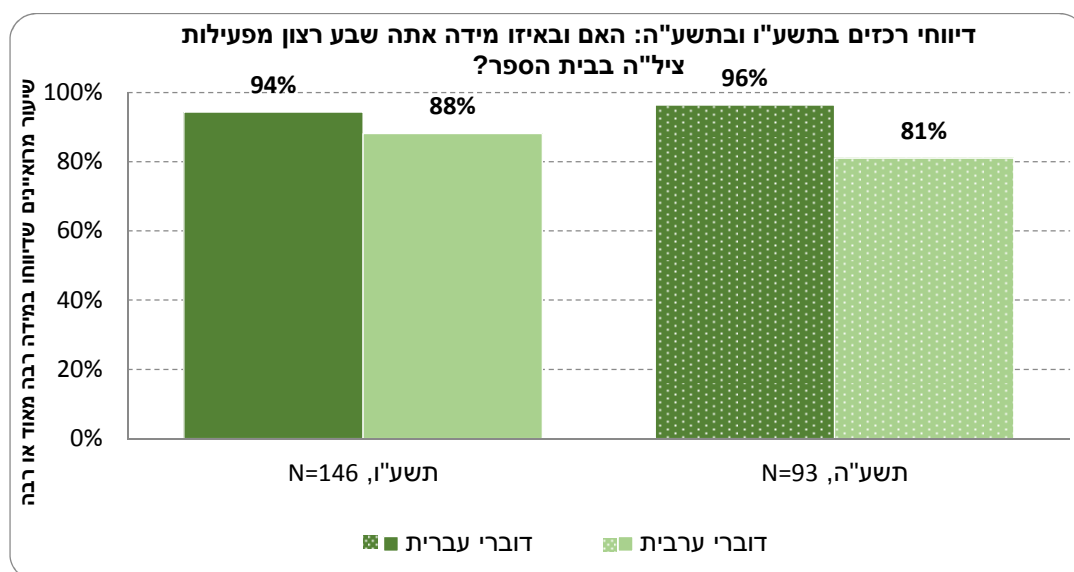
76% או יותר מהמרואיינים הביעו שביעות רצון גבוהה או גבוהה מאוד מפעילות ציל"ה בבית הספר. אשר לצוותים המקצועיים, ניכרה שביעות רצון גבוהה יותר מקיום התכנית בקרב דוברי העברית בהשוואה לדוברי הערבית. דירוגי ההורים בשני מגזרי השפה דומים, עם נטייה לשביעות רצון גבוהה מעט יותר של דוברי הערבית.

התרשים הבא מציג את שביעות הרצון הכללית של הרכזים מהתכנית בתשע"ו מול דיווחיהם בתשע"ה:

²⁴ ניסוח השאלות הותאם למרואיינים השונים בהתאם לנקודות מבטם – המסגרת הבית ספרית והתלמידים המשתתפים בתכנית / הילד הפרטי

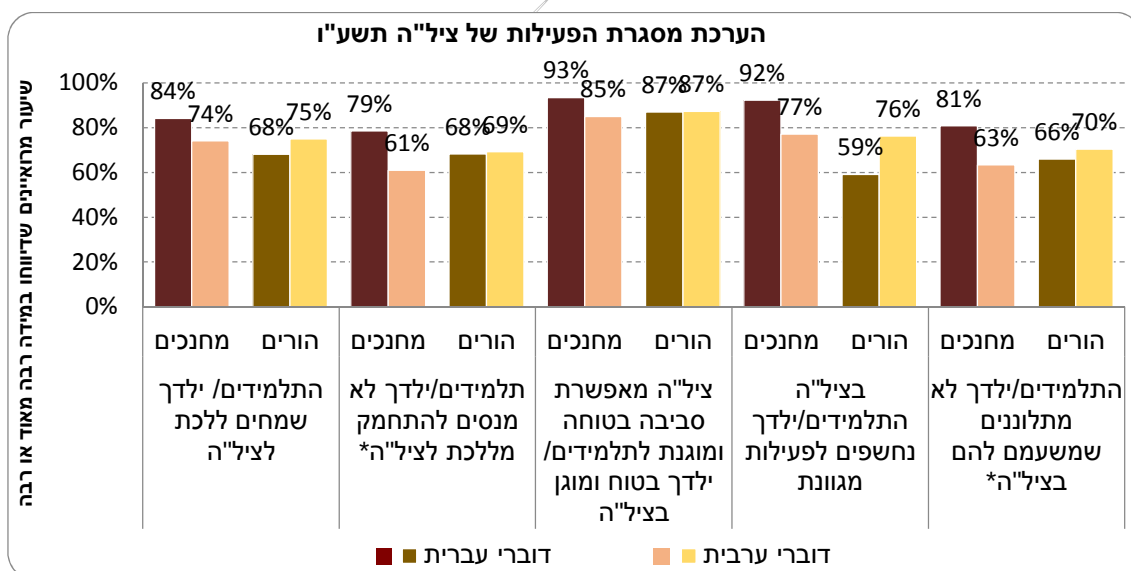

תרשים 35: דיווחי רכזים בתשע"ו ובתשע"ה על שביעות רצון כללית מהתכנית

בתשע"ו בהשוואה לתשע"ה ניכרת עלייה בשביעות הרצון של רכזים דוברי ערבית (בתשע"ו 88% ובתשע"ה 81%) ועמדה דומה כלפי התכנית של רכזים דוברי עברית (בתשע"ו 94% ובתשע"ה 96%).

תרשים 36: מחנכים והורים מעריכים את מסגרת הפעילות של ציל"ה

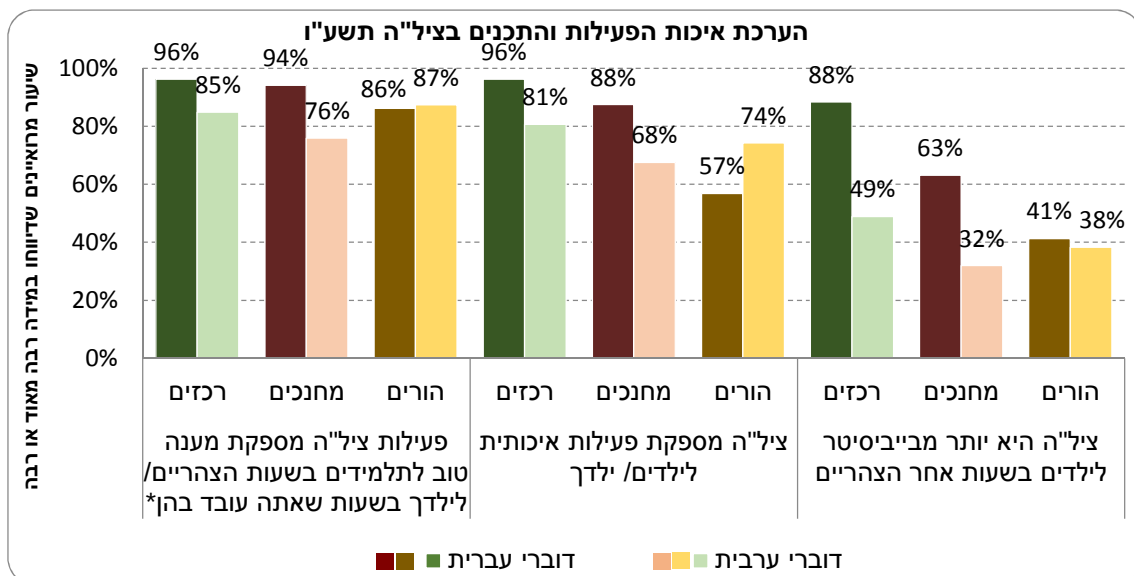
* הניסוח המקורי של ההיגדים בשאלון היה: "תלמידים/ילדך מנסים להתחמק מללכת לציל"ה", "התלמידים/ילדך מתלוננים שמשעמם להם בציל"ה". לצורך הצגתם בדוח עודכנו נתוני ההיגדים כך שערך גבוה יותר ישקף מצב רצוי יותר, בדומה לשאר ההיגדים בתרשים זה.

בהערכת ההיבטים השונים במסגרת הפעילות של ציל"ה, הורים ומחנכים ראו בציל"ה בראש ובראשונה **סביבה בטוחה ומוגנת לילדים** (הורים 87%, מחנכים 85%-93%). את שביעות

הרצון של הילדים עצמם מהיבטי ציל"ה השונים (כפי שהשתקפו בהיגדים: "התלמידים שמחים ללכת לציל"ה"; "התלמידים לא מנסים להתחמק מללכת לציל"ה"; "התלמידים לא מתלוננים שמשעמם להם בציל"ה") העריכו ההורים והמחנכים בשיעורים נמוכים יחסית (הורים 65%-75% מחנכים 61%-84%).

התרשים הבא מציג את עמדות כל המרואיינים הכמותיים – רכזים, מחנכים והורים ביחס לאיכות הפעילות שהוצעה בציל"ה.

תרשים 37: רכזים, מחנכים והורים מעריכים את איכות הפעילות והתכנים בציל"ה

* היגד זה נשאל רק ההורים שדיווחו שהם עובדים (דוברי ערבית N=269, דוברי ערבית N=207)
 ** הניסוח המקורי של ההיגד בשאלון היה: "ציל"ה משמשת בעיקר לבייביסיטר לילדים לשעות הצהריים". לצורך הצגתו בדוח עודכנו נתוני ההיגד כך שערך גבוה יותר ישקף מצב רצוי יותר, בדומה לשאר ההיגדים בתרשים זה

כשלושה רבעים ואף יותר מההורים, המחנכים והרכזים העריכו כי פעילות ציל"ה מספקת מענה טוב לתלמידים בשעות הצהריים ואחר הצהריים, שבהן הוריהם עובדים. בשיעור פחות מזה העריכו הורים ומחנכים כי ציל"ה מספקת פעילות איכותית וכי היא מעניקה "יותר מבייביסיטר לילדים בשעות אחר הצהריים".

בדומה להערכה הכללית של פעילות ציל"ה, גם בהיגדים העוסקים בארגון הפעילות ואיכות הפעילות הצוותים המקצועיים העניקו דוברי ערבית דירוגים גבוהים בהשוואה לדוברי הערבית.

עמדות בעלי תפקידים כלפי ציל"ה כפי שמשתקפים בראיונות האיכותניים:

מדברי מרבית המרואיינים עולות עמדות חיוביות ואוהדות כלפי התכנית כפי שהיא מיושמת בפועל בבית ספרם, ולא רק (או בעיקר) כלפי הפוטנציאל שלה, כפי שהיה בשנים הקודמות.

למעט שני רכזי ציל"ה בית ספריים ורכז ציל"ה יישובי (במגזר הדובר ערבית), שטענו כי התכנית, באופן שבו היא מיושמת אצלם, איננה מספקת (תקציביה דלים, לפחות בכל הנוגע להעשרה ולחומרים המתכלים, תכניות העבודה בבתי הספר אינן מסודרות והעבודה הפדגוגית איננה יעילה), ביטאו כל המרואיינים **רמה גבוהה** למדי עד גבוהה מאוד **של שביעות רצון מהתכנית...**

"השנה התנהלה הצהרונת הכי טוב שאפשר, הצוות היה מעולה, הכול בעצם" (מנהל)

... **בין שהתייחסה לאיכותה ההולכת והמשתפרת, בין שלהפעלתה ולניהולה המוצלחים** בבית הספר (למשל, **ניצול הזמן, החפיפה והתיאום** בין צוות הבוקר וצוות הצהרון) ובין **שלהשפעותיה המיטיבות** על התלמידים. ואמנם, בניגוד לעמדה שרווחה בשנים קודמות, שלפיה התכנית מיטיבה בראש ובראשונה עם הורים עובדים, הרי שבשנה זו מרואיינים רבים יותר דיברו על היתרונות הגלומים בתכנית מבחינתם של הילדים, בצינים כי הם רואים בה מסגרת איכותית התורמת רבות לילדים, במידה רבה הודות לתקציביה המשופרים:

"זה עובד כמו מערכת משוכללת"; "מי שזה נחוץ לו, זה יוצא מן הכלל". (מנהל)

"זו תכנית שהלכה והתקדמה בכל המובנים". (מנהל מחלקת חינוך)

יתרה מזאת, רבים הדגישו את התרשמותם כי **התכנית ביססה וממשיכה לבסס לעצמה מעמד חיובי** בקרב כל הקשורים בה: צוות בית הספר, הורים ותלמידים, וכי היא הפכה מתכנית 'מפוקפקת' לתכנית מקובלת ורצויה, או במילים אחרות מ'בזבז זמן' ל'משהו שווה':

"לא סרטים ולא בייסיטר...". (מנהל מחלקת חינוך)

"זה כבר לא מתקבל כמו מסכנים מי שנשאר, זה הפך להיות חלק מסדר היום". (מחנכת)

לטעמם של רבים מהמרואיינים, יתרונותיה של התכנית עלו (לראשונה, כך נראה) על חסרונותיה – תקציביה המשופרים אפשרו חופש פעולה גדול יחסית למורי התכנית ברכישת חומרי יצירה לילדים, וכפועל יוצא **גיוון רב יותר בחומרי היצירה** המוצעים לילדים. כמו כן אפשרה הגדלת התקציבים הפעלת **שני חוגי העשרה בשבוע, במקום חוג אחד קודם לכן והעסקת מדריכי ציל"ה איכותיים ומנוסים, הנמנים ברובם עם צוות בית הספר** – יתרונות אלו חיזקו את עמדותיהם החיוביות של המרואיינים כלפיה:

"התקציב עושה הבדל גדול, לא צריך פה מיליונים, אבל העוד קצת יכול לעזור נהדר".

(מנהל)

"השנה הרבה יותר טוב כי המורות מנוסות, והן פשוט יודעות מה הן עושות, והן גם מנצלות את זה לצמצום פערים". (מנהלת)

בשנים שעברו נתפסה תכנית ציל"ה כמסגרת בטוחה ומוגנת, אך שהערך המוסף שלה נמוך; בהערכה זו מסתמנת תפנית, שלפיה נתפסת התכנית כ**מסגרת שבה ניתן לעשות דברים שלא ניתן לעשותם ביום הלימודים**, ושלחורים רבים אין פנאי או פניות לעשותם בבית. מרואיינים רבים לא מצאו בה חסרונות כלל:

"זה אוצר ותכנית זהב, במיוחד לאוכלוסייה כמו שלנו, כי לילדים אין לאן ללכת". (מחנכת)

לאור המתואר לעיל, בעלי התפקידים שרואיינו מבטאים עמדות אוהדות גם לצוותי הבוקר, להורים ולתלמידים. מעבר להתרשמות של מרואיינים כי עמדות הצוות מושפעות במידה ניכרת ממידת האמון שהמנהל נותן בתכנית וממידת מעורבותו בה, סברו מרביתם כי **מורי הבוקר מרוצים מן התכנית**, מעודדים את התלמידים להשתתף בה ומשתפים פעולה אנשי הצוות של התכנית למען הצלחתה.

אשר להורים, טענו כל המרואיינים כי רמת שביעות הרצון שלהם גבוהה:

"אין תלונות, לא מתערבים". (רכז בית ספרי)

"... לא רק שאין תלונות, הם משבחים..." (מנהלת)

אמנם במגזר הדובר ערבית תוארו ההורים כתובעניים, ובעלי דרישות, כביקורתיים וכמי שנוטים להתאכזב בקלות מהנעשה בפועל ולעמתו עם ההבטחות שניתנו להם בשלב הגיוס לתכנית...

"אצלנו כל מילה שאתה אומר אתה חייב לבצע, אחרת יגידו 'אמרתם ולא עשיתם'". (מנהל)

... אך עם זאת, בדיווחי המרואיינים אין למצוא כלל תיאורים קשים כגון אלו שאפיינו אותם בשנים קודמות, הם נטולי 'אולטימטומים' (מן הסוג של 'לא נמשיך כך בשנה הבאה...'), לדבריהם יותר הורים רואים 'כי טוב', נעזרים בתכנית ועובדים יותר שעות; במגזר הדובר עברית מתוארת הכרה של ממש בערך הצהרון ובתרומתו, וההורים רואים בו מסגרת שהיא הרבה מעבר לבייביסיטר, שאמנם יש בה משום הקלה גדולה על הורים דבר שבא לידי ביטוי, למשל, בכך שהורים חדלו כמעט מלרשום את ילדיהם שבצהרון לחוגים נוספים:

"רוב ההורים כבר לא רושמים לחוגים, זה גם סוג של חיסכון, אבל גם מראה שזה פתרון מעבר לבייביסיטר". (מורת ציל"ה)

... או ברצון רב שהצהרון יחול גם על ילדיהם הגדולים יותר.

יחסם של התלמידים במגזר הדובר עברית אל התכנית מתואר כאוהד ביותר, ומובאות אמירות רבות בשמם בִּשְׂבַח התכנית על ההנאה שהיא מסבה להם:

"בנות ב- ב' נרשמות אוטומטית". (מנהלת)

במגזר הדובר ערבית תוארה הנאת התלמידים מהצהרון והיותו חלופה בעלת ערך מבחינתם לפעילות בשעות הצהריים:

"אני לא צריכה לשכנע אותם להישאר". (מחנכת)

"מה שרואים עקרונית זה, שהילדים שבציל"ה החזיקו מעמד ורוצים להישאר, הם כל יום חיכו לתכנית, זה אומר שזה עשה משהו ונתן להם איזה מענה, והיה גם מעניין במקום ללכת סתם ולשבת בבית". (רכזת בית ספרית)

אולם בה במידה מתוארים חוסר עניין-עד שעמום בקרב אחרים והעדפה שלא להיות בצהרון גם אל מול האפשרויות הדלות האחרות.

8.4. יתרונות נתפסים ונקודות חוזק של ציל"ה, לפי תפיסת המרואיינים

בשני אופני ההערכה, הכמותי והאיכותני, נשאלו המרואיינים על אודות היתרונות ונקודות החוזק של תכנית ציל"ה. בנוסף, הם נשאלו גם על אודות נקודות שלדעתם כדאי לשפר בתכנית. אלו מפורטים בתת-הפרק הבא.

בתשע"ד הודגש היתרון של ציל"ה כמסגרת עוטפת המשמשת המשך למסגרת הבוקר, והמספקת לתלמידים ארוחה חמה, וכן הודגש היתרון של שעות מסגרת נוספות שמאפשרות להורים לעבוד או לפנות זמן לדברים אחרים. בתשע"ה הזכיר גם הניצול המיטבי של שעות הפנאי להכנת שיעורי בית ולפעילות העשרה וכן ארוחת הצהריים החמה.

בתשע"ו הורחבו מקורות המידע לגבי התכנית, ואל ההערכה נוספו נקודות המבט של המחנכים ושל ההורים, ויזכר כי שביעות רצון גבוהה של האחרונים מהתכנית הוגדרה כאחת ממטרותיה. נקודות חוזק שהמרואיינים העלו בתשע"ו המפורטות להלן (לפי שכיחות יורדת):

- חלק גדול מהמחנכים התייחסו לציל"ה כמסגרת **תעסוקה והעשרה** לשעות הצהריים, ושיעורים קטנים יותר התייחסו אליה כאל מסגרת מוגנת, שמספקת סוג של שירותי **בייביסיטר, המעניקים לילדים יחס חם**. לעומתם, הורים בשיעורים דומים התייחסו לציל"ה כאל **מסגרת מוגנת או כמסגרת מפעילה לשעות הצהריים**.
- **מחנכים והורים** רבים התייחסו ל**סיוע בהכנת שיעורי בית** כיתרון עיקרי של התכנית או כיתרון המצוי בה במקביל להעשרה שהיא מקנה.
- **ההורים** ציינו את **המענה של התכנית לשעות העבודה**, שבהן הם אינם נמצאים בבית וכן את היתרון **שבפעילותה בתחומי בית הספר**.

- במקביל ליתרונות אחרים או כיתרון מרכזי ציינו מרואיינים רבים את העובדה שהתכנית מספקת ארוחת צהריים חמה.
 - **פן חברתי** - חברת הילדים העוסקת בפעילות בלתי פורמלית.
 - **פן כלכלי** - מחנכים התייחסו לציל"ה כמסגרת מסייעת למעוטי יכולת. בהתאמה, הורים התייחסו לעלות הזולה של התכנית אשר מסייעת להם בהיבט הכלכלי.
- היו גם מרואיינים שתיארו קידום של הישגי התלמידים ואת האפשרות לעשות דברים שאין זמן להתעכב עליהם בשעות הבוקר בבית הספר, אולם הצד הפדגוגי צוין בשכיחות נמוכה יחסית על ידי המרואיינים. מכך ניתן להסיק כי אף על פי שציל"ה מהווה צהרון טוב בדרך כלל, לא מודגש בה הערך המוסף הפדגוגי.

8.5. המלצות לשיפור תכנית ציל"ה, לפי תפיסת המרואיינים

ביחס לתשע"ד ולתשע"ה עלה מדברי המרואיינים כי הנקודות העיקריות לשיפור בתכנית נוגעות להיבטים תקציביים. המלצות המרואיינים מתשע"ו מפורטות להלן, לפי שכיחותן:

- **שיפור מערך ההזנה** צוין בשכיחות ראשונה אצל ההורים: הקפדה על אוכל שילדים אוהבים, גיוון המנות, שמירה על היגיינת המזון וההגשה, ביצוע התאמות לדיאטות (צליאק/סוכרת) או העדפות תזונה (צמחוני), הפחתת ימי הגשת מזון מן החי והגדלת איכותו (ללא בשר מתועש).
- **העשרת התכנים והפעילויות וגיוון** צוינה בשכיחות ראשונה אצל רכזים ומחנכים: תוספת חוגים, גיוון פעילויות ההעשרה, תוספת תקציב לציד ולחומרים ולאירועי שיא או חגים.
- הקפדה על **סיוע בהכנת שיעורי בית** ודגש נוסף על תכנים לימודיים.
- **המדריכים:** החלפת המדריכים (והעסקת מורים, לפחות לצורך הסיוע הלימודי) או שיפור כישורי ההדרכה-ההעשרה-הסיוע לימודי של המדריכים ומניעת תחלופה גבוהה של מדריכים במהלך השנה. תלונות על מדריכים נרשמו בעוצמה גבוהה יותר אצל דוברי הערבית.
- **הידוק הקשר בין המחנכים למדריכי ציל"ה** ויצירת הקשר ביחמת המדריכים – צוין על ידי מחנכים דוברי ערבית והורים.
- **הרחבת שעות הפעילות של ציל"ה:** הן שעות פעילות יומיות ("לסיים אחרי ארבע") והן פעילות שתחל בתחילת שנה"ל ותימשך גם בזמן חופשות בית הספר (הורים ורכזים).
- **הוספת מדריכים או הקטנת מספר הילדים בקבוצה** (הורים ורכזים).

▪ **פיקוח חיצוני על תוכני הפעילות ועל תפקוד המדריכים** – הכוונה היא לפיקוח פדגוגי ולא לבקרה מנהלית, שעליה התלוננו בהערכה האיכותנית כי התבצעה דווקא בתדירות גבוהה מדי (הורים ומחנכים).

▪ **הפעלה ישירה של ציל"ה על ידי בית הספר ומשרד החינוך** - הפעלה זו משמעה, בין היתר, בחירת מדריכים, חוגים וציוד ואחריות על תשלומי שכר, וכן הפחתת המעורבות של הרשות והזכיינים בניהול ציל"ה, מאחר שמעורבותם פותחת פתח לעיכובים תקציביים (רכזים ומרואיינים בהערכה האיכותנית).

▪ רכזים ומחנכים התלוננו על עיכובים בקבלת השכר של ציל"ה.

▪ **הקפדה על ניקיון בסוף הפעילות, על שומר בשער ועל כיתת צהרון קבועה** (מחנכים).

▪ **ביטול תשלומי ההורים** (הורים דוברי עברית ורכזים דוברי ערבית).

▪ **עדכון שוטף של ההורים לגבי הנעשה בצהרון** (הורים).

▪ **הרחבת התכנית לגילאי ג'-ד'** (הורים).

הורים בודדים בלבד, בקרב דוברי הערבית, חשבו שצריך לבטל כליל את פעילות הצהריים של ציל"ה, כיוון ש"קשה לילדים בגילאים אלו", והם צריכים להיות בבית בשעות הצהריים ואחר-הצהריים.

נוסף על כך עלה כי אנשי התכנית צריכים להיזהר בפיזור הבטחות מפרזות בזמן שיווק התכנית, דבר שיצר ציפיות גבוהות מאוד של הורים, מה שבהכרח הוביל בהמשך לאכזבה מהתכנית.

סיכום:

ההשפעה הניכרת ביותר של התכנית על התלמידים המשתתפים בה היא בהיבט של **ההשתלבות החברתית**, וההשפעה שנמצא כי היא שנייה במדרג היא בהיבט של **הכנת העבודות ושיעורי הבית**. בראיונות האיכותניים היו מרואיינים שטענו כי הם מתקשים להצביע על השפעות משמעותיות של התכנית, אם מפני שלא בחרו להדגיש בצהרון קידום של הישגים לימודיים (ולכן אלו לא נמדדו בפועל), ובעיקר כי קבוצות הצהרון עדיין גדולות מכדי לאפשר סיוע פרטני. אחרים תיארו התקדמות לימודית ושיפור בהישגים של תלמידים חלשים בהבנת הנקרא ובחשבון. המחנכות הוסיפו שכל תלמידי ציל"ה מגיעים לבית הספר למחרת שהותם בציל"ה עם שיעורי בית מוכנים, וכן שיש תלמידים שעשיית שיעורי הבית בציל"ה מיטיבה עמם יותר מאשר הכנתם במסגרת הביתית.

76%-87% מההורים והמחנכים היו מרוצים או מרוצים מאוד מתכנית ציל"ה. הרכזים, באופן צפוי, העניקו דירוגים גבוהים יותר לתכנית (88% מהרכזים דוברי הערבית ו-94% מהרכזים דוברי הערבית). בנוסף, בהשוואה לממצאי תשע"ה, עלתה שביעות הרצון של הרכזים דוברי הערבית (מ-81% ל-88%).

ההורים והמחנכים ראו בציל"ה בראש ובראשונה **סביבה בטוחה ומוגנת לילדים** (85% ומעלה) וכשלושה רבעים מהם ואף מעלה מזה העריכו כי הפעילות מספקת **מענה טוב לתלמידים בשעות הצהריים ואחר הצהריים**, שבהן הוריהם עובדים. באופן דומה, גם מהראיונות האיכותניים עולות עמדות חיוביות ואוהדות כלפי התכנית כפי שהיא מיושמת בפועל, ולא רק, או בעיקר (כמו בשנים קודמות) כלפי הפוטנציאל של התכנית.

כ-60% מההורים והמחנכים דוברי הערבית, כשני שלישים מהמחנכים וכ-40% מההורים דוברי הערבית דיווחו על **שיפור במענה שהתכנית נתנה לילדים בתשע"ו בהשוואה לשנה הקודמת**. בנוסף, כמחצית מהרכזים שעבדו בציל"ה גם בתשע"ה העריכו כי בתשע"ו חל שינוי באספקת ציוד וחומרים ובאיכות החוגים הנרכשים. אשר לתמיכה הפדגוגית, ניכרו שיעורים גבוהים יותר של דוברי ערבית שדיווחו על שיפור.

יתרונות התכנית: ההורים נחלקו באופן דומה בין אלו שהתייחסו לתכנית **כתעסוקה והעשרה לשעות הצהריים** לבין אלו שראו בה מעין שירות **שמרטפות המעניקים יחס חם לילדים**. לעומתם מחנכים נטו לראות בתכנית מסגרת לתעסוקה והעשרה. בנוסף צוינו יתרונות של התכנית בהיבטים של סיוע בהכנת שיעורי בית, מענה לפער בין שעות העבודה של ההורים ובין שעות הפעילות בבית הספר, ארוחה חמה, עיסוק בפן החברתי, העלות הנמוכה של התכנית, קידום הישגים לימודיים.

הצד הפדגוגי של ציל"ה צוין בשכיחות נמוכה על ידי המרואיינים, ומכך ניתן להסיק שאף על פי שציל"ה מהווה צהרון טוב, לא מודגש בה הערך המוסף הפדגוגי, שהוא אחת מהמטרות המוצהרות של התכנית.

נקודות לשיפור: הוספת מדריכים או הקטנת מספר הילדים בקבוצה, פיקוח על התכנים ועל מיומנויות המדריכים, הפעלה ישירה של התכנית על ידי בית הספר ומשרד החינוך, היבטים לוגיסטיים (שומר בשער בזמן הפעילות, ניקיון לאחר הפעילות, חדרים קבועים לצהרון).

9. דיון והמלצות

השוני הבולט ביותר בהפעלת תכנית ציל"ה לאורך השנים, לדברי מרואיינים בלא מעט בתי ספר, הוא השוני הניכר בהפעלתה בין שנת תשע"ו ובין השנים הראשונות ליישומה, ולאו דווקא זה שמשנת תשע"ה לתשע"ו. בתשע"ו לא חל שינוי ניכר בעקבות המעבר להפעלה עצמית על ידי הרשות, שכן רשויות רבות המשיכו להפעיל את התכנית גם בתשע"ו באמצעות זכיינים. אולם במהלך השנים חל כן תהליך שינוי בבתי הספר שבהם מופעלת התכנית, בהקשר של ציל"ה. תהליך זה מיוחס לניסיון ולוותק שצברו בתי ספר אלו בתכנית, אשר השפיעו על הפעילות של ציל"ה יותר משהשפיעו עליה חילופי המפעילים.

המאמצים להתחלה מוקדמת של התכנית הניבו שיפור ניכר בקרב דוברי העברית בהשוואה לשנה הקודמת (83% בתשע"ו ו-18% בתשע"ה), ובקרב דוברי הערבית נשמרה יציבות בתחום זה (54% בתשע"ו מול 50% בתשע"ה).

מספר בתי הספר שהשתתפו בתכנית בתשע"ו עלה אצל דוברי הערבית (118 בתשע"ו ו-47 בתשע"ה) ואצל דוברי העברית נשמר מספר דומה בתשע"ו ובתשע"ה (63 בתי ספר בשתי השנים). את העלייה במספר בתי הספר דוברי הערבית המשתתפים בתכנית אפשר לייחס לביטול תשלומי ההורים ולסבסוד חלק מהם על ידי בתי הספר (תשלומים שנאספו ב-49% בתי ספר דוברי ערבית בתשע"ו בהשוואה ל-73% בתי הספר במגזר זה בתשע"ה²⁵). למרות הגידול במספר בתי הספר, עדיין, בשני מגזרי השפה, מספרם נמוך בהשוואה לתשע"ג ולתשע"ד. במחקר האיכותני עלה עוד כי ביישובים מסוימים ציל"ה הופעלה בהיקף מצומצם, שבהם חלק קטן בלבד מבתי הספר השתתפו בתכנית.

דוברי העברית הציגו שביעות רצון גבוהה מהתכנית בשתי שנות ההערכה, תשע"ו ותשע"ה (94% ו-96% בהתאמה), יתר על כן, בראיונות האיכותניים עלה כי העמדות החיוביות כלפי התכנית התבססו והתחזקו, הן בקרב מפעיליה ברשויות ובבתי הספר והן בקרב נמעניה - התלמידים וההורים. במגזר הדובר ערבית שביעות הרצון איננה חוצה את כל בתי הספר והיא גם מתונה יותר בהסתמנותה: במגזר זה בחלק מבתי הספר עדיין מדובר, בין היתר, על יישום של התכנית שאינו יעיל בהכרח, על תקציבים נמוכים, על תלמידים שמשתעממים, על הורים המאוכזבים מהפער בין ההבטחות שניתנו בשלב הגיוס לתכנית ובין יישומה בשטח ועל עיכובים בתשלומי המשכורות למדריכי ציל"ה ובעיות אחרות בהקשר לכך. למרות חוסר האחידות בשיעורי שביעות הרצון

²⁵ בבתי ספר דוברי עברית נאספו תשלומי הורים ב-92% מבתי הספר בתשע"ו וב-96% מבתי הספר בתשע"ה

מהתכנית ובשביעות הרצון המתונה יחסית במגזר דוברי הערבית, הממצאים הכמותיים שנאספו בשתי שנות ההערכה מצביעים על שיפור בשביעות הרצון של רכזים דוברי ערבית בתשע"ו לעומת שביעות רצונם בתשע"ה (88% מול 81% בהתאמה).

נראה כי מספר גורמים חברו יחד, לכדי השיפור המתואר לעיל בעמדות האוהדות כלפי התכנית. ראש וראשון הוא הניסיון המצטבר לאורך השנים בהפעלת התכנית, אשר בא לידי ביטוי בחלק ניכר מבתי הספר בהיערכות הקלה להפעלת התכנית מיד עם תחילת השנה, בבחירת מורי ציל"ה מתאימים, מקצועיים וקבועים ובהתארגנות פנים-בית ספרית סביב רכיב ההעשרה העיונית והחוויתית (גיוון, עושר נושאי, ניצול זמן וכדומה). הגורם שנמצא שני בחשיבותו מבחינת ההשפעה על שביעות הרצון מהתכנית הוא התיקון לתקצוב שהציע המשרד. תקצוב משופר זה, הגם שלדברי מרואיינים רבים, אינו כרוך ב"המון כסף", איפשר שיפורים ו'צ'יפורים', זיכה את מורות ציל"ה בחופש רב יותר בבחירותיהן השונות ובכלל זה בהצטיידות, ואפשר שנתפס גם כשדר של הבנה ורצון טוב של המשרד כלפי בתי הספר, מסר שהיה חסר, לדבריהם, בשנים הראשונות לתכנית. גם הגדלת התקציב כך שיאפשר שני חוגים בשבוע, נתפסה כהטבה אשר סייעה בשיפור הערך והיוקרה המיוחסים לצהרון ובראייתו כמסגרת מעשירה.

כזכור, מיצובה-מחדש של התכנית הוא גם תדמית; ציל"ה תוארה על ידי המרואיינים השונים כאטרקטיבית יותר הן בעיני הורים, הן בעיני תלמידים והן בעיני צוותי בתי הספר, וכמי שזכתה אפילו במגזר הדובר עברית להיחשב 'מותג'.

יתרה מזאת: נראה, כי מבין **האג'נדות** הבית ספריות השונות (כפי שתוארו בפרק על סדר היום ותכנית העבודה) התחזקה והלכה זו **המתמקדת ברכיב ההעשרה** על חשבון הרכיב הלימודי, עד כדי ייצוב התכנית על 70% העשרה ו-30% לימוד/שיעורי בית, בשונה מחלוקה שווה של 50% לכל אחד מהרכיבים, שאפיינה את מרבית בתי הספר עד שנה זו; ובמילים אחרות – לעומת העבר, בשנת תשע"ו בבתי ספר רבים יותר התקרב היישום להתוויות המקוריות של המשרד ולמה שכיוון אליו את התכנית מלכתחילה. במובן זה נראה כי 'ההלוך ושוב' בין השטח ובין המטה היטיב עם התכנית, שכן שיעורים גבוהים יותר בקרב המפעילים והמוציאים לפועל שלה חשים כי לא זו בלבד שהיא יוצרת צדק חברתי בכך שהיא מקילה עם הורים עובדים, אלא שהיא תורמת (במקצת) גם לצדק חינוכי.

מדוע לא ניכרו השפעות בולטות יותר של התכנית על התלמידים, אם התכנית מטוייבת כל כך? ייתכן שבמושגים של הישגים לימודיים אכן לא ניתן לראות ביטויים רבים לשיפור. בהקשר לכך ראוי לזכור כי קהל היעד של ציל"ה הוא ברובו ילדים להורים עובדים, הורים אשר העריכו את ציל"ה כמענה נוח לשעות שבין סיום יום הלימודים הפורמלי לבין סיום יום העבודה שלהם, ולתפיסתם, וכן לתפיסת מחנכים ורכזים רבים, המטרה המרכזית של ציל"ה היא להיות מסגרת מוגנת לילדים בשעות הצהריים. בתור שכזו צריכה המסגרת לספק (בנוסף להזנה) תמהיל

אופטימלי המאזן בין פעילויות לימוד להעשרה, אשר בו מועדפת הרחבתה של ההעשרה על פני הלימוד. עם זאת, רק כ-40% מההורים חשבו שציל"ה מספקת יותר משירות שמרטפות לילדים (וכמו כן סברו כך 32% מהמחנכים דוברי הערבית ו-63% מהמחנכים דוברי העברית).

כל אלה מובילים לכך שגם בשנה זו, תשע"ו, רלוונטית השאלה שנשאלה בשנים קודמות – מהי המטרה המרכזית של ציל"ה בעיני קובעי המדיניות ומה תיחשב כהצלחה של ציל"ה? אם הציפייה מציל"ה היא שתהייה מסגרת שתספק העשרה חינוכית ברמה גבוהה לאוכלוסייה חלשה, מסגרת מעשירה שאמורה לקדם את המשתתפים בה, תלמידים מאשכולות סוציו-אקונומיים נמוכים, לקראת צמצום פערים, תוך קידום שוויון הזדמנויות בחינוך – נראה כי ציל"ה במתכונתה הנוכחית אינה מספקת זאת ויש לצקת בה יותר ערך מוסף פדגוגי. אם הציפייה היא שתהווה מסגרת מוגנת ונעימה לילדים בשעות העבודה של הוריהם – הרי שתכנית ציל"ה אכן עומדת ביעד, שכן היא מספקת מסגרת שכזו לילדים בזמנים שבהם שהיא פועלת, ומומלץ להרחיב את פעילותה גם לימי החופשה של בתי הספר בדומה לצהרונים אחרים.

נושא אחר שעליו יש לתת את הדעת הוא **רכזי ציל"ה**. על פי מסמכי התכנית, הרכזים נושאים על כתפיהם את התכנית, הם אלו האחראים על ארגון הפעילות והתכנים בציל"ה והם משמשים כגורם המקשר בין פעילות בית הספר בבוקר לבין פעילות התכנית בשעות הצהריים. בפועל, בידי הרכז מוטלת האחריות על התכנית, אך **אין לו סמכות מלאה על תקציבי התכנית**, לרבות מערך ההזנה, החוגים הנרכשים (שתוכניהם ותדירותם מוכתבים על ידי הרשות או על ידי גוף מטעמה) ועל תנאי העסקת המדריכים. יתר על כן, במקרים רבים (65% מהרכזים דוברי העברית וכמחצית מהרכזים דוברי הערבית) הרכזים אף לא היו שותפים בבחירת המדריכים. יתר על כן, כ-60% מבתי הספר דוברי העברית וב-11% מבתי הספר דוברי הערבית רכז ציל"ה **אינו נמנה עם צוות בית הספר** (בניגוד להנחיות במסמכי התכנית), אינו נוכח בשעות פעילות בית הספר ואינו מכיר את ההוויה הבית ספרית לעומקה. כך שלרכז לא מתאפשר כמעט לייצר רצף בין פעילות הבוקר בבית הספר לפעילות הצהריים ובין צוות הבוקר של בית הספר לצוות התכנית.

לרכז ציל"ה חשיבות רבה בהפעלה מוצלחת של התכנית בבית הספר, ועל כן מומלץ להקפיד על מינוי רכז ציל"ה מצוות בית הספר ולספק לו במידת האפשר את מרב הסמכויות בהפעלת התכנית בבית הספר ובבחירת המדריכים.

נושא אחר הוא **ההכשרה של צוות התכנית**. נושא זה מתקשר הן לניצול חסר של תקציבי התכנית והן לאפשרות להעמיק ולהטמיע בציל"ה פן פדגוגי או העשרתי באמצעות הכשרת המדריכים לכך. מסמכי התכנית דרשו בתשע"ו (בדומה לשנות הפעילות הקודמות) השתתפות של כלל צוות התכנית בהכשרה בהיקף של 30 שעות. הממצאים מעידים כי רכיב ההשתלמות לא נוצל

היטב על ידי הרכזים והמדריכים, מאחר שלחלק גדול מהם לא הוצעה כלל הכשרה (65% מדוברי העברית ו-48% מדוברי ערבית), ואחרים לא חויבו להשתתף בה. יתר על כן, כרבע מהמשתתפים התייחסו להשתלמות שנמשכה עד יום אחד (והתכוונו, כנראה, ליום היערכות או ליום סיכום של התכנית, בשונה מההכוונה של משרד החינוך ל-30 שעות השתלמות). לעומת זאת, 16% מהרכזים דוברי העברית וכמחצית מהרכזים דוברי הערבית היו מעוניינים בהשתלמות או בהכשרה נוספת במסגרת ציל"ה.

מוצע, על כן, להמיר חלק מדרישות ההכשרה וההשתלמות או את כולן באמצעי התמקצעות אחרים, כדוגמת הפצה של מערכי פעילות (המותאמים לגילאי התלמידים) לשימוש של צוות ציל"ה בבתי הספר או הרחבה של שירותי ההדרכה, שכן רכזים שהודרכו, הביעו שביעות רצון גבוהה מההדרכה. התמקצעות שכזו צריכה להיות מותאמת למטרות התכנית, שראוי כי יוגדרו באופן ברור, כנזכר בסעיף הראשון לפרק זה, אם כמסגרת של פעילות חינוכית ברמה גבוהה ואם כמסגרת העשרה לילדים בשעות העבודה של הוריהם. באופן זה ניתן יהיה לשפר את הערך המוסף המתקבל מהתכנית.

